ПОГЛЯД У МИНУЛЕ. КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ 2025

Документальний науковий краєзнавчо-літературно-генеалогічний проєкт «Ідентифікація Петренків»

ПОГЛЯД У МИНУЛЕ.
КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

(збірник науково-документальних праць)

Видання присвячується
208-й річниці від народження
поета-романтика першої
половини XIX століття
Михайла Миколайовича
Петренка (1817-1862)

Проект «Ідентифікація Петренків»
www.identificationofpetrenko.com.ua
до повторення в минулому,
прямуючи в майбутнє

Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний проєкт
«Ідентифікація Петренків»

ПОГЛЯД У МИНУЛЕ.
КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

(до 2025 року «СЛОБОЖАНЩИНА.
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ»)

збірник науково-документальних праць

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
Бук-Друк
Житомир • 2025

УДК 908:94(477.54/.62)(082)
С 48

Видання книги здійснено за фінансової підтримки праправнуків
поета-романтика першої половини XIX століття
Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862) –
Олександра Євграфовича та
Сергія Євграфовича Петренків

С 48 Погляд у минуле. Краєзнавчі дослідження (до 2025 року «Слобожанщина. Погляд у минуле»). – Житомир: Вид: ТОВ "Видавничий дім «БУК-ДРУК»", 2025, 224 с.

ISBN 978-617-560-336-9

Видано сьому збірку Альманаху в рамках науково-дослідницького проєкту «Ідентифікація Петренків».

Статті, подані в збірці, сприятимуть збереженню документальної спадщини для прийдешніх поколінь.

Матеріали Альманаху рекомендовано для ознайомлення науковцям, краєзнавцям, викладачам навчальних закладів, студентам, працівникам музеїв, громадським та політичним діячам і всім, хто цікавиться історією України, зокрема Слобідської України.

Статті подано в оригінальній редакції авторів.

У разі використання будь-якої статті чи її частини в інших публікаціях, посилання на Альманах обов'язкове.

УДК 908:94(477.54/.62)(082)

Опубліковано на умовах ліцензії CC BY-SA 3.0 Unported
© Дослідницький проєкт «Ідентифікація Петренків», 2025
© Петренко О. Є., концепція, упорядкування, 2025
© Автори статей, 2025
© ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», видання, 2025

ISBN ISBN 978-617-560-336-9

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО 7

Дєдуш О. В.
До питання про походження київського зодчого
Федора Мефодійовича Олтаржевського 10

Кисиленко В. Ю.
Проблема визначення дати заснування Харківського
національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди 18

Кисиленко В. Ю.
Нові найдавніші дати в хронології поселень Слобожанщини
з документальних історичних джерел 23

Корж В. Г., Корж В. В.
Кольорові листівки з видами Святогірської Успенської
пустині, виготовлені хромолітографією в друкарні
Є. І. Фесенка в Одесі 51

Корж В. Г., Корж В. В.
Міські бони Слов'янська випуску 1918 року, а також
тимчасові грошові знаки (зразка грудня 1917 року)
краматорського металургійного товариства 60

Коцаренко В. Ф.
Три сестри – три долі. 70

Кушнарьов С. С.
Дворянський рід Задонських у XVIII-XX ст.: матеріали
до сімейного некрополя 82

Лисенко О. О.
Від Афанасьєва до Квітки 93

Лисенко О. О.
Маловідома гілка Ковалевських 103

Матвієнко Є. В.
«Совгир»: остаточна ідентифікація першого вчителя Тараса Шевченка 112

Матвієнко Є. В., Букет Є. В.
Шевченків сад: правда про Оксану Коваленко – перше кохання Кобзаря 140

Парамонов А. Ф.
Селянське повстання в селі Ямному 1930 року 153

Парамонов А. Ф.
Хутір Гордєєвих Харківського повіту 161

Петренко О. Є.
Відомості про земельні володіння Друзякіна І. А. та Петренка П. О. («дело по сообщению Азовской губернской межевой экспедиции ...»)..... 169

Сердюк В. А.
Сад у степу: як Слобожанщина і Південний степ творили спільну історію 175

Цибка В. І.
Таємнича сумська піраміда — фамільний склеп поміщиків Похвіснєвих 182

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 215

ВСТУПНЕ СЛОВО

У сучасному світі в умовах швидких соціальних, політичних і технологічних змін документальні краєзнавчі дослідження набувають особливого значення. Сьогодні, коли інформаційний простір переповнений фейковими новинами, міфами та спрощеними інтерпретаціями історії, документальні дослідження достатньо надійно захищають читачів від дезінформації.

Дослідження, проведені з використанням первинних джерел – архівних документів, мемуарів, офіційних записів, дозволяють встановлювати факти з високою точністю та уникати суб'єктивних упереджень.

Важливість таких досліджень сьогодні проявляється в кількох ключових аспектах.

По-перше, вони сприяють збереженню культурної спадщини регіонів, особливо тих, що постраждали від конфліктів чи урбанізації. В умовах війни та міграції населення багато історичних пам'яток і документів опиняються під загрозою зникнення. Краєзнавці-документалісти, працюючи з архівами, забезпечують доступність цієї інформації для майбутніх поколінь. Наприклад, вивчення локальних подій часів козацтва допомагає зрозуміти, як формувалася ідентичність регіону, і протидіє спробам переписування історії.

По-друге, документальні краєзнавчі дослідження відіграють роль у освіті та вихованні. У школах і університетах вони можуть стати основою для уроків патріотизму, де акцент робиться не на абстрактних гаслах, а на реальних історіях людей і подій. Сьогодні, з розвитком цифрових технологій, такі дослідження можна інтегрувати в онлайн-платформи, віртуальні музеї чи освітні програми, роблячи їх доступними перш за все для молоді. Це допомагає формувати критичне мислення, вчить аналізувати джерела та відрізняти факти від вигадок.

По-третє, в глобалізованому світі документальні дослідження сприяють діалогу між регіонами та культурами. Наприклад,

вивчення подій на Слобожанщині може розкрити зв'язки з іншими частинами України чи навіть Європи, підкреслюючи спільні цінності. Нарешті, документальні краєзнавчі дослідження сьогодні є важливими для розвитку туризму та навіть економіки регіонів. Вони створюють основу для екскурсій, та, наприклад, для музеїв, привертаючи увагу як місцевих жителів, так і іноземних відвідувачів.

Отже, документальні краєзнавчі дослідження не просто хобі чи академічна справа – це діяльність, яка зберігає ідентичність та протидіє дезінформації.

Інтегрована взаємодія проєкту «Ідентифікація Петренків» і альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» є яскравим прикладом того, як така співпраця може об'єднувати людей навколо спільної мети.

Раніше вже повідомлялося, що у зв'язку з поступовим збільшенням різноманітності тематик надсилаємих у збірку статей, зміст яких пов'язаний не тільки зі Слобідською Україною, але й з іншими територіями держави, назву Альманаху буде змінено. Це дозволяє розширити географічний і тематичний обрій видання, роблячи його більш універсальним і актуальним для сучасних читачів.

Починаючи з сьомого видання (2025), альманах має назву «Погляд у минуле. Краєзнавчі дослідження».

Статті традиційно написано з використанням документальних архівних матеріалів, тому вісвітлені в них факти й історичні події достовірні і мають наукову цінність для майбутніх поколінь.

Не дивлячись на достатньо постійний колектив авторів-дослідників, які щороку надсилають до Альманаху цікаві та ґрунтовні статті, ми з вдячністю очікуємо дослідницькі матеріали від нових авторів, які бажають долучитися до Проєкту та внести свій вклад у вивчення регіональних історій.

Не зважаючи на об'єктивні складнощі, пов'язані з пошуком архівних документів часів козацтва, в наступних випусках пла-

нується поступове переміщення акценту на публікацію дослідницьких матеріалів саме цього напрямку. Це дасть змогу глибше зануритися в епоху козацтва, розкриваючи маловідомі аспекти історії через призму документальних джерел.

Метою Проєкту поки що залишається ідея розвитку регіонального документального краєзнавства Донеччини, яке постраждало від невдалої та некомпетентної участі деяких представників Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) в організації регіонального документального краєзнавчого процесу.

Ми прагнемо відновити і посилити цю сферу, акцентуючи увагу на науковій об'єктивності та документальній базі. Тільки краєзнавці-документалісти можуть дослідити та зберегти цікаві документальні сторінки регіональної історії, показавши нащадкам, за що саме треба любити свій край. Їхня робота не лише зберігає минуле, але й формує свідомість сучасного покоління, допомагаючи зрозуміти корені своєї ідентичності.

Нагадуємо, що Альманах «Слобожанщина. Погляд у минуле» (з 2025 року «Погляд у минуле. Краєзнавчі дослідження») засновано 2018 року на знак вшанування пам'яті поета-романтика першої половини XIX століття Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862). Саме його творчість і життя стали натхненням для проєкту, що поєднує літературу, генеалогію та краєзнавство.

Олександр Петренко

Дєдуш О. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ КИЇВСЬКОГО ЗОДЧОГО ФЕДОРА МЕФОДІЙОВИЧА ОЛТАРЖЕВСЬКОГО

Федір Мефодійович Олтаржевський відомий архітектор, який до початку Першої світової війни звів декілька цивільних, комерційних, навчальних та навіть культових будівель у місті Києві. Серед них можна виділити, зокрема, Галицьку синагогу та Прибутковий будинок на вулиці Саксаганського, 12. Також його авторським проектом була будівля чоловічої гімназії у місті Переяслав [9]. За певними даними саме Федір Олтаржевський міг бути автором проекту чоловічої гімназії у Радомишлі, зважаючи на низку спільних рис з його київськими роботами [8]. У своїх зодчих твореннях він поєднував стилі модерну, неокласицизму, неомавританські мотиви та ін.

Однак досі проблемними у його життєписі були місце та дата його народження. Більшість видань, які подають його біографію, вказують батьківщиною місто Київ, а роки народження окреслюють 1868-1869, використовуючи приблизні дані з інших джерел.

Специфіка звучання його прізвища дала змогу деяким дослідникам вважати його етнічним поляком [7]. Хоча, як виявилось, тут ми маємо справу з типовою полонізацією прізвищ духовних осіб уніатського та рідше католицького кліру ще часів Речі Посполитої, а саме прізвище вочевидь походить від польського слова ołtarz – «вівтар». Такого штибу прізвища часто брали духовні особи не шляхетного походження, а практика їхньої заміни, навіть у російського православного кліру, тривали до 1840-х рр., поки не були директивно заборонені Синодом.

Нам вдалось віднайти інформацію про народження відомого зодчого нашої столиці. Згідно запису № 17 метричної кни-

ги Успенської церкви с. Драбівка Черкаського повіту Київської губернії 9 травня 1866 р. за ст. ст. відбулось таїнство хрещення малюка Федора, який народився 21 квітня 1866 р. за ст. ст. у родині місцевого священника Мефодія Івановича Олтаржевського та його дружини Олени Георгіївни [25]. Хрещеними батьками дитини були відставний підпоручик Дорофій Іванович Нестеровський (дядько матері) та Марія Яківна дружина священника Федора Олтаржевського. Біля дати народження на полях метричної книги є рукописна позначка про видачу метричного випису у 1876 р.

Родина Олтаржевських була відомим ще уніатським духовним родом [16; 28], який служив на територіях Сквирського, Та-

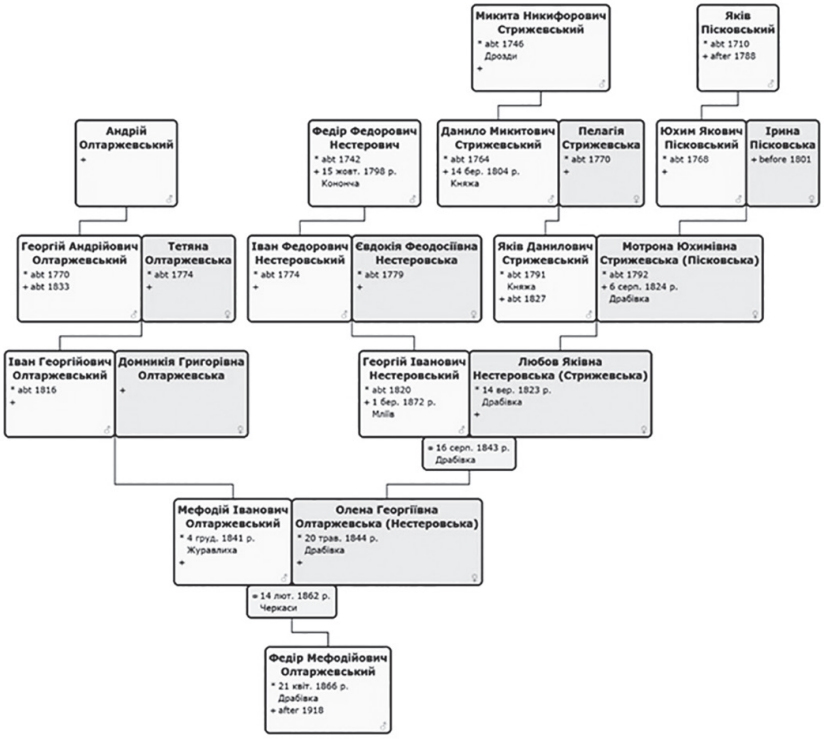

ращанського, Уманського, Липовецького, Черкаського повітів Київщини. Рідного брата Федора Георгія хрестив Степан Гаврилович Олтаржевський [23], який був рідним дядьком творця Української православної автокефальної церкви Василя Костянтиновича Липківського по його матері [24; 19]. Степанову доньку Ганну у 1861 р. хрестив Мефодій [21]. Це дає підстави висунути гіпотезу, що вони були близькими родичами. Однак, підтвердити це перешкоджає відсутність необхідних документів уніатських парафій Київської губернії за XIX ст., оскільки дід Василя Костянтиновича – Гаврило Йосипович Олтаржевський перейшов у православ'я лише у 1840 р. [15].

Батько майбутнього архітектора Мефодій Іванович Олтаржевський народився 4 грудня 1841 р за ст. ст. у родині сина колишнього уніатського священника, який проживав у с. Бурківці Таращанського повіту Івана Георгійовича та його дружини Домни Григорівни, а хрещення відбулось у церкві с. Журавлиха того ж повіту [17]. Згодом Іван Георгійович служив дияконом у с. Северинівка, а опісля священником у приходах с. Копанки Бобринецького повіту Херсонської губернії, Коржової Уманського повіту та с. Красилівка Таращанського повіту.

Після навчання в духовній академії Мефодій Олтаржевський був рукопокладений у сан священника, отримавши посаду настоятеля приходу с. Углувате (сучасна Углуватка) Липовецького повіту. Пізніше переведений у с. Драбівка Черкаського повіту, а за службу у цьому приході 30 жовтня 1871 р. нагороджений набедрeником [5].

Матір Федора Мефодійовича Олена Георгіївна, у дівоцтві Нестеровська, також походить зі священицької родини [14]. Народилась вона 20 травня 1844 р за ст. ст. у с. Драбівка Черкаського повіту у родині місцевого священника Георгія Івановича Нестеровського і його дружини Любові Яківни [18], у дівоцтві Стрижевської [20]. Вона взяла шлюб з Мефодієм Олтаржевським 14 січня 1861 р. за ст. ст. у Миколаївському соборі м. Черкас, де записана донькою священника с. Мліїв Черкаського повіту, а її чо-

ловік – сином священника с. Красилівка Таращанського повіту [22]. Востаннє вона фігурує у списку землевласників Шаулиської волості 1915 р., за яким вона володіла 1800 сажнями, які коштували 163 карбованці, з яких платилось 5 карбованців з доходів, 16 копійок державного земельного збору і 32 копійки земського повітового збору [34]

22 січня 1873 р. вже тимчасово без парафії Мефодія Олтаржевського призначили священником у с. Папужинці Уманського повіту [6]. У кліровій відомості 1892 р. папужинської Івано-Богословської церкви ми знаходимо такі відомості про священника Мефодія Олтаржевського: в 1876 р. затверджений законовчителем у Шаулиському 2-класному народному училищі, на посаді якого перебував до моменту складання документу; 4 лютого 1878 р. затверджений благочинним 3-го округу Уманського повіту по виборах духовенства; 1 квітня 1879 р. нагороджений скуфією; 29 квітня 1883 р. призначений благочинним 3-го округу Тальнівського благочиння; 24 квітня 1888 р. нагороджений камілавкою. При ньому жила його дружина, незаміжня донька Феоктиста 24 років [26], донька Любов 20 років [27] заміжня за випускником Університету святого Володимира Михайлом Миколайовичем Марковським – майбутнім відомим педагогом, бібліотекаром та дослідником творчості Тараса Шевченка. Отже, син Михайла і Любові Євген Марковський [2] – видатний фольклорист та театрознавець [10] є племінником київського архітектора. Найбільш цінною у плані біографії Федора Мефодійовича є згадка про те, що станом на 1892 р. він навчався у Санкт-Петербурзькому інституті цивільних інженерів за кошти батька. Його старший брат Георгій також обрав цивільну службу на посаді технолога [12].

З 1 липня 1895 р. за ст. ст. Федір Мефодійович був направленим на викладацьку роботу у Миколаївське технічне залізничне училище як фахівець із залізничної справи [29].

Згідно запису метричної книги Касперівської церкви міста Миколаїв 23 вересня 1896 р. за ст. ст. у викладача залізнично-

го училища цивільного інженера Федора Мефодійовича Олтаржевського і його дружини Анастасії Юхимівни народився син Олег [3]. У метричних книгах церков Миколаєва не знайдено записів про шлюб з його дружиною, а, оскільки, він навчався у Санкт-Петербурзі до 1895 р., то можемо припустити, що таїнство вінчання відбулось саме там. Через те, що країна-терорист лише у 2021 р. передала метричні книги цього міста в архів, але не оцифровує такі документи, то перевірити це поки неможливо. З 10 березня 1897 р. він звільняється з посади викладача за сімейними обставинами [30]. У кліровій відомості папужинської церкви 1900 р. Федір Олтаржевський вже записаний як цивільний інженер і одружений [13].

З лютого 1906 р. працює архітектором Київського навчального округу, де у 1908 р. дослужується до чину надвірного радника [33].

Крім успішних втілень своїх проектів, у житті Федора Олтаржевського була і одна недбалість, яка у сукупності з іншими порушеннями при будівництві, призвела до масштабної трагедії. О 6 годині вечора 18 червня 1911 р. за ст. ст. завалилась частина 6-поверхового будинку по вулиці Львівській 14-б на перехресті з Нестерівським провулком, який зводили у садибі Ф. Л. Фальберга коштами Червоненкіса. Гуркіт був настільки сильним, що багато хто сприйняв його за канонаду артилерії. Це призвело до загибелі 6-ти (за іншими даними 7-ми) і серйозних поранень 17-ти осіб. Загинули маляри Василь Кречинський і Біляєв. Загальна кількість постраждалих досягала 50 чоловік, а загалом на будівництві працювало 400 чоловік. Через катастрофу на певний час було зупинено рух трамваїв. Тріщини в стінах, які були виявлені ще 1 червня, попри доповідь про проблему зодчому, були ним свідомо проігноровані. За годину до катастрофи з'явилась велика тріщина від 3 поверху до фундаменту. Як відповідальна особа, він був притягнутий до відповідальності, але врешті-решт виправданий судом присяжних. Експертиза виявила порушення у технології виробництва цегли та розкрадання робітниками ком-

понентів будівельного розчину. Однак, сама обставина судового процесу фактично поставила хрест на його кар'єрі [4], [31]. Але був і позитив, оскільки після трагедії у Києві вперше було проведено інспекцію багатоповерхових новобудов [32].

Після початку Першої світової війни Федір Олтаржевський був призваний до війська і служив прапорщиком у 30-ій інженерній дружині. 14 лютого 1917 р. за ст. ст. він був нагороджений Орденом Святого Станіслава III ступеня [11]. Син Федора Олег воював у «білих» військових підрозділах, поки не був взятий у полон більшовицькими бандугрупованнями, а з 1925 р. перебував на особливому обліку у Білоцерківському відділі ОДПУ. Сам зодчий розшукувався радянськими «органами держбезпеки» протягом 1921-1922 рр. в еміграції. Хоча у цьому ж списку також фігурує учасник Бредовського походу однорічник Федір Олтаржевський, який помер 22 квітня 1920 р. у таборі Стржалково (Польща) [1]. Однак під час служби у Першу світову війну архітектор вже мав звання прапорщика, тому питання його подальшої долі залишається нез'ясованим.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Волков С. В. База данных «Участники Белого движения в России» на январь 2014. Буква О. С. 72.
2. Державний архів Черкаської області, ф. 931, оп. 1, спр. 2492, арк. 23 зв. – 24. Запис у метричній книзі Іоанно-Богословської церкви с. Папужинці Уманського повіту про хрещення Євгена Марковського народженого 6.11.1893 р. за ст. ст. від 29.11.1893 за ст. ст.
3. Державних архів Миколаївської області, ф. 484, оп. 1, спр. 1386, арк. 56 зв. – 57. Запис у метричній книзі Касперовської церкви м. Миколаїв Херсонської губернії про хрещення Олега Олтаржевського.
4. Кальницкий М. «Строители-бандиты явились в наши дни..» // Газета по-киевски. № 59. 5 июня 2011.
5. Київські єпархіальні відомості. № 22. 1871. Частина перша.
6. Київські єпархіальні відомості. № 4. 1873. Частина перша.
7. Мокроусова О. Г. Внесок польських архітекторів Києва XIX-початку XX століть у формування історичного образу міста // Четверті Зарембівські читання. Збірник наукових праць. Київ, 2013. С. 83-109.

8. Молодико В. У стінах Радомисльської гімназії // Газета «Зоря Полісся», 4 жовтня 2019 р.

9. Набок Л. Архітектура Переяслава: два стиля, два автори, одна історична епоха // Переяславський літопис. Випуск 2. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 15-21.

10. Пилипчук Р. Дослідник українського вертепу Євген Марковський // Народна творчість та етнографія. 1994. № 1. С. 16-24.

11. РДВІА. Накази армії і флоту за лютий місяць 1917 р. Його Імператорська Величність, у присутності своїй в Царському Селі, лютого 14-го дня 1917 року, зволив віддати наступний наказ, Автор: Його Імператорська Величність, 1917-02-14. С. 39. (установа – держави-агресора рф)

12. Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 127, оп. 1009, спр. 1004, арк. 90 зв.-91. Клірова відомість Іоанно-Богословської церкви с. Папужинці Уманського повіту за 1892 р.

13. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 1057, арк. 317 зв. -318. Клірова відомість Іоанно-Богословської церкви с. Папужинці Уманського повіту за 1900 р.

14. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 319, арк. 119 зв. -120. Клірова відомість Успенської церкви с. Мліїв Черкаського повіту за 1832 р.

15. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 516, арк. 204 зв. -205. Клірова відомість за 1842 р. причту церкви Пресвятої Богородиці с. Зюбриха Липовецького повіту.

16. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 650, арк. 153 зв. -154. Клірова відомість Покровської церкви с. Красилівка Таращанського повіту за 1851 р.

17. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 2045, арк. 651 зв.-652. Запис у метричній книзі церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Журавлиха Таращанського повіту про хрещення Мефодія Івановича Олтаржевського.

18. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 207, арк. 698 зв.-699. Запис у метричній книзі Успенської церкви с. Драбівка Черкаського повіту про хрещення Олени Нестеровської.

19. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 2152, арк. 1110 зв.-1111. Запис про вінчання Костянтина Фотійовича Липківського і Вікторії Гаврилівни Олтаржевської у метричній книзі церкви Пресвятої Богородиці с. Зюбриха Липовецького повіту від 22.08.1843 за ст. ст.

20. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 2177, арк. 984 зв.-985. Запис про вінчання Георгія Івановича Нестеровського і Любові Яківни

Стрижевської у метричній книзі Успенської церкви с. Драбівка Черкаського повіту від 16.08.1843 за ст. ст.

21. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3379, арк. 588 зв. -589. Запис у метричній книзі церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Журавлиха Таращанського повіту про хрещення Ганни Степанівни Олтаржевської народженої 6.09.1861 за ст. ст. від 8.09.1861 за ст. ст.

22. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3385, арк. 61 зв.-62. Запис про вінчання Мефодія Олтаржевського і Олени Георгіївни Нестреровської у метричній книзі Миколаївського собору м. Черкаси.

23. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3442, арк. 65 зв.-66. Запис у метричній книзі церкви Св. Параскеви с. Углувате Липовецького повіту про хрещення Георгія Мефодійовича Олтаржевського народженого 3.11.1862 за ст. ст. від 13.11.1862 за ст. ст.

24. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3557, арк. 774 зв.-775. Запис у метричній книзі Покровської церкви с. Попудня Липовецького повіту про хрещення Василя Костянтиновича Липківського народженого 1.03.1864 за ст. ст. від 29.03.1864 за ст. ст.

25. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3713, арк. 584 зв.-585. Запис у метричній книзі Успенської церкви с. Драбівка Черкаського повіту про хрещення Федора Олтаржевського

26. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 3784, арк. 613 зв.-614. Запис у метричній книзі Успенської церкви с. Драбівка Черкаського повіту про хрещення Феоктисти Олтаржевської народженої 6.11.1867 за ст. ст. від 26.11.1867 за ст. ст.

27. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 4305, арк. 839 зв.-840. Запис у метричній книзі Троїцької церкви с. Мліїв Черкаського повіту про хрещення Любові Мефодіївни Олтаржевської народженої 22.11.1872 за ст. ст. від 23.11.1872 за ст. ст.

28. ЦДІАК України, ф. 972, оп. 1, спр. 178. Справа про видачу метричних виписів хрещення священицьких дітей Олтаржевських від 23 січня 1839 р.

29. Сенатскія вѣдомости. 1895. № 77. С. 335.

30. Сенатскія вѣдомости. 1897. № 82. 243.

31. Русскій инвалидъ. 1911. № 133. С. 2.

32. Сибирская жизнь. 1911. № 143. С. 3.

33. Сенатскія вѣдомости. 1908. № 66. С. 452.

34. ДАЧкО, ф. 756, оп. 1, спр. 6, арк. 135 зв. -136. Список землевласників Уманського повіту 1915 р.

Кисиленко В. Ю.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ДАТИ ЗАСНУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Г. С. СКОВОРОДИ

У сучасній історіографії та офіційних документах багатьох закладів вищої освіти України спостерігається тенденція до «подовження» їхньої історії з метою надання їм більшої академічної ваги та престижу. Ця практика, що часто ігнорує принципи історичної наступності та правонаступництва, яскраво ілюструється на прикладі Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (далі – ХНПУ), офіційна дата заснування якого була різко змінена з 1933 на 1804 рік. Метою цієї статті є аналіз документальних джерел та хронології, що стосуються заснування ХНПУ, для встановлення коректної дати, що відповідає критеріям історичної науки.

Герб університету 1990-х років, де зазначено 1811 рік заснування

Сучасний герб університету, де зазначено 1804 рік заснування

Для того щоб встановити істину, проаналізуємо публікацію про «офіційне» минуле цього навчального закладу – статтю Людмили Зеленської, присвячену історії університету, яку було

опубліковано 2015 року у 50-му випуску університетського збірника наукових праць «Педагогіка та психологія» [1].

Період 1804-1919: гіпотетичне правонаступництво

Офіційна історія ХНПУ, яка веде свій відлік з 1804 року, базується на ухваленні Статуту Харківського імператорського університету, який передбачав створення педагогічного інституту в майбутньому [1, с. 171]. Сам інститут був заснований лише у 1811 році, але його діяльність припинилася у 1858. Отже, цей інститут був ліквідований, і його діяльність не мала прямого зв'язку з подальшими педагогічними ініціативами. Спроби пов'язати його історію з кафедрою педагогіки (заснована у 1850 р., ліквідована у 1863 р.), чи педагогічними курсами (1860-1867 рр.) не мають достатнього документального обґрунтування, оскільки між цими установами не було простежено прямого організаційного зв'язку [1, с. 171-173].

До того ж між кінцем 1860-х та кінцем 1890-х років в офіційній історії ХНПУ взагалі присутня інформаційна прогалина [1, с. 173], що є вагомим аргументом проти його 220-річної історії.

Аналогічна ситуація спостерігається з історією Вищих жіночих курсів, заснованих 1907 року. Курси, організовані за приватною ініціативою, були приєднані до Інституту шляхетних дівчат, і у березні 1919 на їхній основі було створено Вищі трирічні педагогічні курси імені Г. С. Сковороди [1, с. 174-175]. У минулому цей факт теж брався за основу, тому в 1970-1980-х роках у книгах писали, що сучасний педагогічний сковородинський виш виник у 1919 році [2; 4, с. 112]. Однак діяльність цієї установи припиняється через політичні події 1919 року, коли денікінська влада відновила Інститут шляхетних дівчат, який згодом був евакуйований до Сербії [3, с. 275-279]. Таким чином, спадкоємність вишу з цими курсами також не може бути встановлена.

Період 1920-1933: проблема правонаступництва

Офіційна хронологія історії ХНПУ у період 1920-1933 років демонструє низку організаційних трансформацій, що ставлять під

сумнів можливість ведення його історії від ранніх освітніх закладів. Згідно з джерелами, у цей період відбувалися не просто реорганізації, а ліквідації одних юридичних осіб та створення на їх основі нових, що не відповідає принципам безперервної спадковості.

- У червні 1920 року на базі історико-філологічного та фізико-математичного факультетів Харківського університету були створені Тимчасові педагогічні курси, які вже у липні того ж року були реорганізовані в Академію теоретичних знань [1, с. 175].
- У 1921 році на основі тієї ліквідованої Академії було створено Харківський інститут народної освіти (ХІНО), що існував до 1930 року [1, с. 175].
- Ключовим моментом є 1930 рік, коли ХІНО було ліквідовано. Замість нього було засновано три нові вищі навчальні заклади, одним із яких був Інститут соціального виховання [1, с. 175-176]. Ця подія, зафіксована у статті як ліквідація та створення нової установи, а не її перейменування чи реорганізація, свідчить про розрив правової та організаційної спадковості. Таким чином, Інститут соціального виховання не може вважатися прямим продовженням ХІНО.
- Інститут соціального виховання 1931 року було реорганізовано, а потім, 1932 року, перейменовано на Всеукраїнський інститут народної освіти ім. М. О. Скрипника [1, с. 176]. Проте цей інститут, маючи всеукраїнське значення, за своєю специфікою відрізнявся від педінституту, що виник пізніше.

Радянський значок, присвячений 50-річному ювілею ХНПУ (в ті роки – ХДПІ)

Отже, з позицій історичної науки, найбільш обґрунтованою датою заснування ХНПУ є саме 1933 рік, коли Всеукраїнський інститут народної освіти ім. М. О. Скрипника було трансформовано в Харківський педагогічний інститут [1, с. 176]. Ця дата, на відміну від інших, не має розбіжностей у джерелах і була

зафіксована в авторитетних виданнях, таких як «Енциклопедія українознавства» [5, с. 3557-3566] та в монографії з історії вулиць Харкова [6], що підтверджує її історичну правдивість.

Твердження про те, що ХНПУ має понад 220-річну історію, не має документального підґрунтя. Таким чином спроба деяких авторів довести, що ХНПУ, який у часи СРСР офіційно відсвяткував 50-річний ювілей, став одним з найдавніших вишів в Україні й "обігнав" за віком університет ім. Каразіна, у якого історія починається у 1805 році, є помилковою.

Але, на жаль, така практика існує не тільки в ХНПУ – багато українських і світових університетів так само «продовжують» свою історію всупереч історичній науці. Наприклад, для Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова раніше датою заснування був 1930 рік [4, с. 104]. Зараз, доєднавши до історії навчального закладу інформацію про технікум народного господарства, та просто історію вечірнього факультету інституту народного господарства, що потім був створений на базі згаданого ліквідованого технікуму [7], роком заснування вишу розглядається 1922 рік.

Висновки

Аналіз історичних документів і хронології показує, що офіційна версія історії ХНПУ, яка бере свій початок у 1804 році, не має міцного наукового підґрунтя. Зв'язок між установами, що існували у XIX - на початку XX століття, є фрагментарним і не відповідає критеріям правонаступництва.

Існували значні часові прогалини та юридична ліквідація одних закладів з наступним створенням нових, що не є послідовною трансформацією.

Найбільш аргументованою датою заснування ХНПУ з позицій історичної науки є 1933 рік, коли був створений Харківський педагогічний інститут. Ця дата була офіційно визнана у старих виданнях до зміни політики університету.

Маніпуляції з датами заснування, інколи поширені в акаде-

мічному середовищі, є деструктивними для пізнання минулого, оскільки вони віддаляють офіційну історію від реальних фактів та створюють хибні уявлення про дослідницький процес. Тому варто завжди публічно доводити правду про реальний рік виникнення педуніверситету.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди: віхи історії / Л. Д. Зеленська // Педагогіка та психологія. – 2015. – Вип. 50. – С. 168-181.

2. Харьков. Краткая справочная книга. – Харків : Прапор, 1976. – 296 с.

3. Харьковский институт благородных девиц в Сербии в воспоминаниях Дмитрия Краинского / Саппа Н. Н. // Язык и культура региона как составляющие образовательного пространства. Сборник статей III Международной научно-практической конференцій. – 2020. – С. 275-279.

4. Харьков. Книга для туристов. – Харків: Прапор, 1984.

5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). – Париж, Нью-Йорк, 1980. – Т. 9.

6. Дьяченко, Н. Т. Улицы и площади Харькова [Текст]: очерк / Н. Т. Дьяченко. – 4-е изд., испр. и доп. – Х.: Прапор, 1977. – 272 с.

7. https://www.kname.edu.ua/holovna/pro-khnumh-im-o-m-beketova/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F

Кисиленко В. Ю.

НОВІ НАЙДАВНІШІ ДАТИ В ХРОНОЛОГІЇ ПОСЕЛЕНЬ СЛОБОЖАНЩИНИ З ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Історична топоніміка та хронологія заснування населених пунктів є фундаментальним напрямом краєзнавчих досліджень, що дозволяє не лише уточнити, а й докорінно змінити усталені уявлення про минуле. Довгий час заснування/першої згадки сіл та міст ґрунтувалося на відомостях, часто не підкріплених першоджерелами, або на інтерпретаціях, що не витримують критичної перевірки. Прикладом такої ситуації є значна частина населених пунктів Слобожанщини, чиї офіційні дати заснування, зафіксовані в енциклопедіях та довідниках, виявилися хибними. Це призводить до некоректних святкувань ювілеїв і спотворює уявлення про історичні процеси освоєння краю.

Метою цього дослідження є ревізія та уточнення хронології виникнення окремих поселень Слобожанщини шляхом аналізу архівних документів, таких як чолобитні, переписні книги, межові акти, карти та метричні записи. Основна методологія базується на порівняльному аналізі даних, зокрема ідентифікації населених пунктів за прізвищами їхніх мешканців та порівнянні топографічних описів на ранніх мапах. Завдяки цьому підходу вдається виявити неточності у працях попередників, зокрема Філарета (Гумілевського), К. Щєлкова, та в енциклопедії «Історія міст і сіл», і встановити нові, документально підтверджені дати перших згадок. Результати роботи демонструють, що багато населених пунктів виникли значно раніше або, навпаки, пізніше, ніж вважалося.

У вітчизняній історіографії та краєзнавстві, зокрема у працях архієпископа Філарета (Гумілевського), існує версія про

заснування села Малинівка у 1652 році. Це датування ґрунтується на аналізі грамоти того ж року, яка фіксує дозвіл «черкасам» (українським козакам) оселитися *«подъ городомъ противъ прежней мельницы, по другую сторону рѣки Донца»* поблизу Чугуєва [1, с. 97]. Однак, такий опис місцевості є надто загальним і не може слугувати достатнім доказом для ідентифікації саме села Малинівка. Географічна прив'язка «інший берег Дінця» охоплює значну територію, не вказуючи на конкретне місце.

Результати подальшого археографічного дослідження, проведеного на основі архівних джерел, дозволяють переглянути цю дату. У лютому 1665 року боярський син Абакум Царегородцев подав чолобитну з проханням надати йому помісну землю на «ногайській стороні» за річкою Сіверський Донець, зокрема на річці Малиновий Колодязь та річці Гнилиця [2, с. 1]. Важливо зазначити, що термін «колодязь» у тогочасній слобожанській топоніміці використовувався для позначення невеликих водотоків, а не криниць. Сучасна локалізація річки, що протікає вздовж нинішньої вулиці Михайлівської в Малинівці, підтверджує, що в 1665 році поселення на її берегах, найімовірніше, ще не існувало. Бо якби село тоді було, воно не могло б залишитися на такій невеликій річці непоміченим.

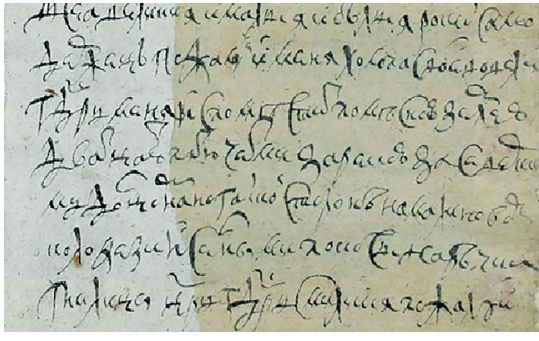

Уривок з чолобитної 1665 року, в якій згадується річка Малиновий Колодязь, а саме село Малинівка - ні. Бо воно, як бачимо, ще не виникло [2, с. 1]

Найдавніша документальна згадка про існування села Малинівка була виявлена у відписці чугуївця Герасима Рогозіна до бєлгородського воєводи Григорія Ромодановського, датова-

ній 1668 роком. У цьому документі повідомляється про напад татар та козаків, прихильних до Петра Дорошенка, на «Малинівську слободу» [3, с. 6-7]. Ця згадка є першим прямим свідченням існування поселення з такою назвою. Таким чином, рік 1668 слід вважати найбільш вірогідною датою першої документальної згадки села Малинівка. Цей висновок корегує попередні датування, зокрема ті, що базувалися на більш ранніх і непрямих свідченнях.

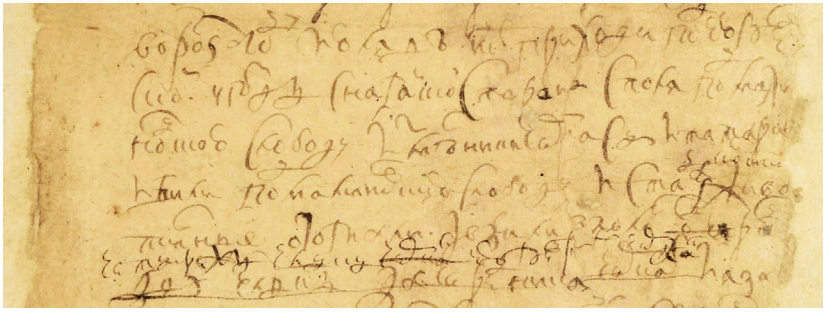

Найдавніше писемне джерело про Малинівську слободу. 1668 рік [3, с. 6-7]

Дослідження історичної географії Слобожанщини потребує ретельної ідентифікації зниклих населених пунктів. Слобода Шкандалівка є одним із таких прикладів. Вона згадується у переписах першої половини XVIII століття, проте її назва згодом зникає з офіційних документів. Ключем до локалізації цього поселення стала мапа 1863 року, на якій позначено струмок Шкандилівка, що є лівою притокою річки Можа [5]. Це дало змогу визначити її місце розташування на північ від сучасного міста Зміїв, в районі, де сьогодні розташовані села Левківка, Чемужівка та мікрорайон Замостя.

Для встановлення зв'язку між слободою Шкандалівка та сучасними поселеннями було застосовано просопографічний метод, що базується на аналізі та порівнянні прізвищ мешканців у різних переписах. Цей метод, попри потенційні обмеження, пов'язані з міграцією населення та зміною прізвищ, у даному

випадку виявився ефективним. Порівняння даних переписів 1732 та 1747 років для Шкандалівки з переписом 1782 року для Чемужівки та Замостя продемонструвало пряму спадкоємність. Зокрема, було ідентифіковано низку родин, таких як Майборода, Бочка (згодом Бойченко) та Майстренко, що початково мешкали у Шкандалівці, а потім вони стали лічитися, як селяни Чемужівка чи Замостя [65, с. 423], [66, с. 382 зв.-383] та [67, с. 121-146].

Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок, що слобода Шкандалівка з часом розділилася на два окремих поселення, розташованих на різних берегах струмка. Згодом ці поселення отримали назви Чемужівка та Замостя. На сьогодні Замостя стало частиною міста Зміїв, тоді як Чемужівка збереглася як окреме село.

Перепис Ізюмського полку 1732 року чітко вказує, що мешканці Шкандалівки оселилися там у 1714 році [65, с. 423-425]. Ця дата, зафіксована безпосередньо в документі, є найбільш вірогідною для заснування Чемужівки. А існуюче припущення Філарета про існування чемужівського священика в 1712 році [1, с. 146] є помилковим. Воно могло виникнути через неправильне прочитання назви іншого поселення – Смовжівки, яка згадується в перепису 1692 року [50]. Отже, підтвердженою датою заснування Чемужівки слід вважати 1714 рік.

Поділ існуючих населених пунктів є поширеним явищем в історичній географії Слобожанщини. Один із таких випадків спостерігається з селом Вільховий Ріг, розташованим між Балаклією та Савинцями. Згідно з документом «Економічні примітки на Ізюмський повіт» 1785 року та планом генерального межування Ізюмського повіту 1783 року, поселення знаходилося на обох берегах річки Сіверський Донець [26, с. 58-58 зв.]. Однак, на військово-топографічній карті 1863 року на цій території вже позначено два окремі населені пункти: на лівому березі – село Вільхуватка, а на правому — село Вільховий Ріг, яке також згадувалося як Щурівка [5]. Це свідчить про адміністра-

Село Вільховий Ріг на обох берегах Дінця.
План генерального межування Ізюмського повіту.
1783 рік
(РГАДА. Ф. 1356, оп. 1, д. 6342-6344)

тивне відокремлення частини поселення в інший населений пункт. Найраніша документальна фіксація села Вільхуватка як окремого населеного пункту міститься в ревізькому перепису 1850 року, де воно згадується як власність поміщиці Авдотьї Сталінської [28, с. 605-609]. Початок хронології історії Вільхуватки можна віднести саме до часу цього поділу, і, відповідно, 1850 рік слід вважати датою її першої документальної згадки.

Сучасна історіографія, зокрема праці Філарета (Гумілевського), відносить першу згадку села Велика Бабка до пізнішого часу, ніж його фактичне заснування [1, с. 97]. Новіші наукові пошуки, засновані на аналізі архівних документів, дозволяють встановити більш ранню та точну дату.

Зокрема, у 1652 році група боярських синів, серед яких були Іван Якутін, Григорій Лихочов, Іван Кураксін та та ін., звернулася з чолобитною до чугуївського воєводи Федора Пушкіна. Вони прохали надати їм земельні ділянки та дозволити будівництво дворів на так званій «Верхівській» або «Верховицькій галявині», розташованій біля річки Бабка та струмка Березового [22, с. 61-67]. Це прохання було задоволено, що поклало початок заснуванню нового поселення. На той час воно не мало власної назви, про що свідчать подальші чолобитні родичів першопоселенців, які просили дозволу оселитися «*на рѣкѣ Бабкѣ на Вершадской поляне врядъ съ детми боярскими съ Иваномъ Якутинымъ съ товарищи*» [22, с. 45-48, 58-60]. Сучасна локалізація струмка Березового, що витікає з села Молодова і впадає в річку Велика Бабка поблизу села Велика Бабка, підтверджує, що мова йде саме про цю місцевість [25].

Метод порівняння прізвищ (просопографічний аналіз) дозволив ідентифікувати це поселення. Шляхом зіставлення списку перших мешканців 1652 року зі списком у перепису 1710 року було встановлено, що вони є предками жителів сучасної Великої Бабки [23]. Отже, документально підтвердженою датою заснування села Велика Бабка є 1652 рік. Ця дата є значно ранішою за ту, що наводилася в історичних працях [1, с. 97], і

відображає початок колонізації цієї території як організованого поселення.

Традиційне датування заснування села П'ятницьке, яке раніше носило назву Козача Бабка, теж базувалося на праці Філарета і відносило його першу згадку до 1730 року [1, с. 96]. Однак, подальші пошуки архівних матеріалів показали, що це поселення згадується в чолобитній 1688 року [143, с. 9]. І точний час заснування села встановлено завдяки аналізу чолобитної 1692 року, у якій згадується, що 30 роками раніше козаки на чолі з Іваном Семеновим оселилися на землях, що належали іншим козакам на річці Бабка [22, с. 40-55]. Цей же козак, Іван Семенов, пізніше фігурує в документах як мешканець села П'ятницького [22, с. 69-72]. Отже, датою заснування села П'ятницьке є 1662 рік (1692-30=1662).

Щодо сусіднього села Піщане, Філарет датував його першу згадку 1674 роком [1, с. 97]. Однак, архівні документи свідчать про більш раннє існування поселення. Зокрема, у чолобитній від 15 (25) квітня 1672 року безпомісний «боярський син» Ілля Полікарпов звернувся до чугуївського воєводи з проханням надати йому землю в селі Піщане, де вже існували помістя інших служивих людей, таких як Головін [22, с. 56-60]. Тому найдавнішою документально підтвердженою датою першої згадки села Піщане є 1672 рік. Це свідчить про те, що поселення існувало принаймні на два роки раніше, ніж вважалося.

Дослідження етапів формування населених пунктів Слобожанщини показує, що значна кількість сіл виникали, як безіменні поселення. Черговим прикладом такого процесу є село Соснівка, розташоване на північний схід від Золочева. Аналіз золочівських купчих записів початку XVIII століття дозволяє реконструювати ранню історію цього поселення.

У купчій від 20 квітня (1 травня) 1720 року згадується урочище Соснівка, на якому розташовувалися двори жителів Золочева, включаючи Курилова, Смикала, Кушніра, а також харківського судді Семена Квітки [60, с. 8 зв.]. Згодом ці володіння

перетворилися на село. Подальша трансформація урочища в повноцінний населений пункт підтверджується переписом 1732 року, в якому вже згадується слобода Соснівка, що належала Григорію Семеновичу Квітці [8, с. 884 зв.-888]. Тому найдавнішою документальною датою в історії села Соснівка слід вважати 1720 рік, що відповідає часу його першої згадки як урочища з наявними дворами.

Розгляд раннього періоду історії населених пунктів Великобурлуцької громади теж виявив значні розбіжності між усталеними датами заснування та інформацією, що міститься в первинних архівних джерелах. Зокрема, щодо села Хатнє. Відомості з межових та «отказних» книг від 11 (21) червня 1691 року та царського указу від 27 січня (6 лютого) 1692 року свідчать про передачу «Бурлуцької помісної землі» полковнику Костянтину Донцю. У тих документах ця територія, що охоплювала верхів'я річок Бурлук та Бурлучок, описується як пустка та Дике поле, без згадок про існуючі поселення [54], [55]. Це спростовує раніше висловлену Філаретом дату заснування села 1680 роком [1, с. 179-180] та підтверджує більш пізню дату – 1698 рік, яка була встановлена в попередніх моїх дослідженнях [77].

Один із цих згаданих документів, датований 1691 роком, є також цінним для уточнення дати заснування села Вільхуватка. У ньому згадується сусідня «*новопостроенная деревня Ольховатая*», що свідчить про її існування вже на той час [54, с. 8]. Ця інформація дозволяє скоригувати дату першої згадки, яку наводив Філарет, на більш ранню [1, с. 178].

Що стосується села Костянтівка, розташованого на північ від Змієва, то традиційна дата його заснування – 1689 рік [1, с. 351] – є помилковою. Аналіз царської грамоти від 5 (15) жовтня 1689 року показує, що вона лише підтверджувала право полковника Донця на володіння певною земельною ділянкою, а не свідчила про заснування на ній поселення [1, с. 144-145]. Документ від 28 липня (7 серпня) 1688 року уточнює, що ця земля була отримана Костянтином Донцем від стольника Се-

мена Дурново і являла собою сукупність помісних та порожніх земель, а не існуюче село [31, с. 52-62]. Тобто, 1688 та 1689 роки фіксують лише володіння землею, а не її заселення.

Найперша точна документальна згадка про село Костянтівка, а не лише про земельну ділянку, міститься в купчому документі 1693 року, де згадується козак Андрій Посметко з села Костянтівка [1, с. 145]. На відміну від приблизної дати будівництва церкви «не пізніше 1690 року», ця згадка підтверджена конкретним джерелом (ЦДІАК. Ф. 1722, оп. 1, спр. 1-Б). Отже, саме 1693 рік слід вважати найбільш вірогідною датою першої документальної згадки села.

Давні документи дозволили уточнити дату заснування села Симинівка, яке раніше носило назву Ільмень або Ільменське на честь місцевого однойменного озера. Традиційна історіографія, зокрема праця Філарета (Гумілевського), датує першу згадку про це поселення 1730 роком [1, с. 167]. Однак, документ від липня 1690 року містить згадку про село Ільменське. Воно розташовувалося в районі впадіння річки Ільменський Колодязь і простягалося вздовж р. Сіверський Донець до Гнилої затоки [53, с. 1-2]. З огляду на географічне положення, можна припустити, що частина цього поселення згодом відокремилася і стала селом Верхня Писарівка. Отже, 1690 рік слід вважати найбільш ранньою документально підтвердженою датою першої згадки села Симинівка.

Історія села Борова, що розташоване поблизу Васищевого, також потребує уточнення. Вважалося, що його перша згадка припадає на 1660 рік, згідно з матеріалами Д. І. Багалія [30, с. 432-433]. Проте, аналіз судових документів свідчить про його більш раннє існування. У документі 1658 року описується напад невідомих грабіжників на родину боярського сина Івана Ришкова в селі Борова [32, с. 20]. Це свідчить, що поселення вже існувало на той час.

Назва села походить від місцевого струмка, який у той час називали «Боровий Колодязь» [1, с. 146-147], [31, с. 47-51]. Зна-

чить, найдавнішою документально підтвердженою датою заснування села Борова є 1658 рік, що на два роки раніше, ніж вважалося. Це поселення, засноване чугуївськими боярськими дітьми, також постраждало під час повстання 1668 року.

Інформація з документів про злочини дозволяє скоригувати традиційні датування і стосовно інших поселень, що базуються на неповних даних. Наприклад, село Хотімля згадується в перепису 1732 року, де зазначається, що його заселення козаками відбулося у 1720 році [9, с. 212-213]. Однак, архівні джерела свідчать про більш раннє існування цього поселення. Документ 1668 року фіксує злочин (крадіжку) в селі Хотімля Салтівського повіту [46, с. 9]. Це доводить, що поселення існувало задовго до козацької колонізації, і його першими мешканцями були російські служиві люди, які згодом співіснували з новим українським населенням [9, с. 212-213]. Отже, 1668 рік слід вважати найдавнішою документально підтвердженою датою першої згадки села.

Історія села Вербівка поблизу Балаклії також потребує перегляду. Енциклопедія «Історія міст і сіл» помилково датує його заснування 1830-ми роками, пов'язуючи виникнення з військовими таборами [62, с. 197]. Це пов'язано з тим, що в першій половині XIX століття село дійсно було реорганізовано як пункт «Українського військового поселення» [72, арк. 73]. Проте, документи свідчать про його більш раннє існування. Згідно з ревізькою казкою 1816 року, поселення «*Болаклеика Вербовка тожъ*» вже існувало і перебувало у власності поміщика Якова Пештича [84, с. 532]. Документ 1779 року також підтверджує, що Вербівка належала родині Пештичів [10, с. 166].

Найдавніша згадка про село Вербівка міститься в перепису 1715 року, де написано про двори кріпаків полкового осавула Михайла Пестича в урочищі на річці Балаклійка. Документ вказує, що найдавніше за всіх туди переселилася родина селянина Михайла Івановича, що прийшла з Білої Церкви «*адиннатцать лѣтъ*» тому [63, с. 540-543]. З цього видно, що розрахункова

дата заснування становить 1704 рік (1715-11=1704). Назва «Вербівка», ймовірно, походить не від дерев, а від прізвища сотника Василя Вербецького, який володів хутором Балаклійським поблизу, що згадується у перепису 1747 року [66, с. 401 зв., 403 зв.-404 зв.].

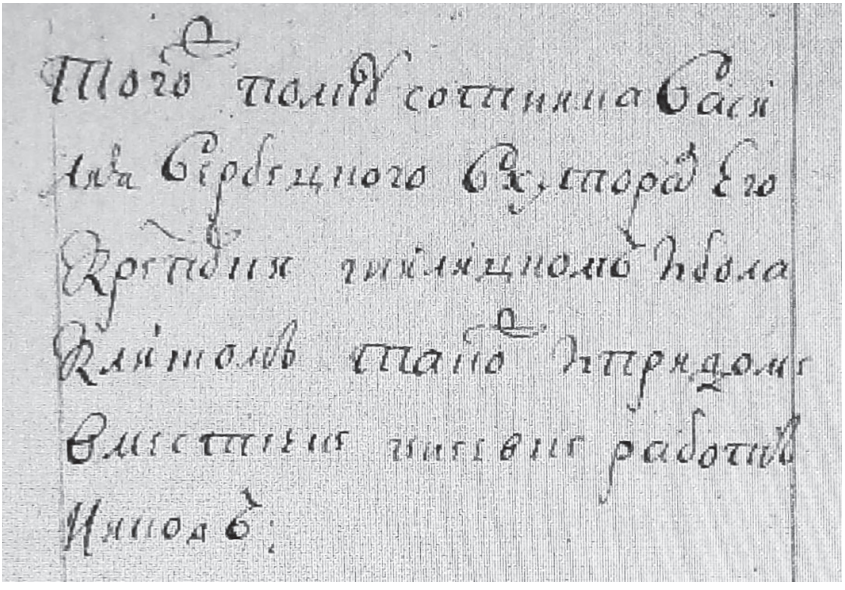

Згадка про хутір Балаклійський у власності сотника Вербецького, що вплинув на виникнення назви сусіднього поселення - села Вербівка (уривок з перепису 1747 року)

Офіційна історія селища Буди демонструє розбіжності з історичною наукою, що призвело до відзначення сфальсифікованого 350-річного ювілею у 2024 році, тому що існуюча дата заснування 1674 рік не підтверджується жодним відомим документом XVII століття.

Критичний аналіз низки переписів та відомостей XVIII століття також свідчить про відсутність згадок про селище Буди в цей період:

- Перепис Харківського полку 1722 року, проведений майором Лихарьовим [7].
- Перепис 1732 року, проведений майором Хрущовим [8].
- Відомість про землі Мереф'янської сотні 1749 року [9, с. 289-298].
- Відомість про населені пункти Слобідсько-Української губернії 1773 року [57, с. 319-398].
- Перепис залежного населення Харківського повіту 1774 року [56].
- Відомість про Харківське намісництво 1779 року [10, с. 137-138].

Відсутність назви поселення в цих документах дозволяє зробити висновок, що воно не існувало до 1779 року. Це підтверджує припущення «Української Радянської Енциклопедії», яка відносить першу згадку села Буди до 1770-х - 1780-х років [11, с. 53].

Найперша документальна згадка, яка фіксує існування поселення, міститься в матеріалах ревізії 1782 року. Згідно з цим переписом, у Будах мешкало 180 чоловіків та 173 жінки у 19 дворах [12, с. 118-120]. Ймовірно, село виникло у зв'язку із заснуванням поташного заводу, що зумовило швидке заселення території. Як підсумок, саме 1782 рік слід вважати найбільш вірогідною датою заснування селища Буди, а всі подальші ювілеї слід відзначати від цієї дати.

Село Буди на мапі Харківського повіту 1784 року [19, арк. 2]

В історичній літературі, зокрема у працях К. Щєлкова, усталилася версія про заснування села Огульці у 1642 році одночасно з фортецею Валки [45]. Це датування базувалося на гіпотезі архієпископа Філарета (Гумілевського), яка не була підкріплена документальними свідченнями [48, с. 230]. Припущення згодом було поширене у науково-популярних виданнях.

Виявлені матеріали з архівних джерел дозволили скоригувати цю неточність. Хоча в енциклопедії «Історія міст і сіл» згадується Огульчанська сотня станом на 1708 рік, що вказує на існування поселення на початку XVIII століття [58, с. 260], найраніша документальна згадка міститься в працях історика Д. І. Багалія. Він посилається на архівні дані про напад татар на село Огульці у 1680 році [59, с. 53]. Деталі цього нападу, зокрема захоплення у полон 117 мешканців, зафіксовані в книзі «Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI-XVIII столетии» [9, с. 84]. Таким чином, саме 1680 рік є найдавнішою документально підтвердженою датою першої згадки села.

Ці ж матеріали про татарський напад також містять найраніші згадки про інші поселення, що розташовані поблизу Богодухова, – села Павлівка та Кручик (у документі – Крутица) [9, с. 92], [57, с. 96].

Встановлення точної дати заснування села Гостроверхівка вимагає критичного перегляду раніше опублікованих даних. Гіпотеза Філарета про заснування у 1650-х роках [48, с. 146] не підтверджується архівними джерелами, зокрема переписом Харківського полку 1660 року, де це поселення відсутнє [51]. Найдавнішою документальною згадкою про Гостроверхівку є перепис 1692 року [50]. Крім того, існує дарчий документ від 4 (14) червня 1688 року, де козак Левон Гостроверхий з села Боровеньки дарує земельну ділянку Хорошівському монастирю на лівому березі річки Мож, вище

млина соколівського мешканця Грицька Чумака. На тій ділянці були сіножаті, господарські споруди, пасіка та сад [49, с. 1-2]. Саме цей документ є підтвердженням того, що те поселення є молодим відносно перепису 1692 року. Враховуючи, що прізвище козака є основою для назви села, ймовірно, саме Левон Гостроверхий є його засновником.

До речі, той перепис 1692 року є важливим джерелом для Слобожанщини, але для харківських краєзнавців він поки що недоступний, бо зберігається у Москві. І в інтернеті немає відповідної електронної копії. Проте в мережі знайшовся точний Опис сіл з того перепису. Він додатково допомагає спростувати філаретівську ранню дату початку історії селища Райгородок (що біля Слов'янська), про що вже було досліджено й повідомлено у попередньому випуску альманаху [77]. На сторінках перепису станом на 1692 рік Райгородка немає, зате сусіднє місто Маяк – є [50].

Такі проблеми з доступом є не тільки до російських документів, але й до українських – також. В умовах, коли Харківський обласний архів вже багато років не діє через війну (та й коли діяв, дослідники могли отримати документи на перегляд мінімум через місяць), то в такому випадку виникає потреба використовувати альтернативні методи датування населених пунктів. У випадку села Бахтин Борівської громади, яке, за інформацією Л. Ісаїва, виникло лише у радянський період як куток села Гороховатка [14], просопографічний аналіз дає змогу уточнити хронологію. Згідно з переписом 1926 року, у Гороховатській сільраді існували хутори Краснопілля та Копаньки [6, с. 34]. Згодом, хутір Копаньки на початку 1930-х вже стали називати, як хутір Бахтин [16]. Згадка про народження відомого Єгора Йосиповича Шутька у 1924 році на хуторі Копаньки [13, с. 501] свідчить, що поселення існувало принаймні з цього часу. Відсутність згадок про Бахтин/Копаньки в метричних книгах Радьківки (1913 р.) та Гороховатки (1915 р.) підтверджує, що поселення дійсно було засноване пізніше [79], [80]. Отже, поча-

ток історії Бахтина можна віднести до 1924 року, коли він існував як хутір Копаньки.

Схожий підхід можна застосувати і до села Картамиш Олексіївської громади, що існувало у дорадянський час [81, с. 163]. Відсутність цього поселення на триверстовій карті 1863 року [5] та на мапі Стрільбицького 1860-х років [27] свідчить про його пізнє заснування. Інформація з книги «Реабілітовані історією» про народження репресованого Бондаренка Івана Ілліча на хуторі Картамиш у 1895 році [17, с. 251] є найранішою зафіксованою документальною згадкою про існування цього поселення. Отже, 1895 рік можна тимчасово вважати датою його заснування до виявлення більш ранніх джерел.

Дані з історичних джерел щодо села Кирсанове свідчать, що його заснування не може бути однозначно пов'язане з 1647 роком, хоча судова справа 1678 року зафіксувала цікаву судову суперечку між боярськими дітьми та Хорошівським монастирем щодо урочища Гусина Поляна. Відповідачами у справі були росіяни з сіл Васищеве, Шубіне та Кирсанове, яких представляли Роман Левін, Федот Сибекін та Кірей Старий. Вони стверджували, що володіють Гусиною Поляною років 30 та більше, і вони її називають не Гусиною, а "Большою". А позивачами були чорниці з Хорошівського монастиря, які доводили, що Гусина Поляна їхня, і їм ту ділянку давно подарував черкас Іван Гиря (який, до речі, збудував у Хорошевому церкву Архистратига Михаїла), але після повстання Брюховецького ту землю у них відібрали вищезгадані російські служиві люди [18, с. 1-22], [36, с. 268-282]. Відсутність у боярських дітей документів, які б підтверджували їхні права, призвела до програшу в суді. Це також підкреслює ненадійність усних свідчень як єдиного джерела для встановлення дати заснування. Отже, посилання на те, що відповідачі володіли землею «років 30 та більше», не є достатнім доказом.

Натомість, найраніша надійна документальна згадка про існування села Кирсанове була знайдена в чолобитній 1665

року [38, с. 5]. У цьому документі боярський син звернувся з проханням надати йому помістя саме в цьому селі. З огляду на відсутність більш ранніх документальних свідчень, 1665 рік слід вважати найбільш вірогідною датою першої згадки села. Назва поселення походить від прізвища одного з його ранніх мешканців – Савелія Кирсанова [69, с. 92-107].

До речі, матеріали тієї судової справи 1678 року підтверджують давній вік топоніміки Безлюдівської громади, бо у наш час існують урочище Гирине (у Хорошевому), квартали Левінів хутір та Сибекінів хутір (у Васищевому), а також у Кирсановому та Лизогубівці поширене прізвище Старов.

Наведена в енциклопедії «Історія міст і сіл» дата заснування села Шестакове (колишня назва – Непокрите) у другій половині XVII століття [58, с. 311] не підтверджується первинними джерелами. Це поселення, що адміністративно належало до Чугуївського повіту, не згадується у важливому перепису 1714 року, де є сусідні населені пункти Бабка, Тетлега та Салтів [20]. Найраніша документальна згадка про це село міститься на мапі 1730 року. У документах, зокрема в перепису 1782 року, село фігурує під подвійною назвою «*слобода Тимофеевка Непокрытая тожъ*» [64, с. 540], що вказує на зміну назви з часом. Відтак саме 1730 рік слід вважати найбільш ранньою документально підтвердженою датою першої згадки села Шестакове.

Мапа Слобожанщини 1730 року, де позначено села Стариця й Непокрите

Щодо села Стариця, Вікіпедія наводить пізнішу дату першої згадки. Однак, найдавнішим документом, що фіксує його існування, є той самий перепис 1714 року [20, с. 305]. Це поселення, яке було у власності білгородського Миколаївського монастиря, отримало свою назву від однойменної річки, що згадується ще у документі «Книга Большому чертежу» 1627 року [61]. Відповідно, дата першої документальної згадки села Стариця може бути уточнена до 1714 року.

Встановлення дати заснування села Новоосинове вимагає ретельного розмежування з іншими однойменними поселеннями. На сторінках перепису 1714 року згадується село Новоосинське [20, с. 141], але план генерального межування Куп'янського повіту 1789 року не фіксує жодного поселення на місці сучасного Новоосинового. Це свідчить, що раннє поселення і сучасне село є різними населеними пунктами.

Найдавнішим достовірним джерелом, яке підтверджує існування сучасного села, є метрична книга Свято-Духівської церкви слободи Новоосинової, яка почала вестися у 1808 році [29]. Хоча Філарет згадував 1806 рік як час переходу навколишніх хуторів до новоосинівської парафії, ця інформація не є прямим свідченням заснування самої слободи [1, с. 250]. Як підсумок, саме 1808 рік слід вважати датою першої документальної згадки села Новоосинове.

Річка Осинівка на Генеральному Плані Куп'янського повіту Воронезького намісництва. 1789 рік. Села Новоосинового там ще немає (РГАДА. Ф. 1356, оп. 1, д. 776-790)

Як бачимо, порівняння інформації, що міститься на історичних картах, з матеріалами архівних документів – є важливим методом для уточнення дат заснування населених пунктів. В історичній літературі існує помилкова ідентифікація, що пов'язує сучасне село Верхня Роганка з хутором Верхньороганським, який фігурує на мапі Харківського повіту 1783 року. Проте, порівняння старих карт із сучасними топонімами показує, що той хутір відповідає пізнішому хутору Щербіни (1820-ті рр.), хутору Рогань (1860-ті рр.), а потім селу Лебединка (1940-ві рр.), яке після Другої світової війни увійшло до складу Верхньої Роганки [4], [5] та [68, с. 209-211 зв.].

На Плані генерального межування 1783 року позначено Верхньороганський хутір, який не має прямого відношення до виникнення села Верхня Роганка
(РГАДА. Ф. 1356, оп. 1, д. 6382-6385)

Документальна історія села Верхня Роганка починається значно пізніше, на хвилі заселення слободи Сороківка у 1820-х роках. Сороківка, як зазначали у своїх книгах сучасники Тетяна Пассек, Надія Кохановська та Григорій Данилевський, була не монолітним поселенням, а складалася з розкиданих на кілька верст хуторів, кожен з яких мав одного поміщика та його кріпаків [40, с. 298-302], [41, с. 34], [76]. Назва «Сороківка», або повніше «Сорокопанівка», як виявилося, зовсім не пов'язана з назвою птаха чи числовим значенням, а є топонімічним терміном, яким у ті часи позначали значне поселення з великою кількістю панів, що проживали разом зі своїми кріпаками [39,

с. 16], [42]. Цікавою особливістю соціальної структури поселення було збідніння поміщиків, які, оселившись у цих віддалених місцях, переймали селянський спосіб життя, обробляли землю та проживали в простих мазанках [41, с. 21-22], [44, с. 298-302].

Одним із таких новостворених сороківських панських хуторів, що поступово розрісся у сучасне село Верхня Роганка, був новий Верхньороганський хутір, існування якого підтверджується ревізією 1835 року. Це поселення, в якому мешкав один кріпак, фігурує як власність титулярного радника Івана Ареф'єва [47, с. 94-96]. На мапі 1863 року цей хутір, який також тоді називався Ареф'єв, розташовувався біля початку річки Роганки. У 1864 році там було 6 дворів та мешкало 54 особи [5], [52, с. 78]. Тому 1835 рік є найдавнішою документально підтвердженою датою першої згадки про Верхню Роганку.

Інколи мапи можуть містити помилки, але нестача інформації про деякі населені пункти на них не завжди є свідченням їхньої відсутності. Наприклад, на військово-топографічній карті 1863 року на місці сучасного села Лозове (Великобурлуцька громада) позначені лише окремі географічні об'єкти, такі як ставок і колодязь, без згадки про поселення [5]. Проте, аналіз інших джерел дозволяє встановити його існування в більш ранній період.

У своїй праці «Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи» архієпископ Філарет (Гумілевський) згадує хутір Лозовий біля слободи Нижній Бурлук. Він зазначає, що мешканці цього хутора уникли епідемії холери в 1848 році [1, с. 176]. Ця інформація є найранішим достовірним документом, що підтверджує існування поселення. Таким чином, саме 1848 рік слід вважати датою його першої документальної згадки.

Пошук точних дат заснування населених пунктів Слобожанщини також вимагає аналізу широкого спектра архівних документів, оскільки окремі джерела можуть містити неповну або неточну інформацію. Виявилося, що дата заснування села Киціївка, яка раніше фігурувала в перепису 1715 року як

1708 рік [34], є помилковою. Ця дата стосується лише заснування панської садиби та заселення її дворовими селянами, а не всього села [37, с. 21-23]. Натомість, в фонді Чугуївської приказної ізби було знайдено документ про село Киківка, де наведено справу про крадіжку 1699 року [33, с. 1-9]. Ще більш рання згадка міститься в описі справи 1666 року про втечу «подводчиков» (візників), де також фігурує назва «Киківка» [35]. На жаль, то лише інформація з опису, бо потрібні сторінки у справі не збереглися. Отже, найдавнішою документально підтвердженою датою першої згадки села Киківка є 1666 рік.

Аналогічний випадок спостерігається і з селом Пришиб. У перепису 1715 року зазначається дата його заснування за старим літочисленням – 7207 рік, що відповідає 1698/1699 рокам [34]. Однак, як і у випадку з Киківкою, ця дата стосується лише заселення залежного населення [70, с. 1-4], а не самого заснування села. Існування Пришиба теж було зафіксовано раніше, зокрема у перепису 1692 року, де згадується велика кількість мешканців [50]. Крім того, просопографічний аналіз (порівняння прізвищ) підтверджує спадкоємність населення, оскільки родина Трохименків, згадана в перепису 1692 року, фігурує і в перепису 1732 року [65, с. 436]. Це свідчить про безперервне існування села Пришиб з 1682 року, що спростовує дату, наведену в пізніших документах.

Сканування для інтернету церковних документів та переписів, що активно проводиться у наші дні, полегшує життя для краєзнавців і дозволяє уточнити дати заснування чи ранні згадки населених пунктів, які в традиційній історіографії та довідкових виданнях, таких як Вікіпедія, датуються пізніми періодами.

У Вікіпедії перша згадка про село Утківка відноситься до Плану генерального межування Харківського повіту 1783 року. Однак, те саме порівняння прізвищ сіл з різних переписів допомогло виявити, що це поселення існувало під іншими назвами. Зокрема, у перепису 1774 року воно фігурує як слобода Гузів-

ка, що належала поміщиці Марії Дівицевій [56, с. 210-211], [57, с. 335], [71, с. 571-582]. Сповідальні розписи 1763 року також містять згадку про це поселення, але вже під назвою Утківка, і зазначають його приналежність до парафії Архангельської церкви Мерефи [74, с. 580-580 зв.]. Найдавніша ж згадка про це поселення міститься в перепису 1732 року, де воно фігурує як хутір Гудзівський у власності Бульського. У цьому ж документі вказана дата його заснування – 1729 рік [8, с. 1129]. Тому дата заснування Утківки має суттєво змінитися.

Як бачимо, топонім «Утківка» є трансформацією первинного топоніма «Гузівка». Походження останньої назви пов'язане з існуванням у даній місцевості в давні часи водяного млина, який належав козаку Гузю, що передувало заснуванню самого поселення [9, с. 294].

Яковлівка на Плані генерального межування Харківського повіту 1783 року. Вже без церкви
(РГАДА. Ф. 1356, оп. 1, д. 6382-6385)

Цікава ситуація є і стосовно історії села Яковлівка, що біля Мерефи. План генерального межування Харківського повіту 1783 року ідентифікує його як «*Село Яковлевка Дятловка тожъ что ныне деревня*», що вказує на втрату церкви на той час. Сповідальні розписи 1763 року підтверджують, що раніше в Яковлівці існувала Богородицька церква, парафія якої налічувала 318 чоловіків та 299 жінок [74, с. 582-591]. А найдавніша згадка про село та його церкву міститься в метричній книзі 1760 року [75, с. 172-173]. Цей факт дозволяє встановити, що поселення існує принаймні з цього часу, що значно раніше, ніж вважалося.

Висновок

Проведене дослідження наочно демонструє критичну важливість звернення до первинних історичних джерел для встановлення точних дат заснування населених пунктів. Аналіз архівних матеріалів дозволив переглянути та суттєво уточнити хронологію виникнення низки сіл Слобожанщини. Наведені аргументи та документальні підтвердження, зокрема для Малинівки, Великої Бабки, П'ятницького, Піщаного, Соснівки, Хотімлі, Вербівки та інших, спростовують усталені, але непідкріплені документальними фактами дати. Особливо показовим є приклад селища Буди, ювілей якого святкувався на основі неіснуючих джерел, тоді як реальна дата його першої згадки припадає на кінець XVIII століття.

Використаний метод порівняння прізвищ мешканців у різних переписах виявився надзвичайно ефективним для ідентифікації населених пунктів, які змінювали свою назву або зливалися з іншими, як у випадку зі Шкандалівкою (сучасні Чемужівка та Замостя). Також підтверджено, що деякі населені пункти (наприклад, Вільхуватка біля Балаклії) були засновані в результаті адміністративного поділу вже існуючих поселень.

В цілому, ця робота не лише виправляє конкретні історичні помилки, але й підкреслює необхідність системного та критичного підходу до вивчення історії рідного краю. Вона ілюструє,

що історія населених пунктів не є статичною, а є динамічним процесом, який постійно вимагає нових досліджень та інтерпретацій на основі документальних свідчень. Подальші дослідження, спрямовані на опрацювання важкодоступних або ще не введених до наукового обігу джерел, можуть відкрити нові, не менш цікаві факти.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х. Издательство «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. – Т.2. – 440 с.

2. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 54.

3. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 66.

4. Карта М-37(С) Генерального штаба Красной Армии (РККА) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.etomesto.com/map-rkka_m-37-v/

5. Военно-топографическая трехверстовая карта Харьковской области [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.etomesto.com/map-ukraine_trehverstka-kharkov/

6. Довідник Ізюмщини: Присвячується XI Округовому З'їзду Рад / Ізюмське округове статистичне бюро. – Ізюм, 1927. – 112 с.

7. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 12.

8. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр 22.

9. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI-XVIII столетии / Собранные и редактированные Д. И. Багалеем. – Т. 1. – Харьков, 1886. – 396 с.

10. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упорядн.: В. О. Пірко, О. І. Гуржій; Ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій (заст. відп. ред.), Ф. П. Шевченко, Г. В. Боряк. АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії України; Центральний державний

історичний архів УРСР у м. Києві; Центральний державний військово-історичний архів СРСР; Донецький державний університет. – К.: Наук. думка, 1991. – 278 с.

11. Українська радянська енциклопедія 2-ге вид: (в 12-ти т.) Т. 2: Боронування – Гергелі. 1978. Гол. ред.: Микола Бажан. – Київ: Головна редакція УРЕ. – 542 с.

12. Экономические примечания на Харьковский уезд 1782 г. / ред.: А. А. Парамей, А. Ф. Парамонов. – Х. : САГА, 2006. – 152 с.

13. Подвиги в ім'я Вітчизни. – Харків: Прапор, – 1971.

14. Ісаїв Лесь. Борівщина в минулому та сьогодні (історико-географічний нарис). – Балаклія: Видавничий будинок «Балдрук», 2007. – 288 с.

15. Книга пам'яті України. Харківська область [Текст] / голова гол.ред.кол. І. О. Герасимов ; керівник обл. редкол. В. А. Шумілкін. – Х. : Наук. ред. Харків. обл. вид. Книги Пам'яті України, 1994 . – Т. 4 : <Райони: >Близнюківський, Богодухівський, Борівський. – [Б. м.]: [б. в.], 1994. – 783 с.

16. ГДА МВС, справа 14970 про обвинувачення Калмикових. 1933 рік.

17. Реабілітовані історією. Харківська область : Книга третя. – Ч.1 // КЗ «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». – К.; Х.: Оригінал, 2015. – 672 с.

18. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 1-А.

19. РГАДА. Ф. 1399, оп. 1, д. 233.

20. РГАДА. Ф. 350, оп. 1, д. 9.

21. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 143.

22. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 27.

23. 1710 год. Перепись населения села Бабка [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://otkudarodom.ua/ru/1710-god-perepis-naseleniya-sela-babka

24. Объявление 12019 // Санктпетербургские сенатские объявления о запрещениях на недвижимье имения. –1847. – 12 июля.

25. Уривок з мапи Чугуївського повіту. Кінець XVIII ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.

org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A3%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%D0%B7_%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B8_%D0%A7%D1%83%D0%B3%D1%83%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83._%D0%9A%D1%96%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C_XVIII_%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F.jpg

26. ДАХО. Ф. 24, оп. 3, спр. 5.

27. Спеціальна карта європейської частини Російської імперії Стрільбицького [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/speczialnaya-karta-evropejskoj-rossii-desyativerstovka/

28. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 347.

29. ДАХО. Ф. 40, оп. 110, спр. 319.

30. Материалы для истории г. Харькова в XVII веке / Багалей Д. И. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1905. – Т. 16.

31. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 152.

32. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 37.

33. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 187.

34. Кисиленко В. Ю. Огляд нововіднайдених джерел щодо уточнення початку літочислення окремих населених пунктів Слобожанщини // Слобожанщина. Погляд у минуле – 2020: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2020. – С.107-116.

35. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 61.

36. РГАДО, Ф. 210, оп. 13, д. 1158.

37. РГАДА. Ф. 350, оп. 1, д. 10.

38. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 54.

39. Список волостей и селений Харьковской губернии. Составленный Санитарным бюро в 1909 году / сост. Оценочно-стат. отд. по сообщ. волост. правл. и сел. старост ; Харьк. губерн. зем. управы, Сан. бюро. – Харьков : тип. Печатное дело, 1909. – 56 с.

40. Пассек Т. П. Из дальних лет: Воспоминания / Под общ. ред. А. В. Луначарского; Вступ. статья и комментарии И. Я. Свистункова. М.; Л.: Academia, 1931. – 460 с.

41. Данилевский Григорий Петрович (1829-1890). Сочинения Г. П. Данилевского (1847-1889) : в восьми томах, с портретом автора . – 6-е изд. доп. – С.-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1890. – Т. 6. – 396 с.

42. Жизнь русского обывателя: в 3 ч. / Л. В. Беловинский. – Москва: Альма Матер, 2024. – (Методы культуры) Ч. 1: Изба и хоромы. – 2024.

43. Г. П. Данилевский. Сочинения, в 9 томах. Издание седьмое, посмертное. Том девятий. 1893 год, – Санкт-Петербург.

44. Пассек Т. П. Из дальних лет: Воспоминания / Под общ. ред. А. В. Луначарского; Вступ. статья и комментарии И. Я. Свистункова. – М.; Л.: Academia, 1931. – 460 с.

45. Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. – Х. : Университетская тип., 1882.

46. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 69.

47. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 236.

48. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х. Издательство «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. – Т. 1. – 416 с.

49. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 1-В.

50. РГАДА. Ф. 210, оп. 22, д. 56.

51. Харківський перепис р. 1660 / Юркевич В. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. 20.

52. Список населенных мест по сведениям 1864 года. – Т. XLVI: Харьковская губерния / Обработан Н. Штиглицом. Издан Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. – СПб., 1869. – 306 с.

53. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 1-Г.

54. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 1-Д.

55. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 1-Е.

56. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 97.
57. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Сост. Д. И. Багалей. Т. 2, вып. 1 — Х.: Типография К. П. Счасни, 1890.
58. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Харьковская область / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1976. – 722 с.
59. Історія Слободської України : з 71 малюнками і 2 картами / Д. І. Багалій. – Харків: Союз, 1918. – 308 с., [2] арк. карт: іл.
60. ЦДІАК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 6.
61. Книга большому чертежу или древняя карта Российского государства, поновленная в разряде и списанная в книгу 1627 года. Издание второе. – СПб., 1838. – 294 с.
62. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Харківська область / Ред. кол. тому: Сіроштан М. А. (голова редкол.), Астахов В. І., Бурик Г. Г., та ін. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – 664 с.
63. РГАДА. Ф. 350, оп. 1, д. 9.
64. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 34.
65. ЦДІАК. Ф. 1722, оп. 1, спр. 57.
66. РГАДА. Ф. 350, оп. 2, д. 1039.
67. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 69.
68. ЦДІАК. Ф. 1987, оп. 1, спр. 107.
69. ЦДІАК. Ф. 1791, оп. 2, спр. 147.
70. РГАДА. Ф. 350, оп. 1, д. 10.
71. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 202.
72. Атлас статистический округов Украинского военного поселения. – Б. г., б. м., 1852.
73. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 38.
74. ЦДІАК. Ф. 2007, оп. 1, спр. 3080.
75. ЦДІАК. Ф. 2007, оп. 1, спр. 3074.
76. Кохановская (Н. С. Соханская). Полное собрание сочинений и писем: в 7 т. Т. 2: Произведения 1851-1861 годов. – СПб., 2023.

77. Кисиленко В. Ю. Нові пошуки обґрунтованих дат заснування населених пунктів Слобідської України // Слобожанщина. Погляд у минулому: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Бук-Друк, 2024. – С. 86-99.

78. Кисиленко В. Ю. Нові дослідження щодо визначення часу заснування слобожанських сіл // Слобожанщина. Погляд у минуле – 2023: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Бук-Друк, 2023. – С. 44-55.

79. ДАХО. Ф. 40, оп. 136, спр. 79.

80. ДАХО. Ф. 40, оп. 136, спр. 85.

81. Самойлович И. И. Справочная книга для Харьковской епархии. – Х, 1908.

82. 1710 год. Перепись населения села Васищево [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://mail.otkudarodom.ua/ru/1710-god-perepis-naseleniya-sela-vasishchevo

83. Перлина землі Слобожанської. Харківський район: історія та сучасність / [О. М. Ністратова, О. М. Безродна, Б. П. Зайцев та ін.]. – Х., 2003.

84. ДАХО. Ф. 31, оп. 141, спр. 169.

Корж В. Г., Корж В. В.

КОЛЬОРОВІ ЛИСТІВКИ З ВИДАМИ СВЯТОГІРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ПУСТИНІ, ВИГОТОВЛЕНІ ХРОМОЛІТОГРАФІЄЮ В ДРУКАРНІ Є. І. ФЕСЕНКА В ОДЕСІ

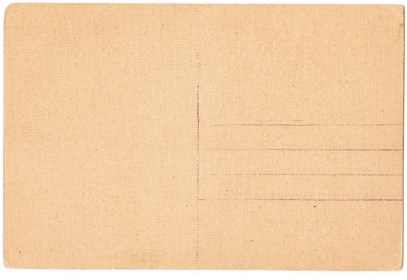

Авторам вдалося виявити три найрідкісніші кольорові листівки, виготовлені хромолітографією на напівкартоні кольору слонової кістки. Техніка виготовлення листівок наприкінці XIX століття була найрізноманітнішою: хромолітографія, фототипія, триколірна та чорна автотипія, геліогравюра, меццо-тинто, гравюра на дереві, автолітографія, офорт тощо [1, с. 39]. Виявлені листівки нестандартного зразка – зменшені до розміру 70 х 105 мм. Дві з них суміщені, але ліва сторона зображень підрізана на 10 мм, а нижня листівка підрізана на 3 мм знизу. Зображення окантовані блакитною смужкою, що підказує місце виготовлення хромолітографії – друкарня Єфима Івановича Фесенка в Одесі.

Відомо, що пересилання листівок поштою на бланках

Листівки, виготовлені методом хромолітографії в друкарні Є. Фесенка, Одеса

приватного виготовлення було дозволено міністром внутрішніх справ Росії лише 19 жовтня 1894 року [1, с. 36]. Це дозволяє визначити ймовірний період випуску листівок: з 1895 по 1902 рік включно. Кольорові зображення на листівках повністю відповідають чорно-білим літографіям, опублікованим в альбомі (90 х 130 мм) «Святі Гори». Робота також була виконана в друкарні Фесенка в Одесі. Замовником (видавцем) виступала Святогірська Успенська общежительна пустинь. Рік випуску альбому не вказаний.

Кожна з виявлених листівок внизу або вгорі містить напис: «Загальний вид Святогірської пустині з південно-східної сторони, … з північної сторони, … з гостиного двору». Зворотний бік листівок чистий, рівно посередині вертикальна тонка чорна лінія розділяє листівку на дві рівні частини: ліва – для письмового повідомлення, права – для адреси. На правій, адресній стороні, чорною фарбою нанесені чотири горизонтальні тонкі смужки, що відстають одна від одної на 9 мм.

Хромолітографія, як новий спосіб друку, з'явилася в середині XIX століття [2]. Цей удосконалений спосіб літографії, що дозволив досягти незвичайної яскравості кольорових зображень, широко використовувався і на початку XX століття. Процес ви-

готовлення хромолітографії досить трудомісткий, але його перевага полягає в тому, що без відносно невеликих витрат можна було випускати яскраву, барвисту продукцію величезним тиражем [3].

Технологія виготовлення листівок була такою: майстер-гравер виконував кілька окремих зображень (від 3 до 6, не більше) певного кольору на спеціальних літографських каменях. Кожен камінь мав гравірований малюнок, що відповідав тільки одному кольору. Після виготовлення та підгонки всіх необхідних каменів з попереднім малюнком проводилося друкування на папері. Камені по черзі накладалися на зображення, залишаючи передбачений малюнок відповідного кольору. В результаті виходило кольорове зображення. Від майстерності різьбяра каменю залежала кількість градацій відтінків і початкових кольорів, яких могло бути до кількох десятків. Особливо добре способом хромолітографії відтворюються олівцеві малюнки та акварель з тонкими переходами барвистих відтінків. Саме в цій техніці друкувалися наприкінці XIX – на початку XX століття види монастирів та зображення святих [3].

Різьблення на літографському камені майстри-гравери проводили за акварельним малюнком. Очевидно, для друкування виявлених листівок малюнки були виконані художником з фотографій, зроблених монахом-фотографом Святогірської Успенської пустині. Офіційно «фотографія для зняття видів» відкрилася в Святогірській пустині в жовтні 1879 року [4, с. 277].

У друкарні Фесенка була чудово освоєна технологія хромолітографії, а також друк на металі та лінолеумі. Наприкінці XIX століття друкарня стала однією з найкращих на півдні імперії. Саме сюди надходили замовлення від Святогірської Успенської общежительної пустині на виготовлення хромолітографій великого розміру 420 х 530 мм як у чорно-білих, так і кольорових варіантах [3].

Таку популярність друкарні приніс її власник Єфим Іванович Фесенко. Відомо, що народився майбутній типограф і видавець,

спадковий почесний громадянин імперії (з 1906) 1 квітня 1850 року в селі Головеньки Чернігівської губернії Борзнянського повіту Шаповалівської волості в старовинній козацькій родині.

Портрет Є. І. Фесенка

Другого січня 1869 року, маючи при собі їжі на три дні та три рублі, Фесенко покинув батьківський дім і пішки вирушив на заробітки в Ніжин, потім у Київ, а накопичивши необхідну суму – в Одесу. Більше десяти років Фесенко працював у найстарішій і одній з найкращих одеських друкарнях Петра Федоровича Францова (1805-1884), якою керував у той час його син Еммануїл Петрович (1848-1909). Невдовзі Фесенко став компаньйоном Францова, а 15 грудня 1883 року в будинку Маврокордато на Грецькій вулиці відкрив власну друкарню. Після смерті батька Еммануїл Францов продав друкарню і переїхав до Миколаєва, але до кінця життя залишався другом Фесенка.

Спочатку в друкарні було зайнято сім працівників і два господарі – сам Єфим Фесенко та його дружина Віра Федосіївна. Справи йшли успішно. Фесенко бачив перспективи розвитку, в разі необхідності помірно ризикував і вдало користувався можливостями отримувати великі замовлення та розширювати виробництво.

У 1886 році Фесенко переміщує своє підприємство в викуплений двоповерховий будинок на Рішельєвській, 47. Він добудовує третій поверх, разом із синами ретельно підбирає та купує нове обладнання в Європі. На початку XX століття типохромолітографія Є. І. Фесенка стає зразковим видавництвом Одеси.

Хромолитографія Фесенко. — Typographie et litographie Fesenko.

Але його знали не тільки в Одесі. Фесенко був одним з найбільш відомих в імперії видавців недорогої православної продукції, яка мала великий попит і виходила тисячними тиражами. Книги та ікони видавництва поширювалися в Сербії, Болгарії, на Кавказі, в Середній Азії, на Синаї, в Єрусалимі, в Греції, на Афоні і навіть у Римі [5].

Характер видавничої продукції був різноманітний: від розкішних дорогих книг, ікон до вперше виданих Фесенком зошитів у лінію та маленьких дешевих «іменних образків». На зарубіжних виставках видання друкарні Фесенка отримали чотири нагородні медалі. Зокрема, перший приз – на Всесвітній міланській виставці 1897 року за представлені літографії [5].

Український козак Єфим Іванович Фесенко ніколи не забував своє походження і вніс значний вклад у формування украї-

ської свідомості в Одесі, розвиток української культури. Одним із перших видавців в імперії він масово випускав для малозабезпечених читачів недорогі книги, лубкові картинки в українському стилі, листівки з текстами народних пісень і нотами, ілюстровані українським художником, графіком, ілюстратором, майстром акварельної мініатюри – Амвросієм Андрійовичем Ждахою (1855-1927) [6]. Видавалися й книги етнографічно-побутового змісту.

У 1885 році за замовленням Українського літературного товариства в друкарні Фесенка вийшов перший одеський український літературний альманах «Нива», що став і першою українською книгою, виданою в друкарні Єфима Фесенка. Видавець випустив книгу на такому рівні, що її поява дозволила Фесенку голосно заявити про себе в українських літературних колах. «Нива» підняла репутацію Фесенка, збільшила кількість замовлень [7].

Велика частина українських видань Одеси до 1918 року вийшла з друкарні Фесенка, багато з яких він видавав за свій рахунок. Так, до 75-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в виконанні одеського типографа були видані: п'єса «Назар Стодоля», поеми «Катерина» та «Москалева криниця». Фесенко в основному випускав видання, доступні всім, тому використовували дешевий папір, невибагливу графіку ілюстрацій. Книги продавалися в усіх книжкових лавках. Відомості про вартість видань, нанесені типографським способом на друкованих обкладинках книг: «Москалева криниця» коштувала 7 копійок, а «Назар Стодоля» – 15 копійок. При цьому середньомісячний заробіток у Російській імперії в 1889 році становив близько 13-16 рублів. При наборі тексту в цих книгах використовувалася тільки російська орфографія, так звана «ярижка». «Ярижка» була оголошена обов'язковою для застосування в українській пресі в царській Росії Емським указом (1876).

У 1887 році в Одесу переїхав знаменитий український бібліограф, фольклорист, етнограф, лексикограф, громадський діяч і юрист за освітою Михайло Федорович Комаров (1844-1913).

Українською народною творчістю він почав цікавитися ще, будучи студентом Харківського університету (1862-1867), відвідуючи лекції Потебні О. О. з мовознавства. Він збирає фольклорний матеріал у селі Гаврилівці Ізюмського повіту, селах Новомосковського повіту, після закінчення університету з 1867 по 1880 – в Острогожську на історичній території Слобідської України, де працював присяжним повіреним, а пізніше – в Умані. [8].

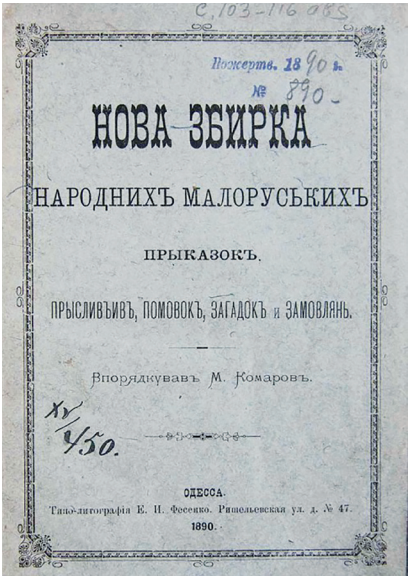

У 1890 році ці напрацювання М. Ф. Комарова під заголовком «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь» було видано у друкарні Фесенка і вони стали першим одеським виданням Комарова. Крім власноруч зібраних матеріалів у «Збірку...» були включені деякі записи його друзів і знайомих [7].

До кінця життя Комаров залишався другом, радником і незмінним, постійним замовником Фесенка.

Під час Української Народної Республіки (1917- 1918) в друкарні Фесенка друкувалися гроші: паперові розмінні марки міста Одеса номіналом 15, 25, 50 коп. Малюнки для друкування цих марок також виконав Амвросій Ждаха [9].

При радянській владі в 1919 році друкарня Фесенка була націоналізована, але Єфим Іванович, завдяки заступництву працівників друкарні, залишався її незмінним директором до самої смерті в 1926 році [5].

Друкарня Фесенка, як державне підприємство, працювала майже до кінця XX століття. Пам'ятник культурної спадщини,

історична будівля рідкісної та незвичайної для Одеси архітектури, яка понад сто років прикрашала і могла надалі прикрашати Рішельєвську вулицю, в 2021 році була знищена [7].

На завершення статті хочеться навести цитату класика літератури Ф. Абрамова: *«Народ умирає тоді, коли стає населенням, а населенням він стає тоді, коли забуває свою історію»*.

Висновки та пропозиції

1. Знайдено три найрідкісніші барвисті кольорові листівки: «Загальний вид Святогірської пустині з південно-східної сторони, … з північної сторони, … з гостиного двору». Ілюстровані листівки виготовлені приватним чином на напівкартоні кольору слонової кістки.

2. Виявлені листівки нестандартного зразка: розмір зменшений до 70 х 105 мм. Зображення на листівках окантовані блакитною смужкою, що свідчить про місце їх виготовлення. Зворотний бік чистий, з розділенням для адреси та повідомлення.

3. Кольорові зображення на листівках повністю відповідають чорно-білим літографіям, опублікованим в альбомі «Святі Гори». Альбом був підготовлений у друкарні Фесенка в Одесі. Розмір альбому 90 х 130 мм. Замовником (видавцем) виступала Святогірська Успенська общежительна пустинь. Рік випуску альбому не вказаний.

4. Визначено, що згадані листівки виготовлені за технологією хромолітографії в друкарні Єфима Івановича Фесенка в Одесі.

5. Відомо, що пересилання листівок поштою на бланках приватного виготовлення було дозволено розпорядженням міністра внутрішніх справ Росії лише 19 жовтня 1894 року. Це дозволяє визначити ймовірний період випуску листівок: з 1895 до 1902 року включно.

6. Замовником випуску була Святогірська Успенська общежительна пустинь. Мета замовлення – більш широке знайомство населення з монастирем, з залученням передових технологій XIX століття – хромолітографії.

7. Наклад листівок був невеликим – кілька сотень штук.

8. Місцем продажу даних листівок була монастирська книжкова лавка.

9. Припускаємо, що існує ще як мінімум дві листівки з цього випуску: Загальний вид Святогірської пустині з заходу (?) і північно-заходу (?).

10. Представлено діяльність типографа Єфима Івановича Фесенка в місті Одесі.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Забочень М. С. Филокартия. М.: Связь. – 1973. – с. 106.

2. Как различить литографию, монотипию, офорт, линогравюру, шелкографию и другие виды печати?/ URL: https://kyiv.gallery/ru

3. Святогорская Успенская лавра в хромолитографиях Е. И. Фесенко/ URL: https://trojza.blogspot.com/2012/02/xix.html

4. Немирович-Данченко В. І. (нариси та враження)/авт. вступ та ком. В. М. Дедова / Донецьк: Донбас, 2010. – 288 с.

5. Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фесенко Юхим Іванович/

6. Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ждаха Амвросій Андрійович/

7. Яцун Н. О./ Ю. І. Фесенко та його внесок в українське книговидавництво в Одесі кінця XIX - початку XX ст. URL: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3708

8. Березюк Н. М. Видатний вітчизняний бібліограф Михайло Федорович Комаров (до 170-річчя від дня народження) URL: https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-bibliotekoznavtsi/komarov-m-f/povnotekstovi-dokumenty/

9. Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Одеський рубль/

Корж В. Г., Корж В. В.

МІСЬКІ БОНИ СЛОВ'ЯНСЬКА ВИПУСКУ 1918 РОКУ, А ТАКОЖ ТИМЧАСОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ (ЗРАЗКА ГРУДНЯ 1917 РОКУ) КРАМАТОРСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ТОВАРИСТВА

У науці про гроші та грошовий обіг чітко розрізняються поняття: паперові грошові знаки та бони. Під першими розуміються грошові знаки, які випускає держава як законні платіжні засоби, обов'язкові для погашення боргів на всій території. Під бонами розуміються боргові зобов'язання державного казначейства, установ, підприємств або паперово-грошові знаки дрібного номіналу, що випускаються в обіг як розмінні гроші, які лише обмежено використовуються як купівельний і платіжний засіб, виступаючи як сурогати грошових знаків [1, с. 6].

Крім загальнодержавних випусків (урядових випусків) були загальнообов'язкові випуски грошових знаків, що включали в себе загальнодержавні гроші, всі види наддруків від імені регіональних відділень Держбанку або казначейства, місцеві випуски державних органів і великих підприємств, в силу відсутності урядових грошей, стихійно займаючи панівне становище в місцевому грошовому обігу.

Приватні грошові знаки – тимчасові випуски підприємства, що використовуються для виплати зарплати, розмінної одиниці або здачі в межах окремо взятого підприємства чи обмеженої місцевості [2, с. 6].

У 1918 році причиною появи міських грошових знаків в основному була нестача готівки у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією та проблемами з центральним грошовим обігом. Міста, що втратили контроль з боку центру, мусили шукати способи задоволення потреб у засобах для оплати праці, покупки товарів і обслуговування населення.

Таким чином, поява міських грошових знаків була реакцією на економічну ситуацію, що склалася, яка змушувала міські адміністрації самостійно забезпечувати свою грошову систему.

Вивчення авторами довідкових каталогів [1], [2] показало, що в колишньому Ізюмському повіті Харківської губернії було три населені пункти, в яких у 1917-1918 роках в силу різних обставин випускалися свої грошові знаки. В Ізюмі – зобов'язання Ізюмського Повітового Земства, у Слов'янську – бони та використання облігацій Позики Свободи з наддруками, в селищі Краматорівка – тимчасові грошові знаки.

Із грудня 1917 року в Україні в умовах двовладдя в Києві утворилася Українська Народна Республіка з Центральною Радою. На противагу їй у Харкові з'явилася Українська Республіка Рад з виконавчим органом – Народним Секретаріатом. Навесні 1918 року ситуація в місті Слов'янську була бойова: 17 квітня третій Гайдамацький піхотний полк армії УНР під командуванням полковника Володимира Сікевича звільнив Слов'янськ від російсько-більшовицької окупації, після чого контроль над містом перейшов до Української Народної Республіки. Після цього підтягнулися й союзники – австро-німецькі війська. Наприкінці травня 1918 року за наказом із Києва військові підрозділи були виведені зі Слов'янська, а охорона Слов'янського району була передана місцевим властям, залізничним і німецьким властям [3]. До цього, 6 березня 1918 року Центральна Рада прийняла Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», відповідно до якого Слов'янськ став земським центром Донеччини – землі Української Народної Республіки, адміністративно-територіальної одиниці України вищого рівня [4]. Після цього в Слов'янську в 1918 році для фінансування різних потреб земства діяв Слов'янський повітовий земський банк.

На початку 1918 року в Слов'янську через гостру необхідність у грошових знаках малих номіналів було вирішено в якості платіжного засобу використовувати банківські запаси 5% облігацій Позики Свободи, випущених у 1917 році Тимчасовим урядом для уникнення економічного падіння колишньої російської імперії [5]. Облігації

мали номінали в 20, 40, 50, 100, 500, 1000, 5000, 10000 і 25000 рублів. Було здійснено чотири випуски облігацій. Розмір усіх облігацій (без листа купонів) – 138х172 мм. Частиною кожної облігації був лист купонів, де вказувалася дата виплати та виплачувана сума. Розмір купона – 67х35 мм. Облігації реалізовувалися (в тому числі й серед українського населення) за заниженим курсом – 85% (тобто 85 рублів готівкою за 100 руб. облігацію). Синдикат з 30 російських банків зобов'язався погасити всі випуски Позики за 49 років (1922-1971). Різні регіональні влади випускали в обіг облігації Позики Свободи, ставлячи на них різні наддруки. Фактично облігації Позики внаслідок гіперінфляції вийшли з обігу в 1919-1920 роках [6].

Слов'янські міські влади прийняли рішення використовувати облігації Позики Свободи номіналом 20, 50 і 100 рублів у якості грошових знаків. Купонні листи при випуску облігацій в обіг обрізалися. На аверсі облігації робився наддрук, що вказував назву банку, який використовував дану облігацію. Наступний наддрук вказував номінал облігації – «Видано за номіналом …». Дані облігації були обов'язкові до прийому:

-1918, 20 рублів, наддрук «Видано за номіналом …» [2, с. 45]

-1918, 50 рублів, наддрук «Видано за номіналом …»

-1918, 100 рублів, наддрук «Видано за номіналом …»

Зустрічаються облігації Позики Свободи ще з одним наддруком [2, с. 45]:

- 1918, 20 рублів, наддрук «… Доплачено 3 р. …»

- 1918, 50 рублів, наддрук «… Доплачено 7 р. 50 к. ….»

- 1918, 100 рублів, наддрук «… Доплачено 15 р. ….»

Випуск в обіг облігацій Позики Свободи з наддруками допоміг на деякий час покращити фінансову ситуацію в Слов'янську, але загалом проблема не була вирішена. Наступним етапом у покращенні фінансового забезпечення Слов'янська було введення в обіг бонів від імені Міського Самоврядування, номіналом 1, 5, 10, 25 і 100 рублів. Бони були випущені як з водяними знаками, так і без них. На аверсі бонів стояли підписи міського голови – Івана Яковича Зубашева та першого голови Ради Робітничих і Солдатських Депутатів

– Петра Івановича Шишкова. Випуск бонів забезпечувався депозитом, що зберігався в Слов'янському відділенні Державного банку, про що своїм підписом засвідчив Олександр Петрович Спунде. У Слов'янську та прилеглих до нього районах бони мали обіг наріні з кредитними білетами. Макет бонів розроблявся в Слов'янську, тому дизайн був примітивним. За нашими припущеннями бони друкувалися в друкарні А. О. Котлярова в Слов'янську.

Іл. 1. Аверс бонів Слов'янського міського самоврядування

Іл. 2. Реверс бонів Слов'янського міського самоврядування

Іл. 3. Бон номіналом 25 рублів Слов'янського міського самоврядування

Ймовірно, було два випуски бонів (1-й випуск (Іл. 2): рамка на реверсі бона декорована «сердечками» – бони 1 і 10 рублів. 2-й випуск (Іл. 2): рамка на реверсі бона декорована «еполетами» – бон 5 рублів).

До початку 1918 року дефіцит готівки, особливо дрібних грошей, був критичним. Бони друкували міські та навіть сільські управи, кооперативи, національні товариства, каси взаємодопомоги, підприємства, та навіть церковні парафії. Тільки в 1917-1920 роки емісія різноманітних бонів проводилася в більш ніж вісімдесяти містах, містечках і навіть селах Східної України [7]. У період з 1918 по 1924 рік, на території України з усієї готівки внутрішні та місцеві гроші становили 92% [8], тому випуск бонів Слов'янським міським самоврядуванням був правильним рішенням для порятунку економіки міста від повного розвалу. Наводимо таблицю з роком випуску бонів, вказівкою номіналу, кольору, відмінностей у декоруванні рамок і розміру [1, с. 448]:

СЛОВ'ЯНСЬКЕ МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ. БОНИ.
- 1918, 1 рубль, колір жовтий, «еполети», 136х96 мм
- 1918, 1 рубль, колір жовтий, «сердечки», 136х96 мм
- 1918, 5 рублів, колір синій, «еполети», 136х90 мм
- 1918, 5 рублів, колір синій, «сердечки», 136х90 мм

- 1918, 10 рублів, колір червоний, «еполети», 137х92 мм
- 1918, 10 рублів, колір червоний, «сердечки», 137х92 мм
- 1918, 25 рублів, колір фіолетовий, «еполети», 138х110 мм
- 1918, 25 рублів, колір фіолетовий, «сердечки», 138х110 мм
- 1918, 100 рублів, колір біло-синій, «еполети», 190х110 мм
- 1918, 100 рублів, колір біло-синій, «сердечки», 190х110 мм
- 1918, 100 рублів, колір біло-синій, водяні знаки, 190х110 мм

У селищі Краматорівка (Харківської губернії) у грудні 1917 року дирекція Краматорського Металургійного Товариства, в якому працювало понад чотири тисячі осіб, випустила тимчасові грошові знаки для розрахунку з робітниками та інженерно-технічним персоналом. Причина випуску – дефіцит готівки. Ці тимчасові грошові знаки мали номінали: 1, 3, 5, 10, 25 та 100 рублів. Папір грошових знаків був захищений водяними знаками, але вони так і не надійшли в обіг [9] через покращення ситуації з грошима. Завод у цей час випускав гарматні стволи та лафети, тридюймові снаряди

Іл. 4. Аверс бонів Краматорського Металургійного Товариства

та багато іншого озброєння [3]. На реверсі кожного грошового знака написано – «Краматорское Металургическое Общество выдаетъ взамѣнъ этого знака, послѣ возстановленія правильнаго денежнаго обращенія въ Государствѣ, кредитнимъ билетомъ … руб...».

Іл. 5. Реверс бонів Краматорського Металургійного Товариства

Випуск цих тимчасових грошових знаків [2, с. 44] був приватним, тому їх можна по праву називати бонами. На реверсі кожного бона були передбачені підпис директора (значить повинна ставитися печатка) та підпис довіреного касира.

У нас є припущення про випуск своїх грошових знаків у незалежній «Святогірській республіці», яка утворилася 3 травня 1917 року на базі земель дворянського маєтку графа Г. І. Рібоп'єра та прилеглих до нього сіл, зі столицею спочатку в селі Банне, потім у селі Студенок. Рівно через місяць, 2 червня 1917 року Святогірський з'їзд Ізюмського повіту висловив повну довіру Тимчасовому уряду, після чого «Святогірська республіка» була ліквідована [10] – 1-й етап республіки.

Але, незважаючи на офіційну заяву про ліквідацію, республіка продовжувала

існувати й далі. У жовтні 1917 року в «Святогірській республіці» стався переворот. Син місцевого поміщика Шилов (начальник міліції четвертої дільниці Ізюмського повіту) оголосив себе главою республіки, взявши орієнтир на повну незалежність від повітового центру. Республіка проіснувала до приходу австро-німецької окупації в травні 1918 – 2-й етап республіки. Після відходу окупантів у листопаді 1918, «Святогірська республіка» з центром у селі Студенок, знову відновила свою діяльність – 3-й етап республіки. Але й після скасування, під час окупації з травня по листопад 1919 Добровольчою армією генерала А. І. Денікіна, республіка на деякий час була знову реанімована – 4-й етап республіки.

Про подальшу долю республіки мало відомо, тому що про неї забороняли говорити ще в 1917 році. На це вказує постанова 3-го Ізюмського з'їзду селянських депутатів від 10 червня 1917: «Вважати всі чутки про «Святогірську республіку» чутками, які поширюють зловмисні люди і при повторенні подібних заяв застосовувати найсуворіші заходи» [11].

«Святогірська республіка» мала свого президента, прапор, герб [12], політичну орієнтацію на повну незалежність від повітового центру. Залишалося ввести власні гроші. Можливо, в архівах є проекти цих грошей, але консультації з провідними боністами України не дали позитивних результатів.

Висновки та припущення

Поява міських грошових знаків була реакцією на складну економічну ситуацію, яка змушувала міста самостійно забезпечувати свою грошову систему.

У період з 1917 по 1920 рік емісія різноманітних бонів проводилася в більш ніж вісімдесяти містах, містечках і навіть селах Східної України [7]. У період з 1918 по 1924 рік, на території України з усієї готівки внутрішні та місцеві гроші становили 92% [8].

Вивчення довідкових каталогів [1], [2] показало, що в колишньому Ізюмському повіті було три населені пункти, які в

1917-1918 випустили свої грошові знаки: місто Слов'янськ – використання облігацій Позики Свободи з наддруками та бони номіналом 1, 5, 10, 25 і 100 рублів; робітниче селище Краматорівка – тимчасові грошові знаки зразка 1917 (грудень) Краматорського Металургійного Товариства; місто Ізюм – зобов'язання Ізюмського Повітового Земства – 10, 25, 50 і 100 руб.

Слов'янське міське самоврядування прийняло рішення використовувати банківські запаси 5% облігацій Позики Свободи, номіналом 20, 50 і 100 рублів у якості грошових знаків. На аверсі облігацій ставилися наддруки з вказівкою банку та наддрук «Видано за номіналом …». Зустрічаються облігації з ще одним наддруком: «Доплачено 3 р. …», «Доплачено 7 р. 50 к. …», «Доплачено 15 р. …». Дані облігації були обов'язкові до прийому в місті Слов'янську.

Для покращення фінансового забезпечення Слов'янська були введені в обіг бони від імені міського самоврядування номіналом 1, 5, 10, 25 і 100 рублів. Бони мали обіг нарівні з кредитними білетами в Слов'янську та прилеглих до нього районах.

За нашими припущеннями бони Слов'янського міського самоврядування друкувалися в друкарні Олександра Осиповича Котлярова в м. Слов'янську.

У Краматорську (робітниче селище Краматорівка) в грудні 1917 дирекція Краматорського Металургійного Товариства випустила тимчасові грошові знаки, номіналом 1, 3, 5, 10, 25 і 100 рублів. Папір грошових знаків був захищений водяними знаками, але вони так і не надійшли в обіг.

У нас є припущення про існування в архівах проектів грошових знаків «Святогірської республіки», але, на жаль, донецький архів переїхав до міста Ростов-на-Дону.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябченко П. Ф. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1994 гг.)/ Под. ред. Савлука М. И., Дмитриенко М. Ф., 2-е изд., перераб. и доп. – К.: ИКЦ «Софія», Лісбанк, 1995. – 672 с.

2. Рябченко П. Ф., Бутко В. І. Повний каталог паперових грошових знаків і бон Росії, СРСР, країн СНД (1769 – 1999 рр.). 3-є перевидання, доповнене і перероблене. Довідкове видання. Т. 2. Бони України, Російською мовою, – К.: «Логос», 1999, – 416 с.

3. Савчук О. А. Звільнення Краматорська від російсько-більшовицької окупації весною 1918 року військами УНР/ Північна Донеччина: час, події, люди: Зб. наук. праць/Краматорська міська громадська організація «Клуб «Краєзнавець», – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2018, – с. 212-227.

4. 6 марта 1918 года Славянск стал земским центром Донетчины УНР/6262.com.ua/news/1571719.

5. Займ Свободи/Вікіпедія/uk.wikipedia.org/wiki/Займ свободи.

6. Таранков В. И. Ценные бумаги государства Российского. – М.: Тольятти: Автовазбанк, 1992 г., – 656 с.

7. Большой куш. Что на самом деле было в карманах Попандопуло/dsnews.ua

8. Федько Алексей. Юзовские временные деньги образца 1918 года // infodon.org.ua/posta/260

9. Краматорский металлургический завод/Википедия/ wikipedia.org

10. Святогорская республика/Википедия/Wikipedia.org/ wiki/.

11. Ісаїв Л. та ін, Ізюмщина у вирі революції (1917-1920), – с. 28.

12. Дедов В. Н. Святые Горы как историко-культурный ареал Украины // Святогірський альманах – 2013: зб. наук. праць, – Донецьк: ООО» РА «Ваш імідж», 2013, – с. 87.

Коцаренко В. Ф.

ТРИ СЕСТРИ – ТРИ ДОЛІ

Старша – Ганна

Ця жінка зробила подарунок світові, народивши для нього непересічну особистість на ім'я Михайло Іванович Туган-Барановський. На сході нашої країни про його матір давно вже забули і нічого не знали, але 2000 року її синові віддали належне: на честь Михайла було названо Донецький державний університет економіки і торгівлі, поряд з яким поставлено йому перший пам'ятник в Україні. В яскравих променях слави сина образ матері весь час залишався ледве помітним – одні лише короткі нагадування, розкидані просторами Інтернету. Автор вирішив виправити цей недолік і нагадати сучасникам, перш за все, своїм землякам, про те, хто вона ця жінка, але найголовніше – звідки.

У Державному архіві Харківської області зберігається метрична книга на 1841 рік, надана Ізюмським духовним правлінням Миколаївській церкві, що знаходилась у селі Шабельківка Ізюмського повіту. В цій книзі виявлено запис, датований 25 травня (за ст. ст.) вказаного року, про шлюб військового офіцера і доньки місцевої поміщиці. Про нареченого написано наступне: «Драгунского Его Королевского Высочества принца Александра Нидерландского полка капитан и кавалер Станислав Львов сын Монж-Монт, первым браком, православного исповедания».

Відомості про наречену в тому записі містять інформацію не лише про неї, а й про її матір: «Изюмского уезда села Шабельковки, помещицы вдовы Анны Константиновой дочери Шабельской дочь девица Марфа, первым браком, православного исповедания». Того травневого дня (це був вівторок за календарем) священник ієрей Іоанн Кіріченков повінчав і благословив 28-річного Станіслава і 21-річну Марфу на щасливе подружнє

життя. Свідками таїнства цього церковного обряду були чотири поміщики, два з яких – представники дворянського роду, до якого належала наречена: поручик Василь Іванович, а також штабс-капітан і кавалер Іван Афанасійович Шабельські [1].

Наступного року на сторінках метричної книги тієї ж Миколаївської церкви села Шабельківка з'явився запис, який свідчив про народження у родині Станіслава і Марфи Монвіж-Монтвід їх першої дитини – Ганни. Дівчинка народилася 11 березня 1842 року. Хрещення у церкві відбулось на другий день. Стати хрещеними батьком і матір'ю новонародженої було запрошено представників шляхетного польського роду, дотичного до історії Києва, а саме: села Шабельківки поміщика штабс-капітана Івана Афанасійовича Шабельського і поміщицю підпоручицю Ганну Костянтинівну Шабельську [2].

Гусар Іван Якович Туган-Барановський

В історії краєзнавства м. Краматорська ці записи у метричних книгах 1841-1842 рр. Миколаївської церкви села Шабельківка знайдені та оприлюднені вперше.

У мережі «Інтернет» знайдено фотопортрет, який зберігається у Національному музеї Данії і походить з колекції Гудима-Левковича.

Коментар на сайті повідомляє, що на звороті фотографії є наступний напис: «Іван Якович Туган-Мірза-Барановський (чи Мірза Туган Барановський) із Литовських

Татар потомственних дворян Гродненської губернії. Народився 1836 р. (Предок його Мірза Туган одружився на Барановській, звідки і походить це прізвище). Освіту здобув у Віленському Дворянському Інституті, після закінчення якого вийшов до Ізюмського Гусарського полку, а потім був переведений до Лейб-Гвардії Уланського Його Величності полку. Приймав участь у боях проти Шаміля при підкоренні Кавказу, після чого був зарахований у адьютанти до Оренбургського генерал-губернатора Безака. Одружився 1864 року на Ганні Станіславівні Монвіж-Монтвід, доньці спадкового дворянина з Литовських дворян полковника Станіслава Людвиговича (згідно до метрики Миколаївської церкви с. Шабельківка – Львовича, В. К.) Монвіж-Монтвід і спадкової дворянки Харківської губернії Марфи Шабельської, – коли і перейшов із магометанської до православної віри. Від цього шлюбу народився син, Михайло Іванович Туган Мірза Барановський, відомий вчений, твори якого з політичної економії перекладені на головні європейські мови» [3].

Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919) – видатний економіст, дійсний член УАН (1918)

Наш сучасник доктор економічних наук Степан Злупко напише про Михайла Івановича Туган-Барановського такі слова: «Його економічні теорії зробили помітний слід майже в усіх країнах Європи… А Україна дала світові видатного і оригінального економіста-мислителя…» [4].

Висока оцінка свідчить про те, що науковий світ віддає належне синові Ганни

Станіславівни Туган-Барановської, і у нас є всі підстави бути вдячними їй за нього. Після виходу у світ цієї книги її ім'я теж приверне до себе увагу і буде занесено на сторінки історичного літопису Краматорської територіальної громади. Небайдужі до минулого нашої країни тепер знатимуть, що мати Генерального секретаря фінансів Центральної Ради, одного із фундаторів Української Академії наук у Києві, створеної 1918 року, народилась у селі Шабельківка – нині селищі, яке знаходиться у межах сучасного міста Краматорськ, на Донеччині.

Середня – Олександра

За всю відому нам дорадянську добу в історії Краматорська пантеон її імен не мав у своєму переліку жінку-письменницю, народжену на території сучасного міста у ті часи. Відтепер матиме.

2015 року про її забуте ім'я сучасникам нагадав доктор мистецтвознавства, професор Харківської державної академії культури І. В. Зборовець. Тоді в Харкові побачила світ його монографія, присвячена письменниці, чий літературний псевдонім привернув увагу автора цих рядків лише вісім років потому.

Серед сестер у їх родині вона була другою – середньою. Її дівоче ім'я - Олександра Станіславівна Монтвід. Літературний псевдонім – Олександра Шабельська. Творчість письменниці стала широко відома у 80-90 рр. XIX ст. [5, с. 7].

Батьки літераторки берегли пам'ять про своїх предків. Її тато – вже відомий нам Станіслав Львович Монвіж-Монтвід, армійський капітан, походив з Литви і був, за переказами, нащадком князів Гедимінів [5, с. 13]. Мати Олександри – Марфа Афанасіївна Шабельська [5, с. 14] – належала до шляхетного роду Шабельських, представники якого у XVIII ст. присвятили себе військовій і цивільній службі у Подонцов'ї та на півдні Слобідської України.

У лютому 2023 року завдяки монографії І. В. Зборовця громадськість Краматорська дізналася, що представниця одного з дворянських родів, які були причетні до заснування перших

місцевих селищ на території сучасного міста задовго до появи залізничної півстанції Краматорська, залишила по собі маловідомі автобіографічні мемуари [5, с. 10]. Унікальність рукопису полягала в тому, що в ньому викладено спогади про рідні краматорцям місця і людей, які тут мешкали у XIX ст. Подібного письмового артефакту історія міста раніше не знала. Новина надихала своєю сенсаційністю: авторкою мемуарів була правнучка засновника Шабельківки – письменниця Олександра Монтвід-Шабельська.

Раннє дитинство Олександри, за її словами, пройшло на садибі бабусі. У першому зошиті спогадів, який авторка присвятила дитинству, читаємо: «Сестра моя Ганна була гарна, тоненька, ловка дівчинка, з густою русою косою, я – товста, неповоротка, чорна і негарна. Сестра моя мала величезний музикальній талант і видатні здібності щодо мов. Вона співала мало не з двох років. … Все це змушувало захоплюватися нею як моїм родичам, так рівно і всіх, хто приїздив до нас» [6, арк. 4, 4 зв.].

Спогади Олександри Станіславівни вперше дали можливість дізнатись, який вигляд мало дворянське «гніздо» Шабельських: перед балконом невеликого панського будинку (на 4 кімнати) радіусами йшли алеї; головна, липова, спускалася до ставка, де плавали чорні і білі лебеді; старі дерева переплiталися кронами і не пропускали до землі промені сонця, доріжки завжди були вкриті мохом [5, с. 15].

Коли бабуся померла, мати Олександри придбала маєток за 25 верст від Святих Гір, у Куп'янському повіті. Подальше дитинство дітей Монтвід було вже пов'язано з тією місцевістю [5, с. 17].

Олександра Монтвід закінчила Харківський інститут шляхетних дівчат. Згодом стала дружиною видатного вченого-гінеколога, професора Харківського університету Миколи Пилиповича Толочинова. Після смерті чоловіка переїхала до Києва [5, с. 10, 11].

Перші твори Олександри Шабельської побачили світ на початку 80-х рр. XIX ст. Їх помітив і підтримав раніше невідому літераторку І. С. Тургенєв. Ім'я письменниці можна знайти в енциклопедіях Брокгауза-Ефрона, Южакова, Гранат, у працях Скабічевського, Рубакіна, Масанова та інш. Авторку надихала рідна їй Слобідська Україна. 1884 року було видано збірку О. Шабельської «Наброски карандашем».

В ній було надруковано оповідання-бувальщину (за визначенням самої письменниці) «Накануне Ивана Купала» [7]. 1884 року стало відомо про заборону Олександром III українських театральних вистав у всіх «малоросійських» губерніях. Не зважаючи на це, О. С. Шабельська переклала свою «бувальщину» українською мовою, і три роки потому в Києві, в типографії Г. Л. Фронцкевича, на Хрещатику, «драматичні сцени в 4-х діях і 5 одмінах» «Під Івана Купайла» побачили світ окремим виданням. П'єса, написана корифеєм українського театру М. Кропивницьким за мотивами оповідання О. Шабельської в її збірці «Наброски карандашем», була в репертуарі під час гастролей його трупи на Слов'янських мінеральних водах [8].

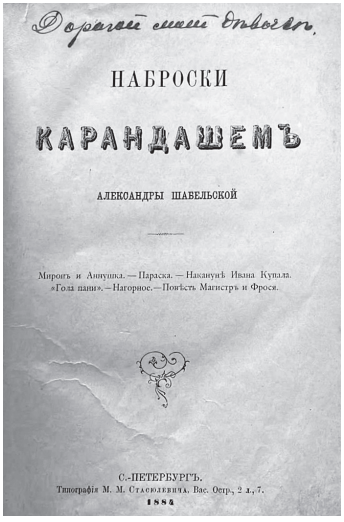
Дорогой моей дѣвочкѣ.

НАБРОСКИ

КАРАНДАШЕМЪ

АЛЕКСАНДРЫ ШАБЕЛЬСКОЙ

Миронъ и Аннушка. — Параска. — Наканунѣ Ивана Купала. «Голя пани». — Нагорное. — Повѣсть Магистръ и Фрося.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія М. М. Стасюлевича, Вас. Остр., 2 л., 7.
1884

Олександра Шабельська. «Наброски карандашем» (1884)

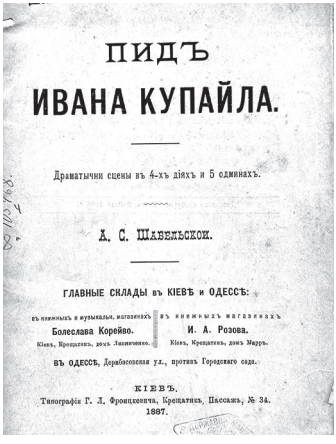
ПИДЪ

ИВАНА КУПАЙЛА.

Драматычни сцены въ 4-хъ діяхъ и 5 одминахъ.

А. С. Шабельскои.

ГЛАВНЫЕ СКЛАДЫ въ КІЕВѢ и ОДЕССѢ:

въ книжныхъ и музыкальн. магазинахъ Болеслава Корейво. Кіевъ, Крещатикъ, домъ Лизинченко.

въ книжныхъ магазинахъ И. А. Розова. Кіевъ, Крещатикъ, домъ Марръ.

ВЪ ОДЕССѢ, Дерибасовская ул., противъ Городскаго сада.

КІЕВЪ.
Типографія Г. Л. Фронцкевича, Крещатикъ, Пассажъ, № 34.
1887.

Олександра Шабельська. «Під Івана Купайла» (1887)

О. С. Шабельська, письменниця

За оцінкою критиків, на тлі творчості І. Тургенєва, І. Буніна та інших, оповідання О. Шабельської виглядали не настільки зоряно. Але Слобожанщина має всі підстави пишатися цією письменницею, її творчим спадком і спогадами про наш край – рукописне свідоцтво про його минуле. Твори і мемуари талановитої жінки увічнили картинки життя глибинки південного регіону Слобідської України XIX ст.

Пошукова робота, пов'язана з відомостями про біографію письменниці Олександри Шабельської, виявила розбіжності щодо дат її народження і смерті, вказаних у різних джерелах. Автор поставив перед собою завдання дослідити це питання і віднайти істину.

1903 року було видано виправлену і додану «Історію новітньої російської літератури» відомого критика та історика літератури О. М. Скабічевського. Серед згаданих у книзі найвідоміших письменників, поетів і драматургів періоду 1848-1903 рр. знаходимо також ім'я О. С. Монтвід (Шабельської). За даними автора, літераторка народилася 1845 року в Ізюмському повіті Харківської губернії, у дворянській родині литовського походження. Критик підкреслював, що оповідання письменниці виявляють у неї «велике знання народного життя у відношенні цього життя до інших класів суспільства» [9].

Того ж 1903 року прихильники академічних знань отримали можливість взяти до рук чергові томи енциклопедичного слов-

ника Брокгауза-Ефрона і енциклопедії під редакцією С. Южакова. В них було згадано письменницю Монтвід-Шабельську і теж вказано її дату народження – 1845 рік [10]. Не став виключенням і енциклопедичний словник Гранат. В ньому бачимо той же рік народження письменниці – 1845 [11].

1993 року харківський дослідник І. В. Зборовець у статті, надрукованій у збірці «Книга», дублює своїх давніх попередників, теж вказуючи 1845-й – роком народження письменниці [12]. Втім, у монографії, виданій дванадцять років потому, він називає вже іншу дату – 1843 рік [5, с. 15].

Мама і тато Олександри побачили одне одного і закохалися з першого погляду на балу. Письменниця Олександра Шабельська в спогадах напише: «Сестра моя і я, ми народилися на Маячці (Шабельківка, – В. К.), в маєтку нашого діда Афанасія Івановича (Шабельського, – В. К.) [6, арк. 7, 8]. Марфа Шабельська, мати письменниці, була онукою Івана Прокоповича молодшого Шабельського, якому Шабельківка зобов'язана своєю появою на початку другої пол. XVIII ст. Для того, щоб з'ясувати точну дату народження О. С. Монтвід, потрібно було знайти відповідний запис у метричній книзі. 1788 року Іван Прокопович-молодший власним коштом побудував у Шабельківці Миколаївську церкву [13, с. 61]. Тож логічним було припустити, що мати понесе хрестити доньку до священника у родинній церкві.

Припущення виправдалося. Знайдений запис у метричній книзі на 1843 рік Миколаївської церкви села Шабельківка дозволив встановити точну дату народження письменниці – землячки краматорців, а також імена свідків обряду її хрещення:

«Лютий: народження – 18, хрещення – 19. Дівчинка Олександра. Батьки - Драгунського Його Королівської Високості Принца Олександра Нідерландського полку капітан Станіслав Львов син Монвіж-Монтвід і дружина його Марфа Афанасієва донька, він лютер, а вона православного сповідання. Хрещені батьки – того ж села Шабельківки поміщик штабс-капітан Іван

Шабельський і поміщиця удова Ганна Костянтинова донька Шабельська» [14].

Тож дата народження Олександри Станіславівни Монвіж-Монтвід – 18 лютого 1843 року. Хрещеними батьком і матір'ю були її дядько і бабуся.

Наведені джерела [5, с. 145] вказують, що письменниця О. С. Монтвід-Толочинова-Шабельська померла 1921 року. Одна з метричних книг Старо-Київської церкви Іоанна Златоуста у м. Києві спростовує цю інформацію. В ній автором виявлено наступний запис: «2 серпня 1919 року померла міста Харкова дворянка Олександра Станіславова Толочинова». Небіжчиці було 76 років. Причина смерті – туберкульоз легень. Сповідував вмираючу священик Федір Поспєловський. На похованні були присутні священник Василь Долгополов і диякон Аполлінарій Мізерницький. Місцем вічного спочинку письменниці стала Аскольдова могила [15]. У XIX ст. це історичне місце було елітним некрополем, де ховали багатих і знаменитих киян. У 30-ті рр. XX ст. кладовище було знищено.

Переїзд Олександри Шабельської на Київщину був символічний. Адже відомо, що дворяни Шабельські походили від польського шляхтича, який 1686 року мешкав у Києві [13, с. 16]. Спогади письменниці свідчать, що Шабельські ніколи не забували і завжди підкреслювали своє польське коріння [6, арк. 9]. У Києві Олександра Станіславівна продовжила громадську діяльність: вона не лише активно пропагувала любов до книги, долучала сучасників до читання [5, с. 9], але й завжди була готова надавати потребуючим медичну допомогу. Раніше невідома сторінка біографії О. Шабельської київського періоду життя – її приналежність до Товариства швидкої медичної допомоги у нещасних випадках у м. Києві, дійсним членом якого вона була. Мета цього товариства – «надавати безкоштовно швидку медичну допомогу у нещасних випадках і при раптових захворюваннях, що відбувалися на вулицях м. Києва, у всіх публічних місцях, на фабриках, заводах, залізницях тощо у межах м. Києва» [16].

Землячка краматорців була надзвичайно обдарованою і непересічною особистістю. Знайдені автором у метричних книгах відомості дозволили вперше встановити точні дати (за юліанським календарем), а також місця народження і смерті письменниці Олександри Станіславівни Шабельської: 18.02.1843 (с. Маячка-Шабельківка) – 2.08.1919 (м. Київ).

Молодша – Софія

Відомості про третю доньку Марфи і Станіслава Монвіж-Монтвід майже не збереглися.

1894 року у квітневому номері щомісячного літературного і наукового журналу «Русское богатство» буде надруковано оповідання «Захолустье. Из записок школьной учительницы». Редакція супроводить його наступним повідомленням: «Авторка цього оповідання, Софія Станіславівна Арцимович, рідна сестра відомої письменниці О. С. Шабельської, загинула трагічною смертю 10 грудня минулого, 1893, року. Вона була вбита у Луганську, разом з чоловіком і дитиною, грабіжниками, що увірвались до них уночі. Ми сподіваємося надати читачам й інші твори цієї талановитої жінки» [17].

У своїх спогадах Олександра Монвіж-Монтвід (Шабельська) напише: «Моя сестра Софія Арцимович, авторка чарівного оповідання «Глушина», …, яка так трагічно загинула від руки вбивць у 1893 року, народилась, коли мені було 3 роки (тобто, 1846 року, – В. К.). Мене і мою старшу сестру Ганну Туган-Барановську, матір відомого професора Михайла Івановича Туган-Барановського, поставили біля вікна на крісла і сказали нам: «Дивіться на гору, приїде дядя Людвіг Львович (брат батька сестер, – В. К.) і буде хрестити вашу сестричку Сонічку». Моя сестра танцювала на кріслі, і це мене непокоїло. Соня народилась у квітні, а у липні місяці ми всі, цілою родиною, поїхали до Бахмуту – на ярмарок» [6, арк. 3, 3 зв.].

У метричній книзі на 1846 рік Миколаївської церкви села Шабельківка запис про народження молодшої сестри Монвіж-Монтвід відсутній. Тож питання про місце народження Со-

фії та церкву, де відбулось її хрещення, поки залишається відкритим.

Своє оповідання «Глушина» Софія Арцимович розпочинає такими словами: «Дивні відчуття людини, яка вперше під'їжджає до місця, де їй доведеться оселитися на невизначений час. Тривожні думки облягають її втомлену в дорозі голову; думкам тим ні на чому зупинитись, тому що попереду цілковита невідомість; неприборкані та шалені, вони малюють безупинно похмурі картини і передчуття, особливо, якщо на новому місці доведеться змінити і діяльність, і звички, коли обставини знищують його найкращі надії та плани» [17]. Для долі талановитої представниці роду Шабельських ті слова виявились пророчими і трагічними.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ДАХО. Ф. 40, оп. 110, од. зб. 300. Арк. 551, 594 зв., 595.

2. ДАХО. Ф. 40, оп. 110, од. зб. 301. Арк. 133, 137 зв., 138.

3. https://samlinger.natmus.dk/thm/asset/8198

4. https://massovoodessa.blogspot.com/2015/01/150.html

5. Зборовец И. В. Александра Монтвид в Харьковском институте благородных девиц [Текст]: монография / И. В. Зборовец. – Харьков: «Форт», 2015. – 140 с.

6. ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 2066, оп. 1, од. зб. 1.

7. Александра Шабельская. Наброски карандашем. – СПб, Типография М. М. Стасюлевича, 1884.

8. Ткаченко Т. І. Реінтерпретація прозових творів у п'єсах Михайла Старицького. – С. 211. \\ https://litstud.knu.ua/wp-content/uploads/2021/12/210-220-REINTERPRETATSIYA-PROZOVYKH-TVORIV-U-PYESAKH-MYKHAYLA-STARYTS-KOHO.pdf; Сезонный листок Славянских минеральных вод. – 1889. – 16 июля. – С. 4.

9. Скабичевский А. М. История новейшей русской литературы 1848-1903. – СПб, 1903. – С. 402-403.

10. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза (Лейпциг) и И. А. Ефрона (С.-Петербург). Т. XXXIX. – СПб, 1903. – С. 84; Большая энциклопедия: словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / под ред. С. Н. Южакова. Т. 13. – СПб., Просвещение, 1903. – С. 367.

11. Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. 13-е стереотипное издание. Т. 11. – М., без года издания. – С. 731.

12. Зборовец И. В. А. С. Шабельская и книги для народного чтения \\ Книга. Исслед. и материалы. Сб. 65. М., 1993. – С. 145.

13. Коцаренко В. Краматорськ: витоки [Текст]: Збірник краєзнавчих нарисів / В. Ф. Коцаренко. – Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2018.

14. ДАХО. Ф. 40, оп. 110, од. зб. 302. Арк. 1116.

15. ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 127, оп. 1080, од. зб. 509. Арк. 352.

16. Календарь, адресная и справочная книга г. Киева за 1914 год (год издания одиннадцатый). – Киев, Тип. С. В. Кульженко, 1913. – С. 571, 575, 582.

17. Арцимович С. С. Захолустье. Из записок школьной учительницы.// Русское богатство. Ежемесячный литературный и научный журнал. №4. 1894, апрель. – СПб., 1894. – С. 188.

Кушнарьов С. С.

ДВОРЯНСЬКИЙ РІД ЗАДОНСЬКИХ У XVIII-XX СТ.: МАТЕРІАЛИ ДО СІМЕЙНОГО НЕКРОПОЛЯ

Історія Слобожанщини XVIII - початку XX століття тісно пов'язана з діяльністю представників роду Задонських – одних із найбільших землевласників Вовчанського повіту. Якщо генеалогія їхніх найближчих родичів – Донець-Захаржевських – неодноразово ставала предметом спеціальних студіювань, то історія роду Задонських і досі потребує більш детального дослідження. Актуальним залишається питання щодо походження роду, корпоративних і родинних зв'язків, стратегій вибору кар'єри та повсякденних практик його представників.

Спеціального дослідження вимагає також сюжет, пов'язаний із формуванням родинного некрополя Задонських, оскільки вибір місця поховання може свідчити про певні релігійні вподобання, вказувати на соціальний статус померлого чи навіть на його взаємини з іншими представниками роду. Запропонована розвідка має на меті продовжити дослідження локалізації місць поховань Задонських – передусім у межах маєтку «Великий Бурлук» (суч. Великий Бурлук Куп'янського р-ну). Окремого дослідження вимагає локалізація поховань Задонських за межами України, оскільки значна кількість представників роду після 1917 року опинилася в еміграції.

Джерельна база дослідження представлена опублікованими описами некрополів початку XX століття, документами особистого походження, фотодокументами, мемуарами представників роду («Быль XIX столетия. Детям моим» Катерини Василівни Задонської) [7-10] та їхніх найближчих родичів (рукопис щоденника Адріана Воїновича Борщова) [1]. Переважна більшість документів особистого походження та світлин XIX-XX століть зберігається в сімейному архіві М. М. Неклюдової і до цього часу не була залучена до наукового обігу.

Дворянський рід Задонських належить до родів, що ведуть своє походження від бастардів [16, с. 28-29]. Першим представником і засновником досліджуваного роду був Воїн (Іван-Воїн) Дмитрович Задонський (1785-1856) – генерал-лейтенант, очільник Штабу 2-го резервного кавалерійського корпусу військових поселень у Слобідській Україні. Його походженню, як і формуванню найближчого оточення родини, до цього часу не присвячено жодної фахової наукової публікації.

Задонський Воїн Дмитрович, генерал-лейтенант. Фото з портрету першої половини XIX ст. Архів М. М. Неклюдової.

Встановити батьків Воїна Дмитровича неможливо. Можна лише припустити, що його батьком був полковник Дмитро Григорович Спєшнєв – командир Таганрозького драгунського полку в останньому десятилітті XVIII століття. На це, окрім заплутаної сімейної легенди [1, арк. 69], вказує збіг професійної стратегії – зокрема, служба в одних і тих самих військових підрозділах, а також володіння маєтками в одному населеному пункті.

Інформації про братів Воїна Дмитровича не знайдено. Проте в його заповіті, опублікованому на початку XX століття, є натяк на те, що він мав сестер [7]. Крім того, у близькому оточенні титулярного радника Стефана Кларка в другій половині XIX століття фігурують сам Воїн Дмитрович, його дружина Єлизавета, донька Варвара та дворянка дівиця Катерина Дмитрівна Задонська. Остання, вочевидь сестра Воїна Дмитровича,

була похована 15 вересня 1875 року на території некрополя Воскресенського Новодівичого монастиря в Санкт-Петербурзі [17, с. 177].

Військова кар'єра Воїна Дмитровича на першому етапі (до кінця 1820-х рр.) була пов'язана зі службою в гвардійських підрозділах у столиці. Тому перші поховання Задонських зосереджені в Санкт-Петербурзі: на території Олександро-Невської лаври поховано його першу дружину Марію Сергіївну Задонську (уроджену Борщову; 1791-1825) і двох доньок від першого шлюбу – Анну (? - 12.05.1838) та Софію (22.06.1824, Санкт-Петербург -01.08.1834) [17, с. 177-178]. Місце поховання Олександри Воїнівни (1820, Санкт-Петербург -1886), найімовірніше, знаходилося в селі Долбіно Бєлгородського повіту Курської губернії, у родовому маєтку Борщових-Щербачових.

Другий період військової кар'єри та сімейного життя Воїна Дмитровича був безпосередньо пов'язаний зі Слобідською Україною. Одружившись у лютому 1830 року з останньою представницею великобурлуцької гілки Донець-Захаржевських – Єлизаветою Андріївною, Воїн Дмитрович (а точніше – його діти від другого шлюбу) після смерті Андрія Яковича Донець-Захаржевського отримали у спадок земельні володіння у Вовчанському, Куп'янському та Валківському повітах Харківської губернії.

Задонська (Донець-Захаржевська) Єлизавета Андріївна. Фото 1870-х рр. Архів М. М. Неклюдової

З початком Кримської війни відставний генерал-лейтенант вирушив до діючої

армії і, захворівши на тиф, помер у Миколаєві. Поховано його в «старому склепі» Преображенської церкви слободи Великий Бурлук поряд із Андрієм Яковичем Донець-Захаржевським [7]. Єлизавета Андріївна Задонська пережила чоловіка на 26 років і була похована поруч із ним.

Локалізація поховань представників другого покоління роду частково висвітлена в попередніх публікаціях автора [11; 12]. Від другого шлюбу Воїна Дмитровича було одинадцять дітей. Більшість із них пов'язали своє життя з Харківщиною, проте останні роки провели або за кордоном, або поза межами родового маєтку.

Надгробок Андрія Воїновича Задонського. Фото початку 20-го ст.

Найстарший син Воїна Дмитровича та Єлизавети Андріївни – Андрій Воїнович (29.12.1831, Чугуїв -19.11.1870) – переважно мешкав у Великому Бурлуку, проте важка хвороба змусила рідних перевезти його на лікування до Гамбурга, де він і помер. Поховання відбулося в Троїце-Сергієвій лаврі, в окремому склепі, у якому мала спочити й його дружина – Катерина Василівна Задонська (уроджена Неклюдова; 31.01.1834, Катеринівка, Вовчанський повіт -25.11.1918).

Надгробок містив подвійний напис, що згодом призвело до плутанини в джерелах. П. О. Неклюдов у своїй праці з генеалогії роду зазначив, що Катерина Василівна похована в лаврі поряд із чоловіком [15, с. 17]. Та сама неточність міститься і в «Московському некрополі» [18, с. 458]. У цьому виданні, зокрема, зазначено рік смерті Катерини Василівни – 1870, що вказує

саме на подвійну епітафію на надгробку, зроблену ще за життя дружини Андрія Воїновича. Сам надгробок було втрачено в радянські часи, а поховання виявлено археологами на початку 2000-х років.

Олександр Воїнович Задонський (22.05.1834, Чугуїв - 02.11.1912) – генерал-лейтенант, останні роки життя провів у маєтку «Кінний хутір» поблизу Великого Бурлука. Судячи зі спогадів Адріана Борщова – родича та похресника Олександра Воїновича, – останній мав напружені стосунки з власниками маєтку у Великому Бурлуку, тож не побажав бути похованим у родовому склепі Преображенської церкви [1, арк. 78]. Останній спочинок він знайшов біля Олександро-Невської церкви в селі Нова Олександрівка Вовчанського повіту [4]. Могила вціліла.

Олександр Воїнович мав два шлюби. Перша дружина – Параскева Іванівна Хілкова (30.12.1836-20.08.1876), – померла під час пологів у Москві. Похована в Новодівочому монастирі, у родовому склепі князів Хілкових [18, с. 458]. Друга дружина – Марія Адріанівна Борщова (1848-03.04.1918), – останні роки життя провела в маєтку Цецилії Валеріанівни Гендрікової у слободі Хатній Вовчанського повіту, де й була похована – на місцевому парафіяльному кладовищі [6].

Володимир Воїнович Задонський (13.01.1836, Чугуїв -26.09.1882) – багаторічний маршалок Вовчанського дворянства, мировий посередник у тому ж повіті, власник мизи «Плоске» неподалік Великого Бурлука. Похований на Іоанно-Златоустівському кладовищі в Ялті, де помер, лікуючись від туберкульозу [13, арк. 2; 14]. Могилу втрачено в радянський період. Дату та місце поховання його дружини – Анни Олексіївни Задонської (уродженої Кір'якової), власниці маєтку в селі Сніжків Кут на Валківщині, – не встановлено.

Ще три сини Воїна Дмитровича – Воїн Воїнович (28.12.1836, Великий Бурлук -1906), Лев Воїнович (28.05.1838, Великий Бурлук -1880) та Іван Воїнович (29.08.1841, Великий Бурлук -1913) – більшу частину свого життя проживали в Мюнхені,

де й були поховані на православному кладовищі [1, арк. 73; 13, арк. 2]. Їхні могили втрачено під час Другої світової війни.

Поховання малолітніх Павла Воїновича (1838-1851) та Іполита Воїновича (08.04.1845-?) локалізувати не вдалося. Місцем їхнього спочинку, можливо, є склеп Преображенської церкви у Великому Бурлуку, де Воїн Дмитрович майже постійно проживав після відставки в 1841 році.

Окремо слід згадати доньок Воїна Дмитровича Задонського від другого шлюбу. Клавдія Воїнівна (26.06.1839, Одеса - 07.12.1906) була у шлюбі за титулярним радником князем В. С. Горчаковим і весь час мешкала в Санкт-Петербурзі. Єлизавета Воїнівна (1840-23.02.1895) – у шлюбі за таємним радником І. М. Бахмєтьєвим – померла в Дрездені. Обидві поховані на Нікольському кладовищі Олександро-Невської лаври [17, с. 177-178].

Задонський Андрій Васильович з донькою Катериною Василівною. Фото 1901 р. Архів М. М. Неклюдової

Доньки Воїна Дмитровича – Варвара Воїнівна (05.01.1832, Чугуїв - ?) та Олена Воїнівна (16.02.1843, Великий Бурлук - 1932) – шлюбів не мали. Судячи з мемуарів А. В. Борщова, Варвара на початку XX століття мешкала з неодруженими братами в Мюнхені, де, ймовірно, і померла, а Олена Воїнівна з 1912 року жила в Стокгольмі, де й знайшла свій останній спочинок [1, арк.74].

Після смерті Єлизавети Андріївни Задонської у 1882 році великобурлуцький маєток успадкували діти Андрія Воїновича. Василь Андрійович Задонський (01.01.1861, Харків – 29.03.1909) оселився у Великому Бурлуку разом

із матір'ю Катериною Василівною Задонською (уродженою Неклюдовою) та ще на той час незаміжніми сестрами – Ольгою (10.07.1863, Великий Бурлук - 25.11.1918) і Катериною (18.02.1865, Великий Бурлук - 13.08.1942).

З часом їхнього перебування у маєтку започатковано практику поховання на території старого цвинтаря першої великобурлуцької церкви Михаїла Архангела, яка була розібрана наприкінці 1830-х – на початку 1840-х років. Загаданий некрополь знаходився безпосередньо на території маєтку, біля східного крила будинку з парадної сторони, і являв собою місце спочинку представників роду Донець-Захаржевських, які померли на зламі XVIII-XIX століть [12, с. 105-109].

Згадок про поховання біля стін будинку до середини XIX століття не зустрічаємо, проте в другій половині століття там уже з'являється поховання найстаршої доньки Андрія Воїновича – Єлизавети (?.11.1861-22.08.1862) [13, арк. 2].

Наприкінці XIX століття на цьому ж кладовищі поховано доньок Василя Андрійовича Задонського та Марії Христіянівни (уродженої Бюргер) (09.08.1864, Гольдінген – 07.03.1920) – Ольгу (1891-22.03.1892) та Анну (1889-13.07.1892) [2]. У 1909 році на тому ж цвинтарі, біля стін будинку, здійснено поховання первістка Катерини Василівни Неклюдової (уродженої Задонської) – Василя Миколайовича Неклюдова (17.07.1907-15.06.1909) [3].

Вид на Преображенську церкву з боку великобурлуцької садиби Задонських. Фото 1909 р. «Быль XIX века»

Зі смертю у 1909 році Василя Андрійовича Задонського було започатковано поховання у так званому «новому склепі» поблизу великобурлуцької Преображенської церкви.

Його облаштування пов'язане з Катериною Василівною Задонською (уродженою Неклюдовою), яка, вочевидь, не бажала бути похованою поряд зі свекрухою – Єлизаветою Андріївною Задонською (уродженою Донець-Захаржевською) – через напружені стосунки за життя останньої. У цьому ж склепі в 1925 році було перепоховано Катерину Василівну Задонську (ур. Неклюдову), Ольгу Андріївну Вадбольську (ур. Задонську), Олександра Івановича Вадбольського, Володимира Олександровича та Андрія Олександровича Вадбольських, а також Цецилію Валеріяновну Гендрікову (ур. Ширкову), які були вбиті 25 листопада (за старим стилем) 1918 року [5] у Троїцькій домовій церкві великобурлуцького маєтку більшовиками загону М. Сахарова і від початку поховані в братській могилі на кладовищі біля стін будинку [13; 14].

Діти Василя Андрійовича Задонського після 1919 року до маєтку більше не поверталися. Катерина Василівна (28.08.1887, Великий Бурлук -02.05.1989) була у шлюбі з під'єсаулом Уссурійського козачого війська М. М. Неклюдовим і, ставши вдовою, змушена була з дітьми емігрувати спочатку до Латвії, а потім до Німеччини та США.

Надгробок Катерини Василівни Неклюдової (уродженої Задонської). Фото 2020 р. Архів автора

Останні роки свого життя вона провела в Ново-Дивіївському монастирі поблизу Нью-Йорка і похована на православному кладовищі в населеному пункті Нова Кубань, штат Нью-Джерсі.

Син Василя Андрійовича, Андрій Васильович Задонський (09.10.1893, Гольдінген - 28.10.1941), у майбут-

ньому відомий латвійський письменник, через складні стосунки між батьками у великобурлуцькому маєтку не жив, час від часу зупиняючись у так званому «Нижньому маєтку» в хуторі Під-Середнє поблизу Великого Бурлука. Згодом він переїхав разом із матір'ю до Житомира, а пізніше – до латвійського Гольдінгену (Кулдига). Після окупації Радянським Союзом балтійських країн Андрій Васильович переїхав до Німеччини, у місто Врешен (суч. Вжесня, Польща), де й помер у 1941 році [13]. Могилу втрачено.

Марія Христіянівна Задонська (уроджена Бюргер) після від'їзду з Великого Бурлука мешкала в Житомирі, викладала в приватній гімназії танці та співи, а з початком Першої світової війни переїхала до Риги, де померла в 1920 році. Поховано її було на німецькому кладовищі біля Домського собору [13]. Могилу втрачено в роки радянської влади.

Склепи Донець-Захаржевських та Задонських було знищено разом із Преображенською церквою. У роки радянської влади руйнації зазнало також сімейне кладовище Донець-Захаржевських, Задонських та Неклюдових, яке знаходилось поблизу садибного будинку великобурлуцького маєтку [12].

Таким чином, залучення до наукового обігу матеріалів із приватних архівів та неопублікованих документів національного архівного фонду для локалізації місць поховань Задонських, тісно переплетених родинними та корпоративними зв'язками з багатьма дворянськими сім'ями Слобідської України, дозволяє створити цілісну картину їхньої генеалогії. Крім того, це дає змогу виявити особливості повсякдення та ключові аспекти приватного життя представників провінційного дворянства Слобідської України XVIII-початку XX століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Борщов А. В. Истоки. Рукопись // Архив М. Н. Неклюдовой.

2. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 40. Оп. 128. Спр. 31. Метрична книга Преображенської церкви сл. Великого Бурлука Вовчанського повіту, 1891-1892, 274 арк.;

3. ДАХО. Ф. 40. Оп. 128. Спр. 81. Метрична книга Преображенської церкви сл. Великого Бурлука Вовчанського повіту, 1909-1911, 482 арк.;

4. ДАХО. Ф. 40. Оп. 128. Спр. 93. Метрична книга Олександро-Невської церкви сл. Ново-Олександрівка Вовчанського повіту. 1912-1916, 303 арк.;

5. ДАХО. Ф. 40. Оп. 128. Спр. 106. Метрична книга Преображенської церкви сл. Великого Бурлука Вовчанського повіту, 1916-1923, 639 арк.;

6. ДАХО. Ф. 40. Оп. 128. Спр. 107. Метрична книга Сошествіївської церкви сл. Хатньої Вовчанського повіту, 1917-1918, 190 арк. ;

7. Задонская Е. Быль XIX столетия : (Детям моим): в 5 т. Т. 2. Харьков: Тип. журн. «Мирный труд», 1908. 518 с.;

8. Задонская Е. Быль XIX столетия : (Детям моим): в 5 т. Т. 4. Харьков: Тип. журн. «Мирный труд», 1909. 414 с.;

9. Задонская Е. Быль XIX столетия : (Детям моим): в 5 т. Т. 5. Харьков: Тип. журн. «Мирный труд», 1909. 423 с.

10. Задонская Е. Быль XIX столетия: (Детям моим): в 5 т. Т. 1 Харьков: Тип. журн. «Мирный труд», 1907. 414 с.;

11. Кушнарьов С. С. Локалізація поховань представників дворянського роду Задонських: до постановки проблеми // Слобожанські читання. Харків, 2024. С. 71-73;

12. Кушнарьов С. С. Родинний некрополь Донець-Захаржевських у Великому Бурлуку: дослідницькі нотатки // Слобожанщина. Погляд у минуле. Житомир, 2023. С. 105-109;

13. Неклюдов Н. Н. Родные могилы. Рукопись // Архив М. Н. Неклюдовой;

14. Неклюдов Н. Н. Родословная Задонских // Архив М. Н. Неклюдовой;

15. Неклюдов П. А. Из материалов к родословной Неклюдовых. СПб., 1900. 28 с.;

16. Ртищев Ю. С. Батарды. Т. 1. Париж. 1947;

17. Саитов В. И. Петербургский некрополь: Т. 2. (Д-Л). Изд. вел. кн. Николай Михайлович. СПб., 1912. 727 с.;

18. Саитов В. И., Модзалевский Б. Л., вел. кн. Николай Михайлович. Московский некрополь. Т. 1. (А-І). СПб. 1907. 517 с.

Лисенко О. О.

ВІД АФАНАСЬЄВА ДО КВІТКИ

Непересічна постать Семена Панасовича Квітки (Афанасьєва) вже кілька століть цікавить істориків і краєзнавців Слобожанщини. Його енергійні дії піднесли родину Квіток до провідних ролей в Харківському і Ізюмському полках. З кожною новою посадою зростав його вплив, збільшувались земельні володіння, отримували посади його сини і онуки.

На жаль, на заваді досліджень цього регіону України стоїть те, що більша частина документів ранньої історії Слобідських козацьких полків зберігається за межами України і наразі не доступна для досліджень. Проте, дещо можна реконструювати за документами що зберігаються в Центральному Державному Історичному Архіві України в м. Київ (ЦДІАК). Часто важлива інформація генеалогічного плану трапляється в судових чи майнових справах. Саме величезний масив купчих на землю (в своїй більшості в копіях середини 1730-х рр), яку скуповував, або в яких виступав свідком Семен Панасович чи його діти, дозволили реконструювати деякі аспекти його біографії, родинних відносин і загалом кар'єрне і майнове зростання.

Дати купчих подано як є. До 1700 року використовувалось літочислення від створення світу (Візантійська ера). В дужках для зручності вказано рік від Нашої Ери.

Найдавнішим таким документом є купчий запис за 6 вересня 7181 (1672). Цього дня харківський житель і осадчий села Лозова Семен Донцов Зять продав за 6 коп млинову займу на річці Лозовій з обома берегами харківському жителю Полковому сотнику Семену Афанасьєву [1, арк. 563зв-564]. Наступні за часом документи знаходимо через значний період – за 1684-1686 роки. В цей період часу Семен Панасович також тримає уряд Харківського Полкового сотника. На жаль, в ті часи ще не вказували очільником якої з полкових сотень він був. 21 травня

7192 (1684) козак Василь Юхимович, шурин Логвина Крамаря, продав полковому сотнику Семену Панасовичу сінні покоси на річці Лопані за 8 коп з гривнею [1, арк. 544-545]. Тоді ж харківський житель полковий козак Самійло Рибалка за 8 коп продав йому і свої покоси [1, арк. 545-545зв]. 16 листопада 7193 (1684) той таки Семен Донцов Зять, отаман села Лозової з місцевим товариством домовляються з сотником ремонтувати його греблю в селі і слідкувати за нею, натомість сотник дозволяє їм через греблю возити товари [1, арк. 562зв-563]. 9 грудня 7193 (1684) Петро Лук'янович Бородавка продає за 14 коп сотнику свій хутір в Чорному лісі навпроти Жукової Січі понад Чекмезовим Яром недалеко від села Лозового [1, арк. 365-366зв]. 17 лютого 7193 (1685) полковий козак Григорій Величко продав йому сінні покоси над річкою Лозовою за 10 золотих і луку на річці Лопані під Харковом [1, арк. 540-541]. 15 березня 1685 Семен отримав підтверджувальний лист від полковника Григорія Донця на займу, яку йому дав полковник на річці Лозовій із дозволом на насип греблі і будівництво млина, а також на землю, яку Семен Панасович купив у козака Величка [1, арк. 190-190зв]. А 28 грудня 7194 (1685) харківець Петро Решетниченко дарує йому свою сіножать підтоплену греблею сотника. Що цікаво, в цьому документі він виступає під прізвищем Логвинов Зять [1, арк. 564-564зв].

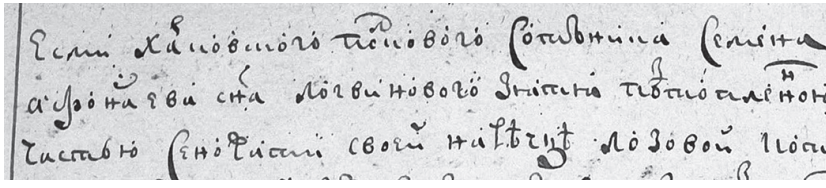

Іл. 1. Сотник Семен з прізвищем Логвинов Зять, 1685 рік

В лютому 7194 (1686) Семен Панасович Логвинов Зять придбав за 8 коп грошей у козака Петра Калачника пасіку в Чорному лісі над річкою Лозовою, сіножать і поле [1, арк. 364зв-365].

В квітні 7194 (1686) йому продає так само за 8 коп в Харкові свою луку Василь Федорович Гончар [1, арк. 542-542зв]. 26 травня 7194 (1686) він купує дворове місце в Харкові у трьох курчан – посадські люди Іван і Михайло Климови та Фіноген Безходорний продали землю біля старого торгового ряду за 3 рублі. Цей двір межував з іншим двором Семена Панасовича, який він перед тим придбав у колишнього харківського піддячого Івана Казанцева [1, арк. 556-556зв].

Важко пояснити такий великий хронологічний розрив між документами. Або це помилка писаря і замість 7191 року записали 7181, або документи просто не збереглись, або майно, придбане за цей період було потім перепродане чи обміняне. На користь першої версії свідчить відсутність сотника Семена в переписі Харківського полку 1680 року [2, 145-145зв].

Через кілька років Семен Афанасьєв з'являється на іншій посаді. 3 листопада 7199 (1690) брати козак Ничипор і Назар Романовичі Решетниченки (родичі згадуваного вище Петра Решетниченка) продають свою батьківську луку над річкою Лопань харківському жителю, на той час митному голові Семену Панасовичу за 8 рублів [1, арк. 551зв-552].

В купчій від 1 вересня 7200 (1691) він згадується як звичайний козак. Проте іноді в купчих посади не вказували. Костянтин Михайлович Мировицький продає в Харкові город і сад, а також двір з садом біля річки Лопані за 40 рублів [1, арк. 340-340зв].

І нарешті, з 1692 року бачимо Семена Афанасьєва на посаді полкового судді, яку він обіймає до своєї смерті.

За цей рік маємо два документи: 20 травня 7200 (1692) року харківський козак Семен Тихонович Головко, житель села Деркачі, продає полковому судді сінні покоси на річці Лозовій за півтора рублі [1, арк. 542зв-543зв]. А 11 грудня 7201 (1692) полковий осавул Степан Васильович Варвинський позичає у судді Степана Панасовича Афанасьєва 20 талерів до Різдва наступного 7202 року. Залишивши під заставу свою рогову лавку в торговому ряді міста Харкова. Оскільки більш ніж через 40

років після позики серед інших цю купчу подавала удова молодшого сина судді Олексія Квітки Анастасія Семенівна, вчасно повернути гроші осавул не зміг [1, арк. 553зв-554].

За наступний рік маємо також кілька документів: 17 січня 7201 (1693) козак Дмитро Хлюндра, житель Золочева, продав судді за вісім рублів двір в Харкові [1, арк. 554зв-555зв]. 29 травня 7201 (1693) за такі ж гроші продає свій двір в Харкові козак Григорій Якович Крамар [1, арк. 555зв-556]. А 30 жовтня 7202 (1693) харківець козак Юско Григорович Коломієць продає судді Афанасьєву за 20 рублів половину млина на річці Лозовій вище однойменного села [1, арк. 561зв-562зв]. 9 листопада 7202 (1693) він купує у росіянина Олексія Васильєва Полтавцова в чотирьох верстах від міста орну землю і сіножать під Чорним Лісом на березі річки Лозової [1, арк. 539зв-540].

В 1694 році суддя також приріс статками: 23 травня 7202 (1694) житель Лозової козак Павло Колісник продав Афанасьєву свій двір за 2 рублі [1, арк. 560-560зв]. 6 червня 7202 (1694) пересічанський козак Филон Павлович Дроботов продає йому сіножать біля річки Лопані за 2 рублі [1, арк. 545зв-546зв].

Продовжив своє збагачення суддя в 1696 році: 27 березня 7204 (1696) козак села Лозового Степан Павлович Дзябченко (Панченко) продає свою землю за чотири рублі [1, арк. 546зв-547зв]. 11 вересня 7205 (1696) Семен Афанасьєв придбав за пів осьму рубля двір і дворове місце в Харкові у Домни Мартинівни, удови Григорія Савченка [1, арк. 352зв-353зв].

За 1697 рік таких документів значно більше: 22 лютого 7205 (1697) харківські жителі козаки брати Тихон і Пилип Стороженки продають йому за 16 рублів сінокоси на Лопані [1, арк. 552зв-553]. 1 березня 7205 (1697) житель Лозової козак Панько Павлович Драбченко з дружиною Гапкою і сином Степаном продають за 15 рублів пасіку з садом, діброву під Чорним лісом, земельні ділянки і дворове місце в Лозовій [1, арк. 565-565зв]. 23 травня 7205 (1697) печенізький житель крамар Кузьма За-

харович продає за 6 рублів свої сінні покоси на річці Лопані судді Семену Панасовичу [1, арк. 543зв-544]. 9 листопада 7206 (1697) харківський козак Степан Лук'янович Липа продав йому поля і ярок біля села Лозове за десять з половиною золотих [1, арк. 557-557зв]. Той же Степан Липа ще через десять днів продає судді поле і яр на Лозовій за десять рублів [1, арк. 557зв-558]. В грудні 7206 (1697) року харківський житель майор Іван Вавилов Карачов продає Афанасьєву лавочне місце в Харкові за 5 рублів [1, арк. 511-511зв].

17 березня 7206 (1698) харківський козак Іван Павлович Колісник продав свою сіножать за Лозовою за 5 рублів [1, арк. 559зв-560]. 14 липня 7206 (1698) архімандрит Харківського Преображенського монастиря Пахомій Андрійович продає в селі Лозовому луку, пасіку і поле за 2 рублі [1, арк. 558зв-559]. 6 серпня 7206 (1698) житель села Лозового козак Дмитро Якович Шевченко проміняв сінокісну луку на річці Лозовій на пасіку з дібровою навпроти луки і доплату в 4 рублі [1, арк. 558-558зв]. 5 грудня 7207 (1698) харківські козаки брати Тихін і Пилип Григоровичі Стороженки продають за 20 рублів в Харкові на Іванівці свій батьківський двір і сіножать [1, арк. 553-553зв]. 12 грудня 7207 (1698) полковий суддя придбав у зміївського жителя козака Петра Івановича Мельника (схоже це майбутній полковий хорунжий (1731-1740) за 8 рублів в Харкові комору в торговому ряді [1, арк. 550зв-551].

Наступні дві купівлі в 1699 році: 1 липня 7207 (1699) козак Федір Михайлович Михнов продає за 2 рублі судді половину свого лісу в урочищі на річці Рогані і пашню [1, арк. 367зв-368зв]. А вже 12 липня 7207 (1699) харківські жителі Харко і Олексій Тимофійовичі Жученки продають за 6 рублів в селі Лозовому дворове місце [1, арк. 508зв-509зв].

28 серпня 1700 року суддя засвідчує в ратуші купівлю поля, ліса і діброви на річці Лозовій свого сина полкового писаря Григорія Семеновича у харківського козака Семена Остаповича Бігуна [1, арк. 996-997].

2 червня 1701 року козаки Василь Григорович Таран і Кіндрат Безуглого Зять продають за 10 рублів судді Спідкопитця колодязь навпроти села Лозового [1, арк. 549зв-550зв].

11 березня 1702 року архімандрит Харківського Преображенського Спаського монастиря Онуфрій продає йому за 500 золотих грошів литовської лічби на вершині в Губському Яру ґрунт, млин і двір з лісом [1, арк. 56зв-57]. А 2 листопада харківець Аврам Лупиносенко продав сінні покоси за селом Лозовою за 2 рублі [1, арк. 547зв-548].

1 лютого 1704 року вже Семен Панасович продає свою давню куплю – млин з коморами на річці Сіверському Донці під містом Балаклією. За 100 рублів їх придбали Тимофій Євтухович (Голухович) і його теща Ганна Мовчанка [1, арк. 110-110зв]. 12 березня того ж року за 10 рублів йому продає свій двір з левадою, лугом і лукою на Іванівці над Лопанню харківський протопоп Олександр Петрович [1, арк. 187зв-188зв]. 11 червня 1704 млинову займу на річці Лозовій продає полковник Федір Григорович Донець (Захаржевський). Отримує від судді Семена Панасовича за неї 20 рублів [1, арк. 53зв-54].

6 лютого 1705 полковий суддя продав свій двір з городом на посаді за річкою Нетечею, який до цього отримав за неповернутий борг у 18 рублів. За ці гроші в судді двір купив харківський козак Меркул Ветчинкин [1, арк. 980-980зв].

18 березня 1706 року полковому писарю Григорію Афанасьєву, сину полкового судді, продає за 5 коп грошей свою батьківську луку з лісом на вершині Губського Яру харківський житель Василь Семенович Погорілий [1, арк. 997-997зв].

30 січня 1707 син боярський Самійло Якович Ворожеїн проміняв Семену Афанасьєву свою помісну землю і двір в селі Лозовому. Від судді він отримав землю в містечку Соколові з доплатою в 15 рублів [1, арк. 192зв-193зв]. 1 березня 1707 деркачівський житель Дем'ян Гужва продав судді ниву під Лозовою [1, арк. 548зв-549зв]. 12 квітня 1707 жителька Лозової вдова Марія Петрушиха з сином Павлом Івановим за 40 рублів

продали Семену Афанасьєву половину млина (інша половина вже йому належала) з належним до нього ґрунтом [1, арк. 47-48]. 27 травня 1707 суддя за 46 рублів купляє шинковий двір в Харкові. Продала його інокиня Хорошівського дівочого монастиря Антонія (Ганна Дем'яниха) [1, арк. 186-187].

12 червня 1708 полковий суддя Семен Панасович придбав земельні ділянки за селом Деркачами за Ємцевим хутором на річці Лопані у козаків Карпа Бакума і Ничипора Тютюнниченка. За 15 і 20 рублів відповідно [1, арк. 49зв-50зв].

15 травня 1709 від лозівського жителя Івана Антоновича Мельника він за 100 рублів отримує млин [1, арк. 45-46].

30 квітня 1710 Семен Панасович купує за 4 рублі з полтиною у бабаївського жителя Андрія Яцковича Шевцова його батьківський ґрунт в Лозовій [1, арк. 541-541зв]. 1 липня 1710 він проводить обмін з жителем Лозової Антоном Івановичем Івановим. За двір і поле в Лозовій суддя віддав двір в містечку Соколові і землю на річці Берестовій [1, арк. 506зв-507].

3 травня 1711 харківець Степан Слюсар за 10 рублів продає судді двір в передмісті Харкова [1, арк. 57зв-58].

10 лютого 1713 іванівський житель Тимко Миколаєнко продав судді луку в урочищі На Озерах за 6 рублів [1, арк. 548-548зв]. 15 квітня 1713 Семен Панасович придбав за 6 рублів у безлюдівського мешканця Семена Юхимовича Попова луку під Харковом в тому ж урочищі [1, арк. 509зв-510]. 11 вересня 1713 полковий суддя Семен Афанасьєв засвідчує купівлю своїм сином полковим осавулом Григорієм Семеновичем луки над річкою Харковом у Перекопського сотника Івана Андрійовича Волошина (Турчина) [1, арк. 354]. Наступного дня суддя знову був свідком при купівлі сином у харківських попів левади над річками Харковом і Лопанню біля міських валів [1, арк. 274зв].

12 квітня 1714 суддя купує за 6 рублів у деркачівського козака Карпа Бакумова сінокісну луку на річці Лопані [1, арк. 58зв-59зв]. 20 липня 1714 Семен Афанасьєв придбав у містечку Печеніги двір, комору на ринку. Крім того, за містом шинок, двори з солодовнею,

броварнею і винницею, сад, пасовище і млин на річці Сіверському Донці в урочищі Лебяжому. До того ж землю з кількома дворами підданих і луку на протилежному Кримському березі навпроти млина у Салтівського сотника Йосипа Павловича Щербини. За ці володіння полковий суддя заплатив 1300 рублів [1, арк. 55-56зв].

12 червня 1715 Харківський Благовіщенський поп Семен Маркевич продає за 12 рублів сіножать з лісом між селами Руською і Черкаською Лозовою. В цьому документі Семен Панасович вперше згадується з прізвищем Квітка [1, арк. 52зв-53зв].

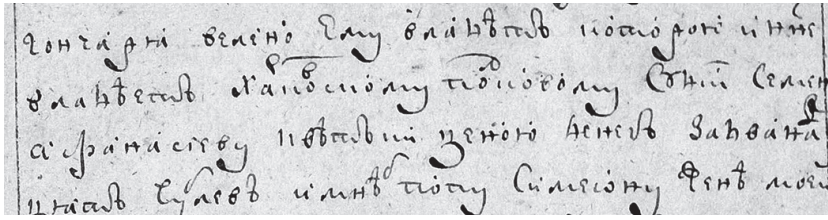

Іл. 2. Полковий суддя Семен Панасович вперше з прізвищем Квітка, 1715 рік

29 грудня 1716 судді продає за 5 рублів свою луку на річці Лопані священник Миколаївської церкви села Деркачів Давид Захарович [1, арк. 505зв-506зв].

23 червня 1717 відбуваються дві купівлі в деркачівських жителів: за 2 рублі Яцко Іваницький продає свою луку і землю в урочищі на річці Лопані біля Рубленої Могили і Рудичового хутора [1, арк. 514зв-515зв], а за 5 рублів свою луку продав Роман Зіньківський [1, арк. 517зв-518зв].

31 липня 1718 харківець Олексій Іванович Рудиченко продав за 2 рублі судді своє поле в урочищі над Лопанню біля Деркачів [1, арк. 526-526зв].

15 березня 1719 харківці Семен Котик зі своїм зятем Трохимом Бабаком поступаються Семену Афанасьєву своєю лукою в урочищі біля Іванівки [1, арк. 530-530зв].

7 лютого 1720 удова протопопа Марина Марківна Ревковська зі своїм сином попом Миколаївської церкви Михайлом

продають Квітці луку, сад і леваду під Харковом коло річки Лопані за 7 рублів [1, арк. 523-523зв]. 28 березня 1720 свої земельні володіння в Ізюмському полку на річці Бурлуку передав полковому судді колишній Таранівський (Нововалківський) сотник Яків Никонович Щербина [1, арк. 54зв-55]. 20 квітня 1720 Михайло Кирилович Курилов з сином Данилом, жителі Золочева, за 4 з полтиною рублі продають Семену Панасовичу Квітці двори на урочищі біля Золочева в Сосновці [1, арк. 507зв-508 зв].

15 листопада 1721 продали свої млин на річці Лозовій, ліс з пасікою і хатою брати харківці Василь, Андрій і Клим Олексійовичі Жуки. Заплатив Семен Квітка 150 рублів [1, арк. 185-186].

16 серпня 1722 золочевський житель Артем Іванович Ковтунов продав за 8 рублів під Золочевом на урочищі Фощеватому ліс, поле і сінокоси [1, арк. 59зв-60зв].

12 грудня 1723 удова Пелагія Іванівна Кульшанка, жителька Деркачів, продала за 1 рубль судді поля в урочищі на Менделевій долині [1, арк. 513-513зв].

8 червня 1724 колишній мерефянський житель Пилип Григорович Черномордов продав Семену Квітці за 16 алтин 4 деньги свій двір в Мерефі [1, арк. 510-511]. 4 жовтня 1724 харківська жителька Євдокія Кузьмівна зі своїм сином Романом Кондратовим продали в Харкові за Лопанню вишневий сад з городом [1, арк. 46-46зв].

Бачимо, що основні свої зусилля Семен Панасович спрямовував на скупку земель навколо села Лозової, вздовж річки Лопані і в самому Харкові. Крім того, помітні ділянки придбані коло Деркачів, Золочева і в Ізюмському полку.

Більшу частину свого життя Семен Панасович згадувався за московською традицією під патронімічним прізвищем Афанасьєв. Проте, маємо кілька згадок за 1685, 1686 роки з прізвищем Логвинов Зять. Нарешті, в 1715 суддя згадується з прізвищем Квітка і з 1720 року це прізвище використовується майже постійно.

Одружений він був двічі. Перша дружина – Ірина Логвинівна. Схоже, вона донька Логвина Федоровича (Крамаря?), відомого харківського містянина, ктитора Курязького монастиря. На користь цього крім імені свідчить і те, що удова його сина Андрія Логвиновича – Зіновія Леонтіївна Логвиненко була сусідкою Семена Панасовича [1, арк. 1023]. Від цього шлюбу сини Григорій і Петро. Друга дружина – Ірина Степанівна. Григорій Семенович її згадує як другу матку [1, арк. 191]. Від цього шлюбу син Олексій і доньки. Можливо вона походить із Золочева, бо там були землі їх племінника Василя Михайлова, які вони викупили з чоловіком [1, арк. 1043].

Помер Семен Панасович 18 березня 1725 року. По розділу статків батька, Григорій Семенович отримав під Золочевом хутір Макарівський з дворами, землею і сінними покосами, і на Криниці Ореховатській село Нехотіївку з двома млинами, лісом і полем. А під селом Деркачами сільце Семенівку з належними до нього ґрунтами. І до того над річкою Лозовою в вершині Чекмезового Яру ліс з пасікою, сінокісною дібровою і полем. Інші статки залишились удові, молодшому сину Олексію і донькам [1, арк. 191, 1042зв-1043зв].

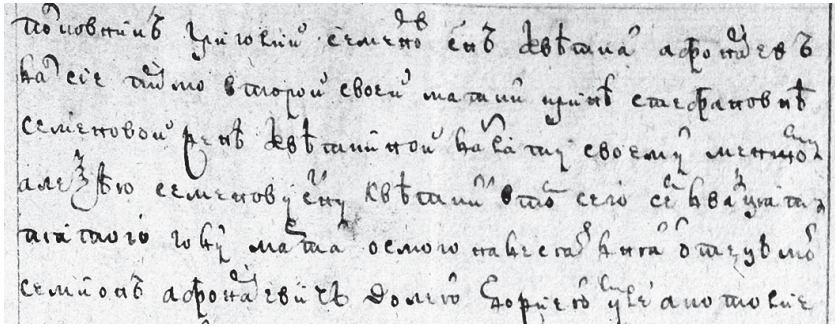

Іл. 3. Згадка про смерть Семена Панасовича Квітки, 1725 рік

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 748
2. ІР НБУВ, фонд XXIX — Данилевич В. Є., спр. 148

Лисенко О. О.

МАЛОВІДОМА ГІЛКА КОВАЛЕВСЬКИХ

Останні два десятиріччя спостерігається стрімке зростання зацікавленості в вивченні власних родоводів. Беззаперечно, за допомогою генеалогії можна краще зрозуміти історичні процеси, усвідомити місце родини в історії країни, що робить цю історію повнішою і зрозумілішою. Тим більше, якщо мова йде про родину, яка через своє високе становище була безпосередньо залучена до історичних подій.

Метою цієї статті є дослідження генеалогії маловідомої гілки одного з найпотужніших родів Харківського полку і загалом Слобожанщини – Ковалевських, а саме нащадків Михайла Семеновича Ковалевського. В кількох попередніх розвідках через брак документів, про його нащадків згадано поспіхом, всього парою речень [1], [2]. Натомість, масове оцифрування документів Національного Архівного Фонду дозволило знайти багато фактів, що проливають світло на раніше невідомі сторінки історії цієї старшинської родини.

Люботинський сотник (?-1711) Михайло Семенович Ковалевський швидше за все був середнім сином Вільшанського сотника (?-1680-1688-?) Семена Григоровича Ковалевського і племінником Харківського полковника Григорія Донця. Він помер близько 1711 року [3, арк. 992-992зв]. Через особливості успадкування, коли більшу частину батьківського майна отримує молодший син і відносно ранню смерть, багато статків він по собі не залишив. Його маєток, млин і невеликі земельні володіння знаходились в селі Пісочин тієї ж сотні. Саме тут мешкала родина сотника і їм належало кілька хат, в яких жили піддані селяни [4, арк. 254]. Його дружиною була Марія Пантелеймонівна (Панкратівна), яка померла 1746 року [5, арк. 4зв]. Приблизно в 1719 році в Пісочині вона згадується як вдова, постраждала від нападу «харциз» [6, арк. 51зв]. В своє-

му тестаменті вона називає себе жителькою села Черемушної. Можливо Марія походила з тієї ж родини, що і Огульчанський сотник (?-1693-1698-?) Герасим Пантелеймонович (Панкратович) Панченко (помер 1734/36), земельні ділянки якого знаходились поруч.

По собі Михайло Семенович залишив трьох дітей: Ганну, Степана та Іллю. Ганна вийшла заміж за батьківського сусіда по селу Пісочин – підпрапорного Степана Кириловича Левендовського, отримавши в посаг частину млина на річці Черемушній разом з належним до нього ланом землі [3, арк. 992зв]. Саме через цей шлюб ротмістр Андрій Миколайович Дунін називає Левендовського своїм швагром, бо сам був одруженій на Ганні Яківні, донці Тетяни Григорівни Донець від першого шлюбу [3, арк. 258зв]. Син Ілля одружився на донці попа П'ятницької церкви міста Золочева Михайла Степановича і по заповіту свого тестя 1731 року повинний був отримати дім з ділянкою в Золочеві і земельні угіддя (ліс, сінокосні луки і поля) на річці Лопані. А головне, тесть заповів йому по собі свою парафію [3, арк. 675зв-676].

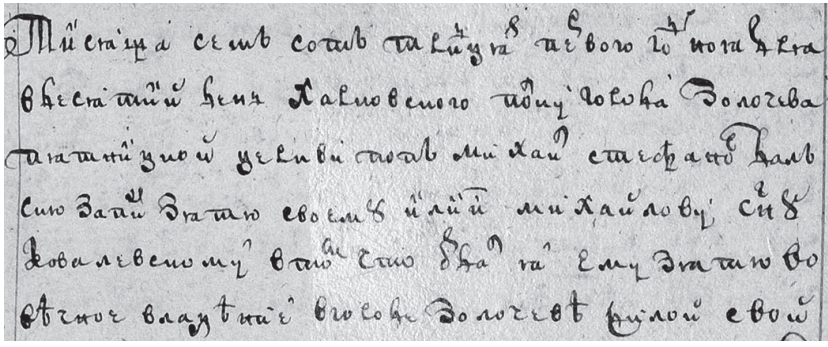

Іл. 1. Фрагмент заповіту попа Михайла своєму зятю, 1731 рік

Тож, Ілля Ковалевський обрав духовну стезю. У переписі полку 1732 року Ілля Михайлович (бл. 1702 р. н.) записаний у

дворі тестя разом із новонародженим сином Андрієм (народився в 1732 році) [7, арк. 879]. В 1730-х роках він згадується як дячок П'ятницької церкви [8, арк. 6], [9, арк. 9, 16]. В 1739 році парафія була ліквідована, а причт переведений до новоствореної – попа Михайла Степанова і дячка Іллю Михайлова з сином Андрієм знаходимо в парафії Жон Мироносиць сусіднього села Карасівки [10, арк. 27зв]. В 1740 році Ілля Михайлович вже сам займає священицьку посаду при Мироносицькій церкві [11, арк. 9]. Сину попа Іллі Андрію в 1741 року було 9 років [12, арк. 9] і по відомості того ж року він вже вчить псалтир [13, арк. 9]. Після 1741 року згадок про Андрія знайти не вдалось. Помер Ілля Михайлович наприкінці 1759 – початку 1760 року [14, арк. 4]. По сповідному розпису 1763 року, в парафії служить священник Павло Олександрович Олександрович 39 років, а його дружина – Мотрона Іллівна 30 років [15, арк. 245]. Швидше за все це зять і донька Іллі Ковалевського. Крім того, у нього був ще один син – Семен (бл. 1741 р. н.). Він одружився 28 квітня 1759 року у Миколаївській церкві містечка Золочева з Агрипиною Савівною Шестаковою [16, арк. 151зв]. Приблизно в цей час Семен Ілліч Ковалевський став пономарем цієї церкви, де і прослужив все своє життя. В деяких записах він і його діти фігурують зі звичним для церковнослужителів прізвищем Попови. На цій посаді Семен Ковалевський згадується ще в 1799 році.

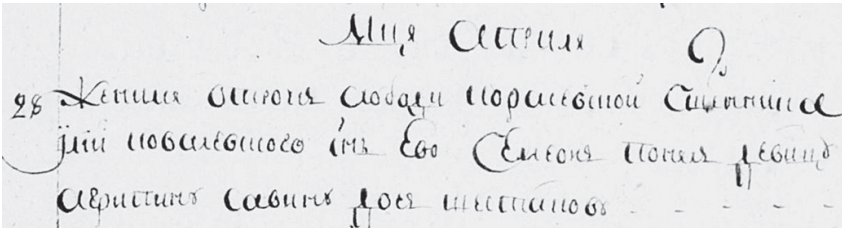

Іл. 2. Запис про шлюб Семена Ілліча Ковалевського, 1759 рік

В шлюбі народилось багато дітей: Федір (8.02.1762) [17, арк. 49], Степан (28.03.1768 – 20.01.1770) [18, арк. 390], [19, арк.

2], Михайло (бл. 1766) [20, арк. 136], Кирило (1771 – до 1774) [20, арк. 136], Антон (бл. 1773 – 28.01.1782) [21, арк. 397], [22, арк. 159зв], Марина (в записі МК Олена 21.02.1776 – після 1798) [23, арк. 41], Євдокія (бл. 1782 – після 1799) [24, арк. 68] та Пелагія (27.04.1784 – 30.03.1785) [25, арк. 149], [26, арк. 339зв]. По відомості 1790 року про духовенство при Миколаївській церкві міста Золочева зазначено пономарем Семена Ковалевського, але без дітей чоловічої статі [27, арк. 143зв]. Дорослого віку досягли двоє синів Семена – Федір і Михайло. Федір Семенович Попов одружився 8.01.1780 з Марією Микитівною Завадською [28, арк. 157зв]. Востаннє згадується разом з батьком в сповіді 1781 року [29, арк. 474], а Михайло – в сповіді 1787 [30, арк. 39]. Через відсутність метрик за кілька років важко сказати, чи сини померли, чи переїхали і обрали інший життєвий шлях. Донька Марина 27.01.1798 вийшла заміж за вдівця Кузьму Кириловича Чорноуса [31, арк. 272зв]. В 1799 разом з батьками живе лише донька Євдокія [24, арк. 68].

Військову справу продовжив інший син сотника Михайла – Степан (близько 1707-1744). В 1723 році за батьківські заслуги Харківський полковник Григорій Семенович Квітка призначив його підпрапорним – стандартне явище того часу, коли старшинські діти починали службу. В 1724, 1725, 1727, 1729 і в 1734 роках був з командами козаків в Бахмуті і Тору (зараз м. Слов'янськ). В 1730 з командою козаків знаходився в слободі Протопопівці для утримання форпостів. В 1731 і 1733 роках з командами на Українській лінії, а в 1735 і в 1739 роках брав участь в Кримських походах. У 1736 і 1737 роках виконував функції скарбника Харківського полку. В 1738 році був комісаром при розквартированому на зимування Олонецькому драгунському полку [32, арк. 44]. Крім того, виконував багато різних доручень. Саме з чином підпрапорного він згадується в переписі 1732 року в селі Пісочин. А разом з ним і син Іван (близько 1724 року народження) [7, арк. 722]. В тому ж таки році, Степан Михайлович переписаний вже з двома синами – Іваном (бл. 1724

р. н.) і Михайлом (бл. 1729 р. н.) [33, арк. 30], а п'ятьма роками пізніше в родині зазначено вже трьох синів: Іван 12 років, Михайло 8 років і Василь 6 місяців [34, арк. 86]. У 1737 році при підготовці до походу проти татар, в реєстрі Харківського полку Степана Ковалевського також зазначено серед підпрапорних. В цей час він був при комісії майора Шипова створеної для набору козаків і знаходився на Українській Лінії [35, арк. 185зв, 191, 270, 276зв]. У тому ж таки 1737 році Степан Михайлович записаний кандидатом на посаду при обранні Мерефянським сотником Матвія Федоровича Щербини [36, арк. 58], а вже 23 жовтня наступного 1738 року його призначено сотником сусідньої Хорошевської сотні [32, арк. 44], [36, арк. 71-74зв]. Цю посаду Степан Ковалевський обіймав до своєї смерті влітку 1744 року.

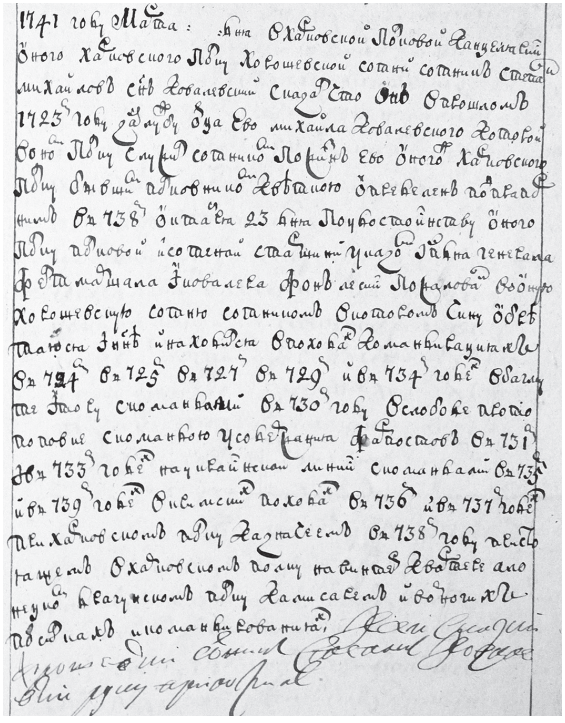

Іл. 3. Послужний список сотника Степана Ковалевського, 1741 рік

Сотник був двічі одружений – першу дружину звали Дарія, другу – Ганна Яківна. По собі він залишив шістьох дітей: сини Іван, Михайло, Василь і Йосип, і дочки Агафія і Феодосія [5, арк. 4зв-5зв].

Донька Агафія від першого шлю-

бу батька. В тестаменті Марії Пантелеймонівни вказано, що її дід *«Куряжский»* – вочевидь по лінії матері. Вийшла заміж за козака Федора Пантелеймоновича Пантелеймонова (Кисиленка) [5, арк. 5] (бл. 1713/1717 – після 1763) [7, арк. 72зв], який розпочав службу в 1738 році драгуном в Слобідському Драгунському полку, в 1745-1748 роках був Харківським городовим отаманом, із 1748 року підпрапорним, а потім, в 1752-1763, старшим полковим городничим [37, арк. 107-108]. По виході у відставку Федір Пантелеймонов отримав чин сотника [38, арк. 1-2, 39-39зв].

Найстарший син Іван (нар. бл. 1724) вже в 1742 році підписує документи за відсутності батька і сотенного писаря замість неписемного отамана Йосипа Янченка [39, арк. 54]. Після передчасної смерті батька родина опинилась в скрутному становищі, тому Іван Степанович просить полкову канцелярію надати йому якусь посаду і отримує її. Кілька років він був сотенним писарем Другої Харківської сотні (?-1745-1749-?) [40, арк. 68зв], [41, арк. 70б] після чого отримав чин підпрапорного.

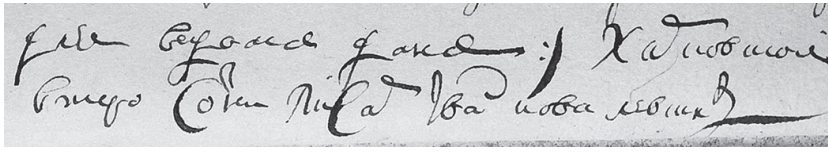

Іл. 4. Писар Другої Харківської сотні Іван Ковалевський, автограф, 1749 рік.

Проте, через поганий стан здоров'я (хвороба ніг), він просить у бригадира Капніста відставку, яку і отримує в 1752 році, після чого веде тихе життя в своїй садибі в Пісочині [42, арк. 66]. В цьому селі сім'я мешкала принаймні до 1774 року, потім родина переїхала. Його дружиною була Євдокія Самойлівна (бл. 1735 р. н.). У подружжя було два сини – Петро (нар. 16.01.1760) [43, арк. 129] і Степан (нар. 20.12.1761, в МК вочевидь помилково вказано Ігнат) [44, арк. 56зв], та чотири доньки – Марія (бл.

1757 р. н.), Ганна (бл. 1764 р. н.), Тетяна (бл. 1766 р. н.) і Марфа (нар. 9.06.1768) [45, арк. 34], [46, арк. 533]. У відомості 1786 року про дворян, ця сім'я переписана в місті Харкові. На цей час Іван вже помер, голова родини вдова Євдокія Самойлівна, сини – прапорщики Петро і Степан, доньки – Тетяна і Марфа. І зазначено, що сини без посад, по ревізії підданих у родини немає, а мешкають вони в своєму будинку в Харкові [27, арк. 29].

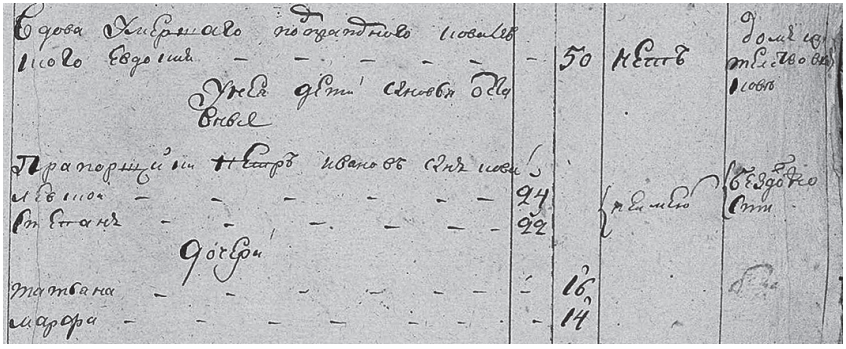

Іл. 5. Родина Івана Ковалевського в 1786 році

Син Михайло (нар. 6.09.1729) [47, арк. 20зв] від першого шлюбу батька, вочевидь ніяких посад не займав, фігурує в кількох відомостях і тестаменті своєї бабці за 1746 рік. У 1747 році на нього і його тітку Ганну Левендовську скаржиться мачуха Ганна Яківна через те, що вони приїхали до неї додому і погрожували вбити її [48, арк. 2].

Син Василь (нар. 1736) також від першого шлюбу батька, згадується кілька разів, востаннє в тестаменті своєї бабці в 1746 році.

Молодший син Йосип згадується лише 1746 року при розподілі спадщини своєї баби.

Від другого шлюбу донька Феодосія, на 1746 жила разом з матір'ю.

Станом на 1760 рік можна обережно припустити, що з синів сотника Степана Ковалевського живим залишався лише стар-

ший Іван, або ж його брати покинули межі Харківського полку. Такий висновок можна зробити проаналізувавши прізвища його підданих в переписі 1760 року [49, арк. 114зв-115зв]. Ці піддані також фігурують в тестаменті Марії Панкратівни, але порівну розділені між всіма чотирма онуками, натомість на 1760 рік вони сконцентровані в одних руках.

На прикладі цієї гілки Ковалевських можна побачити як руйнівно вплинула передчасна смерть голів родини – Михайла, а потім Степана – на статки, кар'єру і як наслідок на статус всієї сім'ї. Від представників потужної родини «харківського старшини» за пів століття ці Ковалевські стали рядовими незаможними дворянами, а деякі з них взагалі опинились на нижчих щаблях сільського духівництва.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Род Ковалевских за триста лет 1651-1951. Париж -1951.
2. Студії над родоводом Ковалевських XVII – XVIII ст. В. Л. Маслійчук. Харьковский исторический альманах. Зима 2002.
3. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 748
4. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 12
5. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 821
6. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 8
7. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 22
8. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3236
9. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 139
10. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 234
11. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 255
12. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 277
13. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 263
14. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 566
15. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3078
16. ЦДІАК, ф. 2009, оп. 1, спр. 4844
17. ЦДІАК, ф. 2009, оп. 1, спр. 4845
18. ЦДІАК, ф. 2009, оп. 1, спр. 4847

19. ЦДІАК, ф. 1988, оп. 1, спр. 5
20. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3091
21. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3096
22. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3123
23. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3103
24. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3232
25. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3251
26. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3138
27. ДАХО, ф. 31, оп. 141, спр. 49
28. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3114
29. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3118
30. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3152
31. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3222
32. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 126
33. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 23
34. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 78
35. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 67
36. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 29
37. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 342
38. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 603
39. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 145
40. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 174а
41. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 851
42. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 479
43. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3074
44. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3076
45. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3086
46. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3098
47. ЦДІАК, ф. 2007, оп. 1, спр. 3042
48. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 829
49. ЦДІАК, ф. 1725, оп. 1, спр. 503

Матвієнко Є. В.

«СОВГИР»: ОСТАТОЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПЕРШОГО ВЧИТЕЛЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Постать першого вчителя Тараса Шевченка, відомого під прізвиськом Совгир, є однією з найбільш відомих, найзагадковіших і водночас найменш досліджених у біографії поета. Згадка про «сліпого Совгира» в повісті «Княгиня» (1853) свідчить про неабияку значущість цієї особи в житті поета. Совгир був тим, хто вперше відкрив для малого Тараса світ літери, навчив читати й писати, почав вводити в церковну грамоту та «Псалтир». Проте, попри свою ключову роль, ця фігура залишається анонімною для більшості читачів і навіть дослідників.

Відсутність точного імені, обмежене використання документальних джерел у XIX-XX століттях та плутанина з родовими прізвищами призвели до появи кількох суперечливих версій щодо того, хто ж був тим самим Совгирем. Деякі біографи поета ототожнювали його з молодим дяком Павлом Рубаном, інші схилялися до версії про колишнього священника Василя Губського. Проблему ускладнює те, що прізвище «Совгир» не фігурує як основне у жодного з цих осіб у відомих на той час церковних джерелах. Водночас у Тараса Шевченка відсутні точні вказівки на імена – лише згадки про «школу Совгиря» або «сліпого Совгиря».

Джерельна база та історіографічний огляд

Батько шевченкознавства Олександр Кониський у своїй праці з біографії Тараса Шевченка «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя», яка опублікована 1898 року, зазначає щодо перших учителів Тараса Шевченка:

«Через два-три роки, каже Тарас, після отієї подорожі до Стовпів – я бачу себе в школі у дяка Совгиря.

До кого саме і коли саме першим разом почав Шевченко ходити до школи і хто був отой Совгир? Досі запевне не доведено і ледві чи буде вже коли доведено.

Лазаревський, а потім і Маслов, а за ними і Чалий кажуть,

що батько Тарасів віддав його першим разом в науку до міщанина Губського. Хто був отой міщанин Губський, про се ніхто досі не повідав. В Кирилівці того часу була одна-єдина школа церковна; кермували нею попи, властиво – дяки; значить, годі гадати, щоб при церковній школі учителював міщанин. Тим-то я стою за те, що коли справді Тарас учився у Губського, дак останній був ніхто інший, як кирилівський піп Василь Губський.

Василь Губський – син кирилівського попа Івана Губського, родився і зріс у Кирилівці і до 1795 року був тут дяком, а того року його висвячено на попа в Кирилівку ж таки. Поповав він до 1819 р. Тоді, очевидно, Тарас був ще такий малий, що про науку його не може бути й речі. У кінці грудня 1819 р. київська консисторія заборонила Василю Губському поповати і «отрешила його в заштат». Приводом до сього сталося, як розповів Прокопу Шевченку старий Петро Павлович Шевченко, те, що кирилівські попи – отець Василь та отець Терентій (Помазанський) після одного похорону на кладовищі, не поскидавши ще фелонів, завелись за одну молодицю – «малмужку» – битися прилюдно. До того ж Терентій не згірш, як і отець Василь, любив добре випивати. Певна річ, що Губський, опинившись «у заштаті» за такий неморальний вчинок, мусив довго ждати, щоб йому дали деінде другу парафію; але ж треба було якось хліб заробляти.

Цілком можливо, що він пристав до кирилівських дяків, а може, і в церкві правив за дяка, і учителював у церковній школі.

Що оцей Губський і був отой Совгир, про якого оповідає Шевченко в «Княгині», запевняє мене і та вдача Совгиря, яку змалював нам Тарас у «Княгині» на с. 662 (з неоголошеного листа до мене Прокопа Шевченка, писаного 21 вересня 1893 р., і з архівних справок у книгах київської духовної консисторії).

Тарасів брат у третіх і майже одноліток Петро Павлович Шевченко подав мені через Прокопа Шевченка звістку, що Тарасів дід Іван віддав його в школу до дяка Рубана. Є у д. Чалого ще одна звістка, що Шевченко від Богорського перейшов в школу до попа Нестеровського. Проти сієї звістки змагався от Петро Лебединець, кажучи, що Шевченко у Нестеровського не вчився

і не міг учитися, бо отець Іван Нестеровський був такий вже старий, що не спроможен був учити дітей. Мені запевне відомо, що Нестеровському тоді, як його 23 березіля року 1819 прислано попом у Кирилівку, ішов 45 рік, а се ще не такий вік, щоб старість не давала учити дітей.

Усі ці три хоч і не однакові звістки я беру як зовсім певні і, знаючи, що у Кирилівці була одна тільки школа, стою за те, що там одночасно учителювали і Губський, і Рубан під доглядом отця Нестеровського; значить, про всіх їх можна сказати, що вони були першими учителями Тараса. У школі оцих учителів і перебував Тарас, доки консисторія не прислала з Києва нового дяка Богорського. Богорського прислано 1824 року. Тарас каже, що він у Совгиря вивчив Псалтир. Задля такої науки в тодішніх школах треба було два роки. З сього без помилки можна вивести, що до школи Тарас першим разом пішов 1822 року, значить – на дев'ятому році свого віку, ще за життя матері» [1].

Таким чином, О. Кониський, спираючись на джерела, вказує, що першим учителем Тараса Шевченка міг бути не якийсь безіменний міщанин, а саме священник Василь Губський, відлучений від кліру. Він вважає, що саме Губський і був тим самим Совгирем, про якого згадує сам поет, і який викладав у церковній школі Кирилівки. Тоді постає питання: чому сьогодні більшість шевченкознавців вважає, що Совгир — це саме дяк Павло Рубан?

Нове переосмислення особи Совгиря, запропонував ще в 1958 році родич Тараса Шевченка, шевченкознавець Дмитро Красицький (правнук рідної сестри Тараса Шевченка Катерини). Щоб якось обґрунтувати своє твердження, Красицький у статті «До біографії Шевченка раннього періоду» [2] посилається на нібито записані ним слова старих селян з с. Товсте куди після с. Кирилівка Рубан пішов служити до церкви, і що саме в цьому селі, «куток де жив дяк, довго звали Совгирів куток». Також Д. Красицький в статті стверджував, що згідно архівних документів Священник Василь Губський в 1822 році був відсутній в с. Кирилівка.

У повісті «Княгиня» (написана в 1853 році, надрукована в 1857) Тарас Шевченко подає, ймовірно, біографічні, а можливо, й аллегоричні відомості про свого вчителя Совгиря:

«И вот я, к несказанной моей радости, кончил «Мал бех», т. е. кончил Псалтырь, поставил, по обыкновению, кашу братии с грошами, совершил сей священный обряд неукосненно по всем преданиям старины и на другой же день принялся мелом выводить примерные каракули на крашеной доске, сиречь я уже был не псалтырник, а скорописец».

«В эту-то почти счастливую для меня эпоху случилось переобразование школе: прислали к нам из самого Киева стихарного дьячка».

«Совгирь – слепый – сначала было поартачился, но принужден был уступить перед лицом закона и, собравши всю свою мизерию в одну торбу, закинул ее на плечи, взял патерыцю в руку, а тетрадь из синей бумаги со сковородинскими псалмами в другую и пошел искать себе другой школы» [3].

Вустами героя в повісті «Княгиня» Тарас Шевченко звертається до свого першого вчителя:

«Мир праху твоему, слипый Совгирю!
Ты, горемыка, и сам не знал, что делал;
тебя так били, и ты так бил
и не подозревал греха в своем простосердечии!» [3]

Цей короткий, але змістовний пасаж є водночас свідченням поваги та емоційного зв'язку між поетом і його першим наставником. Те, що Шевченко вживає формулу «мир праху твоєму», безперечно свідчить про те, що на час написання повісті Совгир уже був мертвим. Це не алегорія, а факт. Знаючи церковні й народні уявлення українців, можна стверджувати, що Совгир реально помер до 1853 року. У православній українській традиції здавна вважається неприпустимим говорити про живу людину так, ніби вона вже померла.

Це пов'язано не лише з релігійними канонами, а й з вірюванням у силу слова. Такі вислови сприймалися як накликання

біди чи навіть смерті – своєрідне «вирокування» долі. У церкві чітко розділяється поминання живих («за здоров'я») і мертвих («за упокій»). Народна мудрість казала: «Не поминай живого, як мертвого – ще Бог почує». Цей мовний кодекс формувався століттями, як вираз не лише богобоязливості, а й глибокої поваги до життя.

З цієї інформації з повісті «Княгиня» можна виокремити шість важливих аспектів з можливої біографії Совгиря:

- Шевченко згадує цю особу без уточнення імені;
- Стихарний дячок, якого прислали із Києва – це саме Петро Богорський, у якого Тарас Григорович працював у школі попихачем і консулом;
- Совгир викладав до появи в селі нового дяка з Києва;
- У нього був зошит з псалмами Сковороди;
- Після приходу нового дяка він залишив село.
- Він помер до написання «Княгині» до 1853 року.

Хронологія навчання Тараса Шевченка (1822-1824)

Хронологічна реконструкція навчання Тараса Шевченка є ключем до розуміння послідовності його вчителів і дозволяє зіставити цю послідовність із архівними документами. Саме вона створює підґрунтя для встановлення того, ким насправді був перший учитель, пізніше згаданий у творах як Совгир.

Тарас народився 25 лютого 1814 року [4] за старим стилем. У вірші «Доля» він прямо пише, що до школи його вперше завела мати:

«Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела» [5].

Матір, Катерина Шевченко, померла 20 серпня 1823 року [6], отже, навчання у школі почалося не пізніше цього терміну. Ураховуючи церковний та сезонний ритм сільського життя, можна впевнено припустити, що Шевченко почав відвідувати школу восени 1822 року – ймовірно, з Покрови (14 жовтня), як

це було традиційно прийнято в парафіях на території України.

У першій половині XIX століття навчання в сільських церковно-парафіяльних школах в Україні мало сезонний характер і проходило восени та взимку – орієнтовно з кінця вересня або від Покрови до початку весняної посівної (березень-квітень). Улітку школи не працювали, оскільки діти були зайняті в господарстві. Таким чином, навчальний рік тривав не більше семи місяців, а саме навчання було радше винятком, ніж нормою – залежало від погодних умов, урожаю, волі батьків і наявності вчителя при церкві.

Школи відкривалися при православних парафіях і розміщувалися у церковних приміщеннях або в хатах дяка. Навчання вели дяк, паламар або священник. Освітній процес тривав зазвичай два роки, програма була обмеженою.

Основними предметами були читання церковних книг (зокрема, «Псалтиря» і «Часослова»), письмо, рахунок і катехізис — релігійний посібник, що містив основи християнського віровчення у формі запитань і відповідей. Саме катехізис відігравав центральну роль у релігійному вихованні дітей, адже він вважався необхідним для морального формування особистості.

У найкращому випадку за два роки навчання учень засвоював читання по складах, просте письмо та чотири арифметичні дії. Така освіта була мінімальною, але дозволяла виконувати базові функції в сільській громаді.

У випадку Шевченка ми можемо достовірно встановити лише початкову і кінцеву межу цього освітнього етапу – до приходу в с. Кирилівку стихарного дяка Петра Богорського, останнього вчителя Тараса Шевченка. Початок – це друга половина 1822 року (осінь), коли він, почав навчання. Кінцева межа – до літа 1824 року, коли до Кирилівки був офіційно 25.07.1824 призначений стихарний дяк Петро Богорський грамоту на служіння отримав №50 від 30.07.1824 [7]. У цей час Тарасу було вже 10 років, і він, очевидно, перейшов до більш кваліфікованого наставника.

Дяк Павло Рубан: коротка біографія і остаточне спростування версії про його ототожнення із Совгирем

Серед імовірних кандидатів на постать Совгиря найчастіше згадують дяка Павла Хомовича Рубана. Ця версія була популяризована в працях окремих дослідників, які посилалися на родинні спогади та часову прив'язку Рубана до Кирилівки. Проте документальні джерела дозволяють чітко реконструювати біографію Павла Рубана і довести, що він не міг бути тим Совгирем, якого згадував Тарас Шевченко у повісті «Княгиня».

Павло Рубан народився 6 листопада 1800 року [8] в с. Лозоватка (нині – Шполянського р-ну Черкаської обл.) в родині паламаря Хоми Федоровича Рубана (1761 - 25.07.1830, с. Лозоватка) [9; 10] і Пелагії Гнатівни.

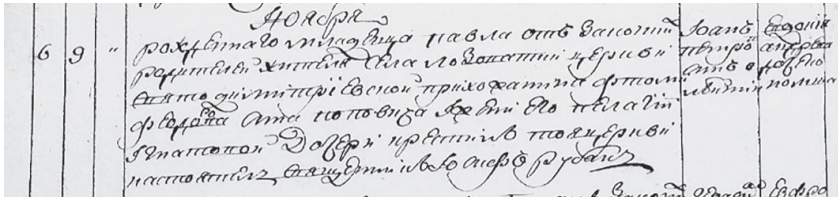

«Рожден 06.11.1800. Крещен 09.11.1800. Рожденного младенца Павла от законных родителей жителя села Лозоватки Церкви Свято Димитриевской Фтомы Федорова сына поповича и жены его Пелагии Игнатовой дочери…»

Освіту здобув удома. Але тут постає питання: хто саме міг навчити Павла Рубана вдома, якщо його батько, згідно з архівними документами, «не обучен русской грамоте» і «грамоте не обучался» [11]?

23 листопада 1821 року, у 21-річному віці, паламаря Павла Рубана було призначено на виконання посади дяка в церкву у с. Кирилівка. У кліровій відомості с. Кирилівка за 1822 рік зазначено, що Павло Рубан, син паламаря Хоми Рубана, у 1815 р. був призначений паламарем у с. Мар'янівка, що на Черкащині, а *«…1821 года, ноября 23-го дня, по умертвии села Кириловки стихарного дьячка Никифо-*

ра Липницкого, определен к тамошней Богословской церкви в дьячковскую должность» [12]. Навпроти прізвища нового кирилівського дяка відзначено, що він *«В чтении и пении по гласам от части может, хорошего поведения, от пянства воздержен и нештрафован»*. До кирилівської церкви прийнятий у чині: *«Исправляющий дьячковскую должность пономарь Павел Рубан»* [12].

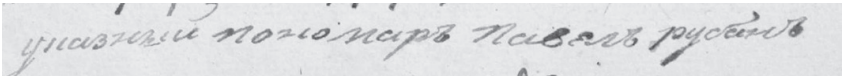

Автограф Указного паламаря Павла Рубана від 11.09.1823 року [13]

Цікаво, що у кліровій відомості 1822 року зазначено, що він вміє частково читати й співати – але нічого не сказано про вміння писати. І це не випадково, адже [13]:

- У документі від 22.10.1823 сказано, що Павло Рубан *«в школах не обучался»*.
- У документі від 21.11.1823 вказано, що Павло Рубан має навик *«по изучении при тих своих родителях российской грамоте и от части писать…»* – тобто писати він умів «от части».

Отже, Павло Рубан був малограмотною людиною.

Також відомо, що 21.11.1823 року Рубан став у с. Кирилівка стихарним дяком – це вже підвищення та право носити стихар, богослужбовий одяг нижчого духовенства [13]. До цього він міг носити лише звичайний довгий одяг, можливо, темного кольору, як символ «серйозності».

Можливо, саме в цей момент, коли він став стихарним дяком, Рубан міг почати виконувати обов'язки вчителя, адже до того він був лише паламарем, який тимчасово виконував обов'язки дяка в с. Кирилівка. Цю версію підтверджує також Клірова відомість с. Кирилівки за 1823 рік, яка складалася на початку 1824 року, де вже зазначено, що Павло Рубан «в пении и чтении искусен» [35]. Тобто можна стверджувати, що у другому півріччі 1823 та першому півріччі 1824 року Тараса навчав саме Павло Рубан.

Уривок з «Княгині» Тараса Шевченка, де Совгирь тримає в руках свою *«тетрадь из синей бумаги со сковородинскими псалмами»* [3], породжує сумнів щодо того, що 22-23-річний дячок Павло Рубан, син безграмотного паламаря (посада, що вважалася найнижчою в церковній ієрархії), вміючи лише читати і якось писати, справді міг читати філософські псалми Сковороди — це виглядає малоймовірним, і ось чому.

Псалми Григорія Сковороди – це тексти високої складності, написані архаїчною мовою, що поєднує церковнослов'янську, староукраїнську та книжну лексику, з численними алюзіями на Святе Письмо, античну філософію та символіку неоплатонізму.

Неоплатонізм, який використовував Григорій Сковорода – це філософсько-релігійне вчення, що виникло в III столітті на основі ідей Платона та було доповнене містичними, етичними й християнськими елементами. У філософії Сковороди неоплатонізм виявляється в уявленні про двосвітність – існування двох рівнів буття: видимого (матеріального) та невидимого (істинного, духовного).

Для їх повноцінного сприйняття потрібне не лише знання Біблії, а й філософська підготовка, розуміння богословських ідей, алегорій і морально-етичних концепцій. Тому людина, яка не мала системної освіти – наприклад, 23-річний дяк – об'єктивно не могла ні глибоко зрозуміти, ні адекватно прочитати ці твори в контексті їхнього задуму. Такі тексти були доступні лише тим, хто здобув вищу або семінарську освіту, мав досвід читання теологічних і філософських трактатів.

Отже, припущення, що дячок без системної освіти міг не лише прочитати, а й осмислити «Псалми Сковороди», не витримує критики з огляду на рівень тексту і необхідну для його розуміння богословсько-філософську підготовку.

В повісті «Княгиня» також зазначено, що після приходу нового дяка з Києва Совгир *«пошел искать себе другой школы»*. Описана ситуація не корелює з історичними обставинами життя Павла Рубана, і ось чому.

Після того, як Павла Рубана замінив в школі Петро Богорський, Рубан ще кілька років служив у церкві й жив у с. Кирилівка.

20 квітня 1824 року в с. Кирилівка дяк Павло Рубан одружився на 20-річній місцевій дівчині Агафії, дочці Дем'яна Крамара [14].

16.02.1825 року в стихарного дяка Кирилівки Павла Рубана народилася дочка Фотина, яку похрестили в Кирилівській церкві наступного дня [15].

28.08.1826 він був призначений дияконом у церкву Різдва Пресвятої Богородиці в с. Товста, що недалеко від с. Кирилівка [16].

Рубана було направлено на навчання до Києва на диякона:

«Во диакона рукоположен августа 15 в Киево-Печерской Лавре. Для обучения отослать его в Братский монастырь» [16].

«Диакон Павел Рубан в Киево-Братском Второклассном Училищном монастыре диаконскому священнослужению изучен» [16].

Таким чином, Павло Рубан служив у церкві с. Кирилівки з 23.11.1821 по 28.08.1826.

У наступні роки дружина Павла Рубана, Агафія, народжувала дітей не в селі Товста, а приїжджала до своїх батьків у Кирилівку, тому й діти хрестилися в церкві цього села.

10 лютого 1829 року у диякона с. Товста Павла Рубана та його дружини Агафії народився син Олексій, якого було охрещено в церкві с. Кирилівка [17].

30 грудня 1829 року Павло Рубан був звільнений *«за непристойное поведение»* з посади диякона церкви с. Товста і відправлений самостійно шукати нову парафію, де погодяться його прийняти:

«По Указу Киевской Духовной Консистории 1829 декабря 30 дня за №5191 уволен от означеного прихода навсегда, с тем чтобы он, Рубан, искал для себя другого праздного диаконского места, там, где его прихожане принять пожелают» [18].

Таким чином Павло Рубан служив у церкві села Товста лише три роки – з 28.08.1826 до 30.12.1829.

Це безпосередньо спростовує версію Дмитра Красицького, який, стверджував, що куток у Товстій називався «Совгиревим» через проживання там Павла Рубана.

Таке припущення має кілька недоліків:

Невідповідність тривалості проживання: Красицький не знав, що Рубан жив у Товстій лише 3 роки, а згодом переїхав до с. Журжинці. Цього часу недостатньо для формування усталеної топонімії.

Помилка щодо походження прізвиська: Д. Красицький вважав, що прізвисько Совгир виникло через ваду зору – зизоокість, неоднакову спрямованість зіниць. Насправді ж прізвисько Совгир походить від професії людини, яка виготовляє вироби зі шкіри. Можливо, в с. Товста був куток Совгирів, де жили представники цього ремесла, але це точно не пов'язано з тим, що Павло Рубан мешкав там короткий проміжок часу.

Нову парафію Павло Рубан знайшов досить швидко (до серпня 1831 року) – в с. Журжинці (нині село Лисянської селищної громади Звенигородського району Черкаської області).

2 серпня 1831 року у Павла Рубана, диякона с. Журжинці, та його дружини Агафії народилася дочка Євдокія, яку охрестили в с. Кирилівка [19, с. 219].

У березні 2025 року побачила світ колективна монографія «Шевченків сад. Родові дерева Моринців і Кирилівки» (Є. Матвієнко, Є. Букет, О. Дєдуш) [39], створюючи яку, автори фронтально переглянули вцілілі метричні книги, сповідні розписи, ревізькі та інвентарні реєстри Кирилівки та Моринців за десятки років та розкрили родовід Тараса Шевченка як по батьківській лінії, так і по материнській, описали всі гілки Шевченкового роду в усіх складних його переплетіннях, висвітлили зв'язки з іншими родами в обох названих селах. Не обділено увагою й вчителя-дяка Павла Рубана. Однак, на час написання книги не було досліджено документи по с. Журжинці, що не дало можливості виявити кілька важливих фактів з біографії П. Рубана про які піде мова далі.

В Журжинцях у родині Павла та Агафії Рубанів народилися ще діти:

- 16.02.1841 — дочка Марина, охрещена в церкві с. Журжинці [20];
- 12.04.1843 — дочка Ірина, охрещена в церкві с. Журжинці [21];
- 28.01.1845 — син Григорій, охрещений у церкві с. Журжинці [22].

Павло Рубан помер у с. Журжинці 7 січня 1864 року у віці 63 років, поховали його 10 січня на місцевому кладовищі. Про цю подію збереглися два документи:

- Клірова відомість церкви с. Журжинці за 1860 рік, у якій навпроти імені диякона Павла Рубана зазначено, що він помер 07.01.1864 року [23].
- Запис у метричній книзі церкви с. Журжинці за 1864 рік про смерть і поховання диякона Павла Рубана [24].

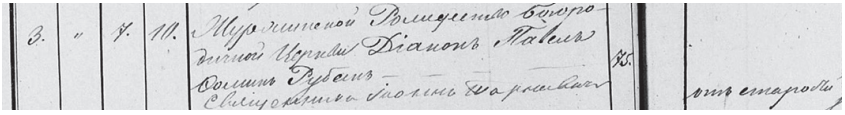

«Запись 3. Умер 07.01.1864. Погребен 10.01.1864 Журжинской Рождество-З Богородичной церкви диакон Павел Фомин Рубан. Лет от роду 75. Умер от старости».

Таким чином, встановивши дату смерті Павла Рубана – 07 січня 1864 року, тобто через 2 роки і 10 місяців після смерті Тараса Шевченка (26.02.1861), підтверджується висновок авторів книги «Шевченків сад. Родові дерева Моринців і Кирилівки» [19, с. 220] і остаточно спростовується давня версія ототожнення Совгиря з Павлом Рубаном, на яку досі посилалися деякі шевченкознавці. Очевидно, що коли Тарас Шевченко у повісті «Княгиня» пише: «Мир праху твоєму, сліпий Совгирю!» – він мав на увазі іншу особу. Висновок очевидний: Павло Рубан міг бути другим учителем Тараса Шевченка після Совгиря, але Совгирем він не був і не міг бути. Його біографія та встановлена хронологія життя остаточно спростовують цю версію.

Василь Губський: біографія, відновлена завдяки архіву

З-поміж усіх можливих кандидатів на особу Совгиря, якого Шевченко з вдячністю згадує, лише один справді відповідає всім хронологічним, соціальним і психологічним характеристикам. Це – отець Василь Іванович Губський. Завдяки архівним джерелам сьогодні ми можемо реконструювати його життєпис із високою точністю.

Василь Губський народився приблизно в 1774 році в родині священника с. Кирилівки [25]. Його батько – Іван Федорович Губський (1752 - між 1800-1802) [25; 26; 27], мати – Параскева (1753 - >1802) [25; 27]. Дід Василя – Федір Гнатович Губський (1736 - 13.03.1805) [28, 29], бабуся – Агафія Іванівна (1736 - >1800) [28, 27] – мешкали в с. Кирилівка. Про їхнє шляхетно-козацьке походження зберіглося чимало інформації в архівах.

Із Клірової відомості с. Кирилівка за 1817 рік [30] дізнаємося важливі біографічні дані про Василя Губського:

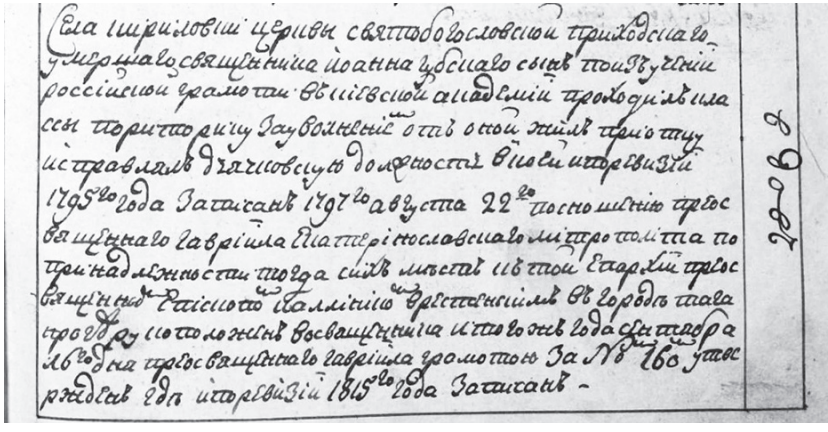

«Села Кириловки церкви Свято Богословской приходского умершаго священника Иоанна Губского сын по изучений российской грамоты в Киевской академии проходил классы по риторике…»

Йдеться про Київську духовну академію – один із найвідоміших вищих навчальних закладів України та Російської імперії. Заснована 1632 року, вона була центром православної духовної освіти та інтелектуального розвитку. Академія готувала священників, а також діяла як осередок гуманітарних наук: богослов'я, філософії, класичних мов (латини, грецької).

Як ми бачимо, саме Василь Губський – у Кирилівці представник духовенства з академічною освітою, здобутою в Київській духовній академії, де вивчали риторику, філософію, теологію, грецьку і латину. Тому лише він мав інтелектуальний багаж, потрібний для розуміння творчості великого українського філософа XVIII століття – Григорія Сковороди. Саме йому могли бути адресовані рядки з повісті «Княгиня» Тараса Шевченка, про його *«тетрадь из синей бумаги со сковородинскими псалмами»*.

У документі також вказано, що після навчання він служив у церкві при своєму батькові, як дячок, із 22 серпня 1797 року. А вже з 16 вересня 1797 року був рукоположений у священники і затверджений Грамотою №160.

З того ж документа дізнаємося, що священник Василь Губський (пр. 42 роки) [25] – вдівець. У кліровій відомості с. Кирилівка за 1802 рік він також зазначений як вдівець [27]. Це означає, що його дружина Марфа (приблизно 1780 р. н.) померла між 1798-1802 роками [31]. Тобто Василь Губський став вдівцем у віці близько 28 років. Повторний шлюб для священника був заборонений за канонічним правом Православної Церкви (Трулльський собор 661-662 рр.), адже священик мав повністю присвятити себе служінню церкві.

Наприкінці 1818 року отець Василь Губський був офіційно усунений із парафії рішенням Звенигородського духовного правління за пияцтво та бійку з іншим священником – отцем Помазанським під час поховання селянки Акилини Плюндрової. Його було направлено до Свято-Миколаївського чоловічого монастиря у Богуславі терміном на пів року й позбавлено місця священника [32].

Завдяки метричним книгам села Кирилівка ми можемо назвати точну дату, коли Василь Губський востаннє служив у церкві.

25 листопада 1818 року він хрестив двоюрідного брата Тараса Шевченка – Петра. Батько Петра – Павло Іванович Шевченко, брат Тарасового батька Григорія:

«Запись 102. Рожден 24.11.1818. Крещен 25.11.1818. У жителя села Кириловки церкви Святобогословской прихожанина, крестьянина Павла Иоаннова сына Шевченка и жены его Агафии Стефановой дочери сын Петр родился. Молитвовал и крестил той ж церкви настоятель Иерей Василий Губский» [33].

Його було направлено «на покаяння» до монастиря на шість місяців, тож, як свідчать клірові відомості вже за 1820-1822 роки [34; 12], він продовжував жити в Кирилівці як «заштатний священник» – без права здійснювати службу.

З огляду на те, що Василь Губський перебував у заштатному статусі й не мав права здійснювати богослужіння, але продовжував жити в Кирилівці та зберігав духовний авторитет, після завершення польових робіт восени 1822 року він не мав жодних постійних чи обов'язкових занять. У період між осінню та весною, коли активність у сільській громаді традиційно знижувалась, єдиною можливістю поєднати підтримку елементарного заробітку з суспільно корисною діяльністю могло стати навчання дітей. За таких обставин цілком імовірно, що саме тоді Василь Губський міг прийняти восьмирічного Тараса Шевченка як учня. Як колишній священник, Василь Губський мав добру освіту, знав церковні книги, володів навичками тлумачення Псалтиря – тобто ідеально відповідав образу наставника, який учив Шевченка не просто читати, а розуміти сенси.

Саме Василь Губський зник із архівних документів Кирилівки у 1823 році [35] й з'явився в архівних документах Консисторії лише у 1831-му, як пише Шевченко: *«и пошел искать себе другой школы»*, бо «отстраненому» священнику не було більше куди йти працювати.

Тільки після смерті в містечку Вільшана священника Матвія Самборського Василь Губський виклопотав собі 10 серпня 1831 року в Київського митрополита Євгенія цю парафію [36]. А 6 листопада 1836 року перевівся ближче до Моринців і Кирилівки – в сусіднє село Гнилець [36].

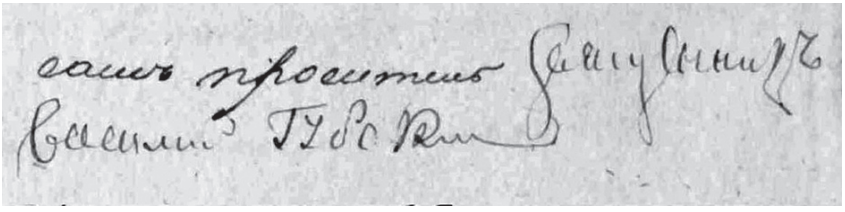

Автограф Василя Губського: «сам проситель Священник Василий Губский» [36]

Священник Василь Іванович Губський помер 13 травня 1842 року в селі Гнилець [37]. Цей факт підтверджено записом у метричній книзі села Гнилець за 1842 рік:

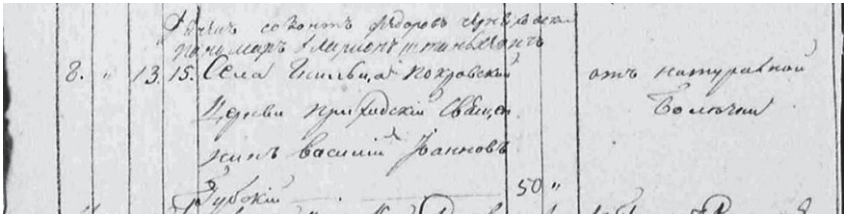

«Запись 8. Смерть от 13.05.1842. Погребен 15.05.1842. Села Гнильца Покровской церкви приходской Священник Василий Иванов Губский. Лет от роду 50. От натуральной болезни»

Хоча у записі про смерть зазначено, що Василю Губському було 50 років, насправді йому було приблизно 68 – згідно зі сповідним розписом села Кирилівка за 1787 рік [25].

Його смерть за 11 років передує написанню повісті «Княгиня», де Шевченко згадує: *«Мир праху твоему, слипый Совгирю!».* Тарас Шевченко міг дізнатися про смерть свого пер-

шого наставника у 1843, 1845 або 1846 роках, коли перебував в Україні [38].

Отже, факт смерті цілком узгоджується з текстом Тараса Шевченка.

Таким чином, біографія Василя Губського повністю вкладається в контекст: за віком, статусом, рівнем освіченості, хронологією життя, а головне – за духом тієї вдячної згадки, яку залишив про нього Шевченко. Однак залишається ще одне питання – щодо прізвиськ «Совгир» і «міщанин Губський».

Совгир і «міщанин Губський»: підтвердження родової тотожності

У межах комплексного архівного дослідження було глибоко проаналізовано родовід Губських, які мешкали в селі Кирилівка Звенигородського повіту, з акцентом на період 1787-1840 років [39]. Було залучено десятки джерел: метричні книги, сповідні розписи, судові справи. У результаті вдалося встановити, що прізвисько «Совгир» не є вигадкою чи літературною умовністю, а – реальне друге прізвище роду Губських.

Згідно зі справою Консисторії за 1833 рік [40], мешканці с. Кирилівки – Губські – стверджували, що «вони походять від малоросійського сотника Тараса Губського», тобто від козака, який командував військовою сотнею і що саме Тарас є прадідом братів Федора і Семена Гнатовичів Губських [41].

Його нащадок Гнат Губський мав двох синів: Федора (1736-13.03.1805, с. Кирилівка) і Семена (1740 - >1832) [39], які мешкали в Кирилівці. Після анексії Правобережної України Російською імперією (II поділ Речі Посполитої, 1793 р.), для закріпачення населення – зокрема й вільних людей – запроваджено процедуру підтвердження походження, відому як «пошук вольностей» або «пошук козаччини».

Це був юридичний процес, що полягав у документальному підтвердженні свого походження від верств вільних людей – шляхти, козаків, духовенства – з метою уникнути кріпацтва.

Внаслідок цієї політики багато родин у першій половині XIX століття було закріпачено.

Рід Губських із Кирилівки походив з козаків, тож після анексії намагався підтвердити своє походження для здобуття статусу російського дворянства. Про це свідчить клірова відомість за 1802 рік с. Межигірки, де священником у Свято-Покровській церкві був Олексій Федорович Губський (1770 - >1802) – рідний дядько кирилівського священника Василя Губського [39].

З документа дізнаємося:

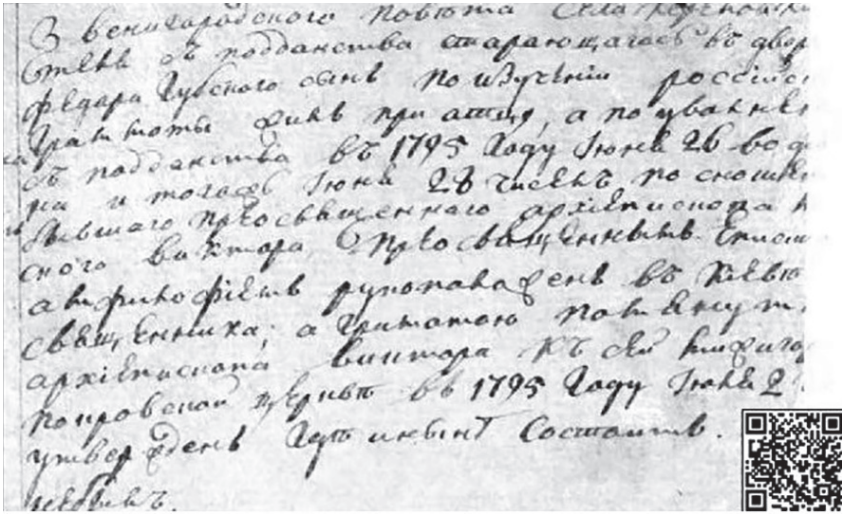

«Звенигородского повета села Кириловки жителя с подданства старающагося в дворяне Федора Губского сын. По изучению российской грамоты жил при отцу, а по увольнении с подданства в 1795 году июня 26 во диякона и того ж июня 28 числа по сношению бывшего преосвященного архиепископа Киевского Виктора преосвященным епископом Амфилохием рукоположен в Киеве во священника. А грамотою помянутого архиепископа Виктора к сей Межигорской Покровской церкви в 1795 году Июля 2 дня утвержден ...»

У Федора Гнатовича Губського (1736-1805), який намагався довести своє дворянське походження, було шестеро синів і одна дочка [39]:

1. Губський Іван Федорович (1752 - >1800) — священник у Кирилівці, батько Василя Губського;
2. Губський Іван Федорович (1755-1812);
3. Губський Костянтин Федорович (1760 - >1832);
4. Губський Яків Федорович (1760 - >1818);
5. Губський Яків Федорович (1765-1831);
6. Губська Пелагія Федорівна (1766 - >1816);
7. Олексій Федорович Губський (1770 - >1802) - священник у с. Межигірка.

Федір Губський помер 13 березня 1805 року [39], не встигнувши завершити юридичну процедуру підтвердження шляхетства. Його старший син Іван (батько священника Василя Губського) і молодший – Олексій – до моменту «декласифікації» вже були священниками, тобто належали до вільного духовного стану.

Інші діти не мали такої можливості. Близько 1800 року їх було переведено до стану селян [39]. У 1803 році вони стали власністю смоленського поміщика Василя Енгельгардта [39].

Таким чином, рід Губських поділився на дві гілки:

1. Духовна – вільні священнослужителі.
2. Селянська – кріпаки, власність поміщика.

Для розрізнення цих гілок у документах селянську лінію роду часто записували під прізвищем Совгир або Совгиренко

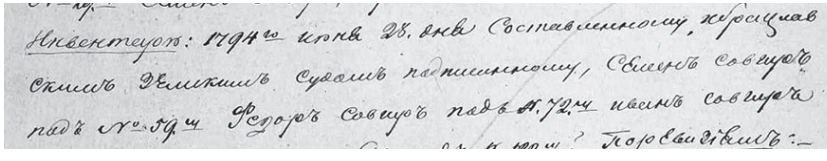

«Инвентар: 1794 июня 28 дня составленному ...брацлавским Земским Судом подписанному, Семен Совгир под №59-м» Федор Совгир (дід Священника Василя Губського. – Авт.) по №72-м» [41]

–за прізвиськом їх спільного пращура, Гната Губського (прадід священника Василя Губського), його сини – і Федір, і Семен – а також їхні діти, нерідко фігурували в документах саме під цими прізвищами.

У документах постійно вживали подвійну ідентифікацію. Наприклад:

1806-1809 рр. – «Совгиренко»

1816, 1824, 1833, 1834 рр. – «Совгир» / «Совгиренко»

Паралельно в документах фіксувалося й прізвище Губський.

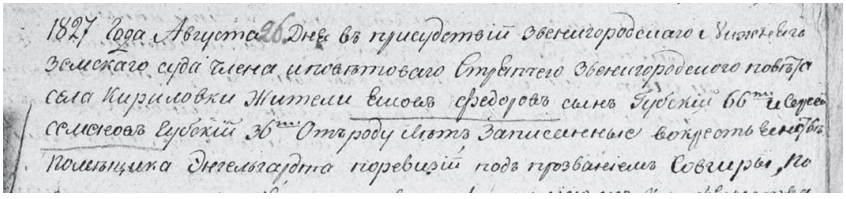

Також зазначено в Справі про зміну прізвища у дітей братів Федора і Семена [41]*:*

«1827 года августа 26 дня в присудствии звенигородского нижнего земского суда … села Кириловки жители Яков Федоров сын Губский 66-ти и Сергий Семенов Губский 36-ти отроду лет записанные во крестьяне помещика Энгельгардта по ревизии под прозванием Совгиры».

Перехід у стан селян-кріпаків став для родини Губських справжньою трагедією, яка тривала аж до 1832 року. У цьому році через суд їм вдалося довести своє «вільне походження» та, відповідно, несправедливість їхнього закріпачення [41]. Суд визнав їхнє право на свободу, проте не повернув їм шляхетського статусу. Натомість їх, їхніх дітей і онуків було переведено до іншого вільного стану – звенигородських міщан. Хоча вони й надалі мешкали в селі Кирилівка, формально повинні були бути приписані до якогось міста, як представники міського населення.

Після повернення свободи Губські ініціювали нову судову справу у Звенигородському повітовому суді (1834-1835 рр.) –

цього разу з сином Василя Васильовича Енгельгардта, Павлом Васильовичем, який успадкував село Кирилівку після смерті батька в 1828 році [42]. Згідно з матеріалами справи, Енгельгардт-старший, поки Губські перебували у статусі кріпаків, встиг повністю пограбувати їхнє майно.

Зі справи дізнаємося, що покійні батьки Максима Яковича і Василя Костянтиновича Губських здавна мешкали в Кирилівці і мали великі господарства:

«приобретены покупкою грунта, на коих построены с покупленного за собственные деньги лесу жилые дома; и все нужные хозяйственные застройки обзавели, и на той же купленной... земле завели фруктовые сады; да кроме того покупкою приобрели два фруктовых садки от крестьян с дозволения ольшанской экономической конторы».

Свідками у справі виступали Іван Швець (87 років, дід Тараса Шевченка) і Омелян Шевченко (40 років, рідний дядько поета).

У «прошении» від імені Губських зазначено:

«...в селе Кириливка отец Костянтина та Якова на той же купленной земле обзавел довольно хороший сад фруктовых дерев, плоды приносящих, состоящих числом до 200-т».

У результаті Енгельгардт відібрав у Губських усе нерухоме майно, як компенсацію за несплачені податі, які Губські не платили Енгельгардту, поки були в селянському стані з 1816 по 1833 роки: *«отобрали фруктовые садки и жилые домы».*

Земський суд став на бік поміщика, зазначивши:

«что предки Звенигородских мещан Максима и Василия Губских домы из дерева господского леса, а не приобретенного покупкою от сторонних лиц, с садами, приобретенными от крестьян, будучи сами в крестьянском звании и за оные уплатили всего 84 рубли, каковыми до времени отыскания вольности т. е. по 1833 год, как и прочие крестьяне пользовались. В своде же законов тома 9-го статьи 664 изображено «Крепостные люди не могут приобретать в собственность никакого недвижимого имущества ...»».

На сторінці 18 справи, у тексті присяги, міститься важлива для нас інформація:

«Отцу Василия Губского, прежде называвшегося по фамилии Совгиренком».

Ці всі факти засвідчують, що Совгир — це не окрема особа, а альтернативна родова назва роду Губських, яка вживалася паралельно – як в офіційних документах, так і в побуті.

Походження прізвиська Совгир

Совгир – це давня українська назва ремесла, пов'язаного з обробкою шкіри. Совгирі спеціалізувалися на виготовленні та обробці шкіряних виробів: ременів, взуття, поясів, сумок тощо. Їхня робота включала різні етапи виробництва – дублення, шиття та оздоблення. З часом ця професія зникла, а саме слово стало маловідомим і рідко вживаним у сучасній мові.

Як саме і у кого з перших Губських з'явилося прізвисько Совгир і яке його джерело – на це дає відповідь архівна справа «За клопотанням селян Губських про звільнення їх від кріпосної залежності поміщика Енгельгардта (1824-1832)» [41]:

«...что прозвание их происходит от того, что дед (Тарас Губський. – Авт.) *показателей будучи свободного состояния человеком в молодых летах отлучался Екатеринославской губернии из Миргородского повета в Запорожское войско. Служил в оном и тамо назван помянутым прозванием Совгир, то увольнившись из того войска прибыл в волную сторону и поселился на жительство в село Кириловку, где уже прижил показателей отца Федора и Семена и Степана и назывался несобственным из фамилий прозванием Губских и данным прозванием в войске Запорожском Совгир...».*

Лише тепер, спираючись на архівні дані, ми можемо зрозуміти, як могли поєднатися, здавалося б, несумісні категорії – священство й міщанство, прізвища Губський і Совгир.

Коли Кониський брав інтерв'ю в родичів Шевченка, ті розповіли про «міщанина Губського», «Совгиря» та «священника

Василя Губського», адже на той час представники роду Губських справді вже належали до міщанського стану. Очевидно, інформатори Конiського вже знали лише про міщанську гілку роду – адже сам Конiський почав збирати матеріали в селі Кирилівка лише після смерті Тараса Шевченка (1861), а завершив і видав свою працю лише у 1898 році. Таким чином, збір матеріалів тривав понад 30 років. За цей час минуло чимало часу від подій Шевченкового дитинства, і спогади місцевих старожилів могли зберегти лише окремі риси давньої родини, яка вже тоді вважалася міщанською.

Цілком імовірно, що деякі старожили ще пам'ятали священника Василя Губського, проте в селянській уяві Губські вже міцно закріпилися як міщанський рід. Це пояснюється тим, що сам Василь Губський ще у 1831 році був переведений на нову парафію до містечка Вільшани. Його єдиний син, Олексій Васильович Губський (прибл. 1797 р. н.) [31], який раніше був стихарним дячком у Кирилівській церкві, у 1820 році був висвячений на диякона та переведений до церкви села Воронівка Звенигородського повіту. А вже 16 жовтня 1828 року він отримав сан священника і почав служити в церкві Воздвиження Чесного Хреста Господнього у селі Скотареве Звенигородського повіту (нині Шполянського р-ну Черкаської обл.) [43].

Отже, вже до 1831 року духовна гілка роду Губських припинила своє існування в селі Кирилівка. Водночас у 1832 році інша – селянська – гілка Губських була переведена до стану звенигородських міщан.

Таким чином, коли через понад 30 років після цих подій Олександр Конiський збирав у селі Кирилівка відомості про перших учителів Шевченка, місцеві мешканці іменували Губського вже як «міщанина», тобто представника тієї гілки, яка залишалася в селі на той час і яку люди добре знали.

Порівняльна таблиця: Павло Рубан і Василь Губський

Критерій	Павло Рубан	Василь Губський
Дата народження	06.11.1800	Бл. 1774
Освіта / Рівень підготовки	Домашня, обмежене знання граматики	Київська духовна академія
Посада батька	Паламар (нижчий церковний чин)	Священник
Посада у 1822 р.	Паламар, виконував обов'язки дяка в церкві с. Кирилівка	Заштатний священник
Вік у 1822 р.	~22 роки	~48 років
Чи мешкали в с. Кирилівка у 1822 р.?	Так	Так
Можливість викладати в школі у 1822 р.	Малоймовірно – в документах значиться лише часткова грамотність	Так
Освіченість для читання філософських текстів (напр. Псалми Сковороди)	Ні	Так. Освіта дозволяла розуміти богословсько-філософські тексти

Критерій	Павло Рубан	Василь Губський
Прив'язаність до прізвиська «Совгир»	Ні. Не фігурує в жодному джерелі	Так. «Совгир»/ «Совгиренко» – родове прізвисько
Чи помер до 1853 р. (рік написання «Княгині»)	Ні, помер 1864 р.	Так, помер 1842 р.
Можливість ототожнення з «міщанином Губським»	Ні	Так, його родина (селянська гілка) після 1832 року фіксується як Звенигородські міщани
Чи залишив с. Кирилівку після приходу дяка Богорського у 1824 р.	Ні, служив в церкві аж до 28.08.1826	Так. У джерелах відсутній між 1823–1831 рр.

Остаточне з'ясування особи першого вчителя Тараса Шевченка – «сліпого Совгиря» – стало можливим завдяки комплексному аналізу архівних джерел: метричних книг, ревізій, клірових відомостей, сповідних розписів, судових матеріалів, а також текстів самого Шевченка й свідчень його родичів. Із залучених матеріалів постає чітка й переконлива картина.

Совгир, згаданий у повісті «Княгиня» з особливою теплотою та словами «Мир праху твоему…», був реальною особою, яку Тарас Шевченко добре пам'ятав і щиро поважав. Павло Рубан, якого тривалий час помилково вважали першим учителем поета, не міг бути Совгирем: на час початку навчання Тараса

він був надто молодим, не мав належної освіти і помер уже після смерті самого Тараса Шевченка.

Натомість Василь Іванович Губський – священник, який до 1818 року служив у Кирилівці, а згодом залишився там як заштатний клірик – відповідає всім історичним, часовим та біографічним координатам. Саме в 1822-1823 роках він міг бути вчителем малого Шевченка, а його смерть у 1842 році узгоджується з шевченковим висловом про померлого Совгира.

Окрему вагу має й прізвисько Совгир, яке, як засвідчено у ревізіях і судових справах, побутувало серед родини Губських, де нащадків подекуди називали Совгиренками. Шевченко зафіксував у повісті не офіційне ім'я, а те, що жило в народній пам'яті.

Таким чином, історична реконструкція дозволяє з науковою обґрунтованістю стверджувати: першим учителем Тараса Шевченка був Василь Іванович Губський, відомий під родовим прізвиськом Совгир. Це уточнює та виправляє понад сто шістдесятирічну плутанину в біографії поета та вимагає оновлення біографічних та енциклопедичних відомостей про ранні роки поета.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – Т. 1. – Львів: Друкарня НТШ, 1898. – С. 19-21.

2. Красицький Д. Ф. До біографії Шевченка раннього періоду / Д. Ф. Красицький // Збірник праць шостої наукової шевченківської конференції / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1958. – С. 32-48.

3. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. – Київ, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/shevchenko/shev306.htm

4. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1378. – 1814 р.

5. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. – Київ, 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861.

6. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1511. – 1823 р.
7. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 647. – 1843 р.
8. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1167. – 1800 р.
9. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1009, спр. 11. – 1793 р
10. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр.1635. – 1830 р.
11. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр.618. – 1802 р.
12. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1009, спр. 254. – 1822 р.
13. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 111, спр. 60. – 1823 р.
14. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1526. – 1824 р.
15. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1013, спр. 164. – 1825 р.
16. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 114, спр. 40. – 1826 р.
17. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1615. – 1829 р.
18. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 119, спр. 56. – 1831 р.
19. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1653. – 1831 р.
20. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 2021. – 1841 р.
21. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 2130. – 1843 р.
22. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 2255. – 1845 р.
23. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 664. – 1860 р.
24. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 3531. – 1864 р.
25. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1017, спр. 29. – 1787 р.
26. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1015, спр. 130. – 1800 р.
27. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 618. – 1802 р.
28. ДАКО. Ф. 280, оп. 2, спр. 9. – 1795 р.
29. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1252. – 1805 р.
30. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 627. – 1817 р.
31. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1015, спр. 122. – 1798 р.
32. Карпінчук Г. Шевченкові вчителі – священно- і церковнослужителі. Збірник праць Всеукраїнської (40-ї) наукової шевченківської конференції до 205-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка. Черкаси 2019 р.
33. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 1436. – 1818 р.
34. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 630. – 1820 р.
35. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 632. – 1823 р.
36. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 124, спр. 87. – 1836 р.
37. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1012, спр. 2074. – 1842 р.
38. Жур П. Третя зустріч. – К. 1970 р.
39. Матвієнко Є., Букет Є., Дєдуш О. Шевченків сад. Родо-

ві дерева Моринців і Кирилівки / Є. В. Матвієнко, Є. В. Букет, О. В. Дєдуш. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». – Київ: Видавництво Марка Мельника (ФОП Мельник М. Ю.), 2025. – 552 с. (Серія «Видатні українці» – Кн. 21).

40. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 121, спр. 108. – 1833 р.
41. ДАЧкО. Ф. 661, оп. 2, спр. 6. – 1824-1832 рр.
42. ДАЧкО. Ф. 661, оп. 1, спр. 198. – 1834-1835 рр.
43. ЦДІАК України. Ф. 127, оп. 1011, спр. 639 а. – 1835 р.

Матвієнко Є. В., Букет Є. В.

ШЕВЧЕНКІВ САД: ПРАВДА ПРО ОКСАНУ КОВАЛЕНКО – ПЕРШЕ КОХАННЯ КОБЗАРЯ

Оксана Коваленко – дівчина, яка, за свідченнями сучасників та літературознавців, була першим коханням Тараса Шевченка. Її образ залишив глибокий слід у душі юного поета й зберігся в його поезії як символ щирої, піднесеної, але водночас трагічної любові.

Уперше на особу цієї дівчини звернув увагу український літературознавець, громадсько-політичний діяч Павло Іванович Зайцев (1886-1965) у своїй праці *«Оксана. Перше кохання Шевченка»* [1], оформленій ілюстраціями художника Георгія Нарбута.

Зайцев акцентував увагу на поетичному уривку з поеми «Мар'яна-черниця», в якому Шевченко присвятив щемливі рядки дівчині, ім'я якої зашифроване як «Оксана К.....ко»:

Оксані К.....ко. На пам'ять того, що давно минуло...
Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво – твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать.
І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!

Цей текст є літературною пам'яткою про дитяче кохання Тараса Шевченка. У вірші відображені почуття глибокої туги, світлої пам'яті, щирого захоплення та болю втрати. У поетичних рядках згадано про спільні радощі, розмови «очима, душею, серцем», про невимовну красу юної Оксани, яка стала першим емоційним потрясінням у житті майбутнього Кобзаря.

Павло Зайцев не називає прізвища дівчини, але наголошує на зашифрованому записі «К.....ко». Він припускає, що Тарас Шевченко навмисно приховав справжнє прізвище, залишивши шість крапок, що, ймовірно, відповідають шести літерам.

Цей уривок став першим джерелом, яке безперечно засвідчує: ще в підлітковому віці, маючи 13-15 років, Шевченко пережив сильне, глибоке і водночас болісне почуття – перше кохання.

Згодом Оксана стала для поета аналогом Беатріче Данте – натхненницею, чий ідеал він не раз втілював у своїх поемах. Її трагічна доля (за переказами, вона стала покриткою – народила дитину поза шлюбом) стала відлунням у серці Тараса. У безрадісному житті сироти-підлітка вона була ясною зіркою, що запалювала нові емоції й окрилювала його поетичну уяву.

Тривалий час справжнє ім'я Оксани залишалося невідомим. Сам Шевченко ніколи не розшифрував криптонім «К.....ко» – ні у своїх творах, ні в листуванні.

Лише у 1927 році літературознавець Михайло Михайлович Новицький вперше висловив припущення, що поема *«Мар'яна-черниця»* присвячена дівчині на ім'я Оксана Коваленко. Це було зазначено в примітках до першого тому поезій Шевченка [2, с. 208].

Однак критичний аналіз виявляє серйозні вади цієї гіпотези:

Новицький не надав жодних документальних джерел, які б підтверджували таку інтерпретацію;

не було запропоновано жодного логічного чи архівного обґрунтування розшифрування криптоніма;

твердження не підкріплено навіть побіжною біографічною довідкою про згадану Оксану Коваленко.

Таким чином, ім'я Оксани Коваленко стало загальновідомим лише у 1927 році – через 66 років після смерті Шевченка, і то без жодної доказової бази. Відтоді це припущення стало відправною точкою для подальших досліджень.

У 1970-х роках до вивчення особи Оксани Коваленко долучився відомий літературознавець і біограф Тараса Шевченка –

Петро Володимирович Жур. У своїй книзі «Літо перше» [3, с. 74-78, 218], присвяченій дитячим рокам Шевченка, він докладно проаналізував десятки тисяч сторінок старих метричних книг і сповідних розписів церков Звенигородського повіту, зокрема Кирилівської церкви – парафії, до якої належала родина Шевченків.

Пошук проводився серед поширених у Кирилівці прізвищ, таких як: Коваленко, Комаренко, Кошмитько.

Серед родин із цими прізвищами лише в родині Коваленків вдалося знайти дівчинку на ім'я Ксенія (Оксана), яка хронологічно могла бути знайомою Тараса. Інших дівчат з іменем Ксенія в родинах Комаренків і Кошмитьків виявлено не було.

У результаті аналізу архівних документів Петро Жур дійшов висновку, що першим коханням Тараса Шевченка була Оксана Коваленко, донька Степана Григоровича Коваленка. Він наводить такий родовід:

У 1795 році в 50-річної вдови Васси Коваленко було четверо синів і три доньки;

Її син Степан одружився вдруге з Мотроною Василівною після смерті першої дружини;

У 1814 році в них народився син Василь, а 4 листопада 1817 року – дочка Ксенія (Оксана).

Також Петро Жур уточнює, що в записі про народження в метричній книзі зазначено новонародженої ім'я Матрона, але по всім іншим документам це саме запис про народження Оксани [3, с. 75-76].

Ось цей запис:

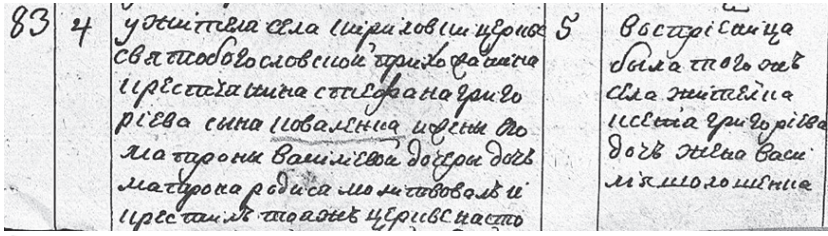

«Запис №83. Число народження 04.11.1817. У жителя села Кириловки церкви Святобогословской прихожанина крестьянина Стефана Григориева сына Коваленка и жены его Матрони Васильевой дочери дочь Матрона родися. Молитвовал и крестил той ж церкве настоятель 5 числа…» [4, арк. 101].

Саме цю дівчинку Петро Жур вважав тією «чужою чорнобривою», якій Шевченко присвятив поему «Мар'яна-черниця». За спостереженнями Жура, Шевченко і Коваленко були майже ровесниками:

Після смерті батьків (мати Шевченка померла в 1823 р., батько – в 1825 р.) Тарас покинув Кирилівку у 1829 році. Оксана залишилася й 30 січня 1840 року вийшла заміж за Карпа Сороку, кріпака з Пединівки, теж належного Енгельгардту. Таким чином, Тарас, найімовірніше, знав про її шлюб через родинні зв'язки або листи [3, с. 76-77].

Дослідники часто наводять як автобіографічний вірш Шевченка 1849 року:

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились.
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали...

Якщо дійсно вірш «Ми вкупочці колись росли», де Тарас Григорович писав: «А матері на нас дивились», є автобіографічним, то це означає, що перше кохання виникло ще за життя матері Тараса – Катерини, тобто до її смерті 20 серпня 1823 року. На той момент Тарасу було лише 9 років. За даними Петра Жура, Оксані тоді могло бути не більше 5 років. То чи справді під криптонім «Оксана К.....ко» підпадає тільки одна дівчинка – Оксана Степанівна Коваленко?

Ми вирішили це перевірити. Згідно зі Сповідним розписом за 1822 рік, у селі Кирилівка було виявлено 9 родин, прізвища яких починалися на літеру «К» і закінчувалися на «ко»: Кочерженко, Костяненко, Кисличенко, Кошмитченко,

Кривошеєнко, Кумпанієнко, Кириченко, Кривенко та Коваленко.

Якщо брати лише Сповідний розпис за 1822 рік то під наш криптонім «Оксана К.....ко» підпадає лише одна Оксана це – Оксана Степанівна Коваленко, яку Петро Жур і визначив.

Але в Ревізькій казці с. Кирилівка за 1816 рік була ще одна Оксана Коваленко – Оксана Несторівна, якій було тоді 2 роки. Тобто вона була приблизно 1814 року народження, як і Тарас Шевченко. Але в подальших документах ця Оксана вже не зустрічається, що свідчить про ймовірну смерть дівчинки в дитинстві [2, с. 209].

Як зазначено вище, Петро Жур вважав, що Оксана Коваленко народилася 4 листопада 1817 року. Він посилався на запис у метричній книзі, де дійсно зазначено народження дитини – Матрони Степанівни Коваленко – в родині Стефана Григоровича Коваленка та його дружини Матрони Василівни. Проте в тій же метричній книзі знаходиться запис про смерть Матрони – 06.11.1817 року.

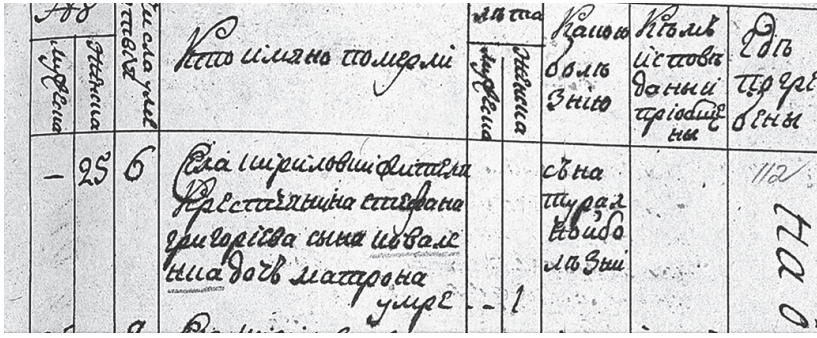

«Запис №25. 06.11.1817. Села Кириловки жителя крестьянина Стефана Григориева сына Коваленка дочь Матрона умре. Лет от роду 1. От натуральной болезни» [4, арк. 112].

Це означає, що дівчинка, яку Жур вважав Оксаною, померла через два дні після народження, отже не могла бути дитиною, з

якою Шевченко мав спогади дитинства. За тогочасною церковною практикою, усім дітям, які помирали у віці до року, записували «1 рік» без уточнення.

У таблиці нижче реальний вік дітей, яким у записах про смерть було зазначено вік «1 рік» у метричній книзі с. Кирилівка за 1817 рік:

№ з/п	Хто народився	Дата народження	Дата смерті	Реальний вік померлої дитини
1	Опанас Савович Шевченко	17.01.1817	20.01.1817	3 дні
2	Єфимій Мелетіїйович Матюшенко	01.01.1817	11.02.1817	41 день
3	Ганна Яківна Маламуженко	30.01.1817	13.02.1817	14 днів
4	Яків Миколайович Юрченко	19.03. 1817	25.03. 1817	6 днів
5	Іван Феодосійович Олейниченко	06.01.1817	02.07.1817	5 місяців
6	Ганна Гаврилівна Бондаренко	09.09.1816	02.08.1817	10 місяців
7	Єлизавета Василівна Бундуренко	01.09.1817	02.09.1817	1 день
8	Марія Олексіївна Сокирченко	01.04.1817	17.10.1817	6 місяців
9	Мокрина Михайлівна Боровиченко	18.07.1817	04.08.1817	18 днів
10	Параскева Андріївна Власенко	23.10.1817	24.10.1817	1 день
11	Матрона Степанівна Коваленко	04.11.1817	06.11.1817	2 дні

Натомість у сповідальному розписі Кирилівки за 1822 рік чітко зазначено, що в родині Стефана та Матрони Коваленків була дочка Ксенія, 6 років. Це дає нам приблизний рік народження близько 1816 року:

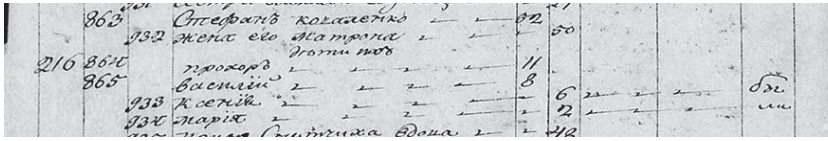

«Стефан Коваленко 52 (лет); жена его Матрона 50 лет; дети: Прохор 11; Василий 8; Ксения 6; Мария 2» [2, с. 209].

І дійсно, в метричній книзі за 1816 рік с. Кирилівка нами був знайдений запис про народження у Степана і Матрони Коваленків дочки Матрони 23.01.1816 року:

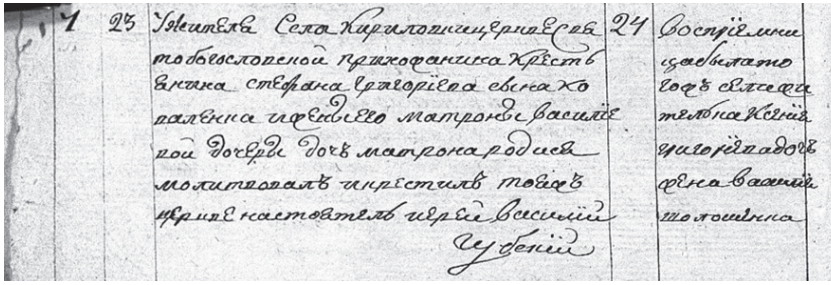

«Запис №7. 23.01.1816. У жителя села Кириловки церкви Святобогословской прихожанина крестьянина Стефана Григориева сына Коваленка и жены его Матроны Васильевой дочери дочь Матрона родися. Молитвовал и крестил той ж церкве настоятель Иерей Василий Губский 24 числа…» [5, арк. 21 зв.].

Плутанина в іменах (Матрона / Ксенія) виникла через церковну традицію давати дитині ім'я відповідно до дня хрещення (церковний календар святок).

Радянські історики дуже часто ігнорували цю традицію. Проте, саме на цій підставі ми стверджуємо, що Оксана Коваленко народилася саме 23 січня 1816 року. Адже 24 січня, коли

хрестили дівчинку, – день преподобної Ксенії Миласької. А от Мотрону (Анкірську) поминають 6 листопада. Саме в цей час священник Василь Губський хрестив молодшу дівчинку, яка померла зовсім маленькою.

Це дозволяє стверджувати, що саме Матрона 1816 року народження – це Ксенія, тобто Оксана Коваленко [2, с. 211].

У шістнадцятирічному віці Оксана Степанівна Коваленко залишилася круглою сиротою. Її батько, Стефан Григорович Коваленко, помер, як зафіксовано у метричній книзі, 22 квітня 1831 року від холери. Петро Жур у своїй книзі «Літо перше» помилково називає дату 23 березня [3, с. 76], що не відповідає архівному запису:

«№ 32. 22.04.1831. Села Кириловки житель Богословской церкви прихожанин помещика Павла Васильевича Энгельгарда крестьянин Стефан Коваль по удостоении исповеди и Святых таин причастия преставился и 23 числа Священником с причтом погребен лет отроду 56. От какой болезни – от холеры» [6, арк. 192].

Мати Оксани, Матрона Федорівна Коваленко, померла 16 лютого 1832 року, хоча Жур знову подає хибну дату – 16 січня 1832 року [3, с. 76]. У метричному записі чітко зазначено, що це був лютий, запис №8, а причина смерті – «натуральна хвороба»:

«16.02.1832. № 8. Шестнадцатого числа помещика Павла Васильевича Энгельгартда крестьянка Матрона Феодаровна Ковалиха (Варто зауважити, що по батькові Мотрони в інших документах – Василівна. – Авт.)*. Лет отроду 50. От какой болезни – от натуральной»* [6, арк. 198].

Ці неточності суттєві, адже точне датування подій допомагає встановити хронологію життя Оксани і зіставити її з життєвим шляхом Тараса Шевченка.

В різних виданнях образ Оксани Коваленко представлений портретом дівчинки в хустині. Насправді цей портрет жодного стосунку до неї не має. Робота називається «Дівчина в червоній хустині» (1856 ?) і приписується Миколі Ге (1831-1894), зберігається в Чернігівському художньому музеї.

Оксана вийшла заміж за Карпа Миколайовича Пединівка, 30 січня 1840 року. Відразу після шлюбу вона переїхала до чоловікової родини.

Подружжя мало щонайменше сім дітей, серед яких троє – Іван і обидва Федори – померли в дитинстві: Параскева (1840 р. н.),

Варвара (1841 р. н.), Євдоким (1844 р. н.), Іван (1847-1851), Феодосія (1850 р. н.), Федір (1853-1854), Федір (1855-1858).

Їх син Євдоким залишив по собі численних нащадків. Його дружина, Агафія Петрівна, народила шістьох дітей, імена яких також збережені в архівних записах. Родина Сорок-Коваленків продовжила свій рід у селі Пединівка.

Оксана Сорока (Коваленко) померла 9 квітня 1879 року у віці 63 років. Вона пережила Тараса Шевченка на 18 років. Причиною смерті була «водяна хвороба» – асцит, скупчення рідини в черевній порожнині (до речі, «водяна хвороба» також була офіційною причиною смерті Тараса Шевченка). Оксану поховали на місцевому кладовищі с. Пединівка 11 квітня.

Її чоловік Карпо Сорока пережив Оксану на шість років і помер 23 листопада 1885 року [2, с. 212-214].

Отже, наше дослідження, що ґрунтується на архівних джерелах – сповідних розписах, метричних книгах та церковного календаря – дозволяє чітко ідентифікувати особу першого кохання Тараса Шевченка.

Оксана Коваленко – це Ксенія Степанівна Коваленко, народжена 23 січня 1816 року в селі Кирилівка. Саме вона згадується у творах поета, зокрема в поемі «Мар'яна-черниця», під криптонімом «Оксана К.....ко». Версія Петра Жура про народження Оксани у 1817 році спростована записом про смерть немовляти.

Життєвий шлях Оксани Коваленко – приклад типової долі української жінки XIX століття. Таким чином, ми не лише відновлюємо історичну справедливість, а й виправляємо помилки, допущені попередніми дослідниками, зокрема через некритичне використання метричних записів і ігнорування контексту церковних практик того часу.

Наостанок подаємо родове дерево Ковалів-Коваленків з села Кирилівка та нащадків Оксани Коваленко.

I.

1. Григорій Федорович Коваль (1740-1788-?)

Д.: Васса Василівна (1748-19.11.1814, с. Кирилівка)

II.

2. Степан Григорович Коваленко (1774-22.04.1831, від холери, с. Кирилівка) 1

Д.1: Ганна Іванівна (1779-17.05.1813, с. Кирилівка)

Д. 2: 13.07.1813, с. Зелена Діброва, вдова Похилюківна Матрона Василівна (1789-16.02.1832)

3. Тетяна Григорівна Коваленко (1775-1787-?) 1

4. Оксана Григорівна Коваленко (1777-1795-?) 1

5. Ірина Григорівна Коваленко (1780-1795-?) 1

6. Єремій Григорович Коваленко (1785-1807-?), забрали в рекрути в 1807 р. 1

Д.: Параска (1799-02.03.1831, від сухот, с. Кирилівка)

7. Олексій Григорович Коваленко (18.03.1788, с. Кирилівка-1822-?) 1

Д.: Матрона Петрівна (1794-1822-?)

8. Родіон Григорович Коваленко (1791-1816-?) 1

9. Олена Григорівна Коваленко (1794-1795-?) 1

10. Олена Григорівна Коваленко (19.05.1798, с. Кирилівка – ?) 1

III.

11. Анастасія Степанівна Коваленко (19.10.1801, с. Кирилівка – ?) 2

12. Васса Степанівна Коваленко (18.08.1803, с. Кирилівка – ?) 2

13. Лев Степанович Коваленко (19.02.1810, с. Кирилівка – 17.11.1810, с. Кирилівка) 2

14. Василь Степанович Коваленко (12.04.1814-1851- ?), забрали в рекрути 1833, в 1851 р. по білету звільнений рядовий солдат Брестського піхотного полку 2

Д.: 21.10.1851, с. Кирилівка, Ірина Василівна Павлипівна (1815-?)

15. Оксана (при народжені Матрона) Степанівна Коваленко (23.01.1816, с. Кирилівка – 09.04.1879, с. Пединівка), перше кохання Т. Г. Шевченка 2

Ч.: 30.01.1840, с. Кирилівка, Карпо Миколайович Сорока (24.02.1817, с. Пединівка – 23.11.1885, с. Пединівка)

16. Матрона Степанівна Коваленко (04.11.1817-06.11.1817) 2

17. Марія Степанівна Коваленко (16.08.1819, с. Кирилівка – 27.06.1830, с. Кирилівка) 2

18. Павло Степанович Коваленко (1823) 2

19. Филимон Олексійович Коваленко (21.11.1817, с. Кирилівка – 20.08.1876, с. Кирилівка), хрещеним батьком був Григорій Іванович Шевченко (батько Т. Г. Шевченка) 7

Д.: Варвара Єфимівна (? -1842-1851- ?)

20. Анастасія Олексіївна Коваленко (1820-1822-?) 7

IV.

21. Параска Карпівна Сорока (25.10.1840, с. Пединівка – ?) 16

22. Варвара Карпівна Сорока (03.12.1841, с. Пединівка – 1882 - ?) 16

Ч.: Харченко Іван Савович

23. Євдоким Карпович Сорока (02.08.1844, с. Пединівка – 1891 - ?) 16

Д.: Агафія Петрівна (? -1875-1891- ?)

24. Іван Карпович Сорока (26.01.1847, с. Пединівка – 13.05.1851, с. Пединівка) 16

25. Феодосія Карпівна Сорока (29.05.1850, с. Пединівка – 1884 - ?) 16

26. Федір Карпович Сорока (15.06.1853, с. Пединівка – 01.09.1854, с. Пединівка, від кору) 16

27. Федір Карпович Сорока (23.08.1855, с. Пединівка – 24.12.1858, с. Пединівка) 16

V.

28. Арефа Євдокимівна Сорока (24.10.1875, с. Пединівка – ?) 23

29. Секлета Євдокимівна Сорока (05.01.1878, с. Пединівка – ?) 23

30. Іван Євдокимович Сорока (29.07.1880, с. Пединівка – 20.04.1895, с. Попівка, від простуди) 23

31. Данило Євдокимович Сорока (10.12.1882, с. Пединівка – ?) 23
32. Юлія Євдокимівна Сорока (16.07.1884, с. Пединівка – ?) 23
33. Вукол Євдокимович Сорока (04.02.1891, с. Пединівка – ?) 23

ДЖЕРЕЛА:

1. Зайцев П. Оксана. Перше кохання Шевченка / Павло Зайцев, [худ. Г. І. Нарбут]. – Київ: Печатня вид. Товариства «Друкар», 1918. – 31, [1] с.

2. Матвієнко Є., Букет Є., Дєдуш О. Шевченків сад. Родові дерева Моринців і Кирилівки / Є. В. Матвієнко, Є. В. Букет, О. В. Дєдуш. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». – Київ: Видавництво Марка Мельника (ФОП Мельник М. Ю.), 2025. – 552 с. (Серія «Видатні українці» – Кн. 21).

3. Жур П. Літо перше / З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. – Київ: Дніпро, 1979. – 280 с.

4. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1420а.

5. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1407.

6. ДАЧкО. – Ф. 152. – Оп. 36. – Спр. 2.

Парамонов А. Ф.

СЕЛЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ В СЕЛІ ЯМНОМУ 1930 РОКУ

У 2020 році мені запропонували долучитися до розробки меморіального комплексу в селі під назвою Ямне Охтирського району Сумської області та переосмисленні ідеї цієї значущої споруди. Мовилося про увічнення пам'яті не тільки тих односельців, які загинули протягом Української революції, воюючи на боці більшовиків, чи полеглих під час Другої світової війни уродженців Ямного та похованих у братській могилі військових, загиблих під час звільнення населеного пункту від нацистів. Але й тих, хто був репресований радянською владою чи загинув в інших, окрім перерахованих вище, воєнних конфліктах минулих століть.

До повномасштабного вторгнення росіян цілковито опрацювати джерельну базу не вдалося. Однак певний обсяг інформації щодо репресованих ямнян все ж таки було зібрано в Державних архівах Сумської та Харківської областей[1]. Проглядаючи їх, одразу помітив, що майже кожна справа містить відомості про березневе селянське повстання 1930 року в селі Ямному. Тоді цей спротив називали волинкою, як і інші того ж кшталту селянські повстання на території Великописарівського району. Однак чим далі, тим частіше співробітники НКВС іменували його вже не волинкою, а контрреволюційним повстанням проти радянської влади. Стало зрозуміло, що навесні 1930 року районна влада не повідомляла про масштаби заворушень, щоби мимохіть не піднести їх на рівень озброєного повстання: боялися покарання за те, що проґавили спроможність місцевих селян до озброєного виступу. Інша річ

[1] За надані з Державного архіву Сумської області справи дякую Веніамінові Івановичу Цибці

іменувати їх волинкою – тобто чимось схожим на баб'ячий бунт, що суттєво не загрожує радянській владі.

Водночас із Ямним тоді піднялося населення інших сіл Великописарівського району: це Вольне, Пушкарка, Лугівка, Россоші, Спірне, Копійки, Корбині Івани. Було би помилкою вважати виступи у Пушкарці, Вольному та Лугівці одним цілим із Ямним, оскільки там жило різне за походженням населення. У Россошах, Копійках, Спірному мешкали вихідці із села Ямного, які в різні роки й через різні обставини відселилися з малої батьківщини. Селян з Корбиних Іванів до виступу спонукали тісні зв'язки з розсошівцями – вони неодноразово підтримували одне одного.

Щодо Ямного, то тутешні люди із самого часу започаткування села не поступалися своїми інтересами. Козаки трьома партіями заселили землі на лівому березі річки Ворскла у 1678 році фактично супроти бажання вольнівського воєводи, але за підтримки московського уряду. Вони заснували нове поселення, яке в разі нападів кримських татар мусило прийняти удар першим. Уже 1680 року Ямне постраждало від татарської навали, однак це не зупинило козаків у намірах заселити саме цю територію. Вони наполягли на побудові фортеці, щоби населення могло укриватися під час татарських набігів. У суперечках із вільнянами добилися відмежування власної земельної дачі, після заселення села Писарівки київським губернатором князем Голіциним відстояли свої землі від всесильного на той час чиновника, а пізніше і його нащадків.

Фактично населення Ямного не схилялося в минулі часи перед жодними авторитетами, завжди мало власну думку щодо будь-якого питання та співіснування із сусідами. Билися однаково хоч із кріпаками з Писарівки, хоч із московитами з Вольного. У 1890-ті роки довели, що не лише хочуть поставити величний кам'яний храм Покрови Пресвятої Богородиці, який не соромно було б мати не тільки в повітовому місті, але й у Харкові.

Об'ємна реконструкція Покровської церкви в с. Ямне, виконавиця Олександра Струмскас

Неймовірними зусиллями побудували, а потім освятили 1894 року церкву на 2000 парафіян із найвищою (47 м) дзвіницею в цій частині Богодухівського повіту та з потужним набатним дзвоном вагою під три тонни.

Остаточне встановлення радянської влади село Ямне зустріло по-різному. Бідняків тут жило обмаль, мешкали здебільшого колишні державні селяни середнього достатку. Але понад п'ятдесят господарств були настільки заможними, що мали й

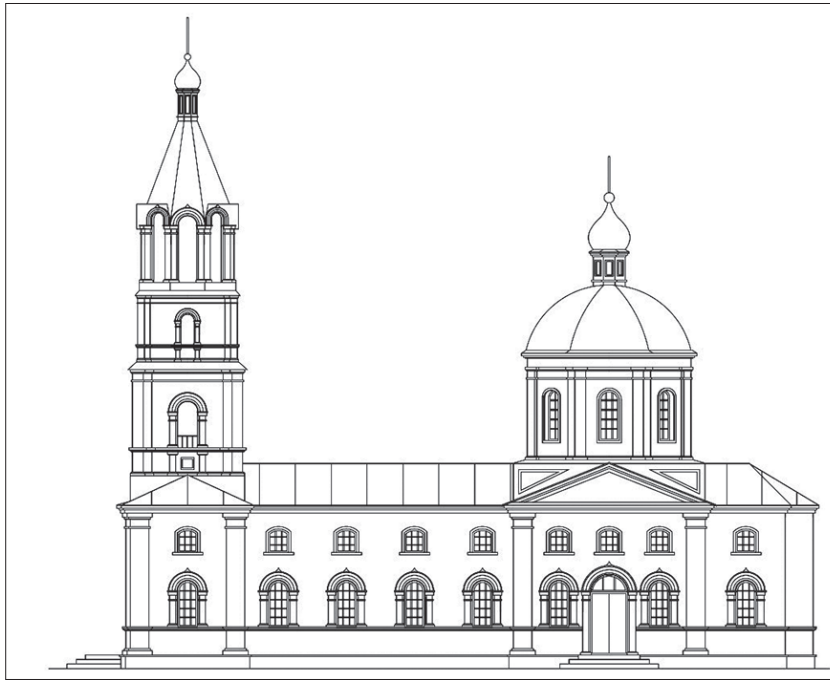

Південний фасад Покровської церкви в с. Ямне,
виконавиця Олександра Струмскас

значні земельні угіддя, й власні агрегати для обробки ґрунтів, посіву та збору врожаю, по декілька пар волів, декілька коней, десятки овець та іншої худоби. Багато було в селі й тих, хто відслужив в імператорській армії, – в чині не тільки рядового, але й фельдфебеля і навіть прапорщика. Хтось із них був у військах українських урядів, хтось в армії Денікіна, дехто після перших варіантів послужив на додаток і в Червоній армії. Майже кожен з цих чоловіків мав таємно заховану зброю, від револьверів до кавалерійських карабінів і гвинтівок, за винятком хіба що кулемета.

Значна частина ямнян була налаштована вороже до радянської влади, але спочатку активності у протистоянні з нею

вони не виявляли. Усе змінилося, коли в травні 1929 року в заможних господарств почали відбирати майно за несплату завищених владою податків для «куркулів». До кінця року колишній хлібний запасний магазин заповнили різним збіжжям, інвентарем та іншим майном заможних ямнян. А на 1930 рік розпочали підготовку до насильницької колективізації. Саме ця остання крапля змусила повстати не тільки «куркулів», але й середняків села Ямного.

1 березня 1930 року село прокинулося від набатного дзвону Покровської церкви. Далеко за межами Ямного його почули мешканці не те що найближчих сіл Великописарівського району, а навіть Грайворону та Кириківки. На сполох били Семен Коршун і Семен Обуховський – ці двоє селян та ще Микола Михайлович Стаценко очолили повстання. Слід зауважити, що ще декілька відомих і поважних ямнян, котрі керували повстанням, залишалися в тіні.

Працівники сільради, місцеві більшовики й міліціонери не одразу зрозуміли, що їм загрожує небезпека. А побачивши натовп з дубинами та озброєних гвинтівками й карабінами чоловіків, кинулися тікати до Писарівки. Проте виявилось, що головна дорога туди вже перекрита, тому партробітники метнулися до Ворскли, щоб перейти на правий берег у напрямку Вольного. Тих, кого розлючені ямняни наздоганяли, вони били дубинами; в тих, кому вдалося втекти, кидали палицями та камінням. Через річку повсталі селяни не переходили. Два постріли навздогін прискорили втечу радянського активу Ямного.

Почувши набат в Ямному, з райцентру вислали кінний загін міліції – дізнатися, що ж там відбувається, бо телефонного зв'язку із селом не було. Неспішною риссю міліцейський загін в'їхав до села, де побачив спорожнілі вулиці. Дістався ярмаркової площі, міліціонери спішилися й командир загону пішов до сільради. А цей час місцеві жителі, виставивши підводи й сані, перекрили з усіх боків усі вулиці. Сказати, що міліціонери наробили в штани, – нічого не сказати. Найкмітливіші вже сіда-

ли назад на коней, але куди тікати, коли звідусіль насувається озброєний люд? Міліціонери кидались в різні боки площі, проте скрізь був натовп. Командир хотів зайняти для оборони церкву, та було пізно. Міліціонерів добряче побили, забрали в них коней, зброю, верхній одяг, чоботи й відпустили на Писарівку. Поки вони бігли на виїзд з села, в їхній бік кидали каміння і викрикували лайки.

На той час до Писарівки прибігли й перші сільрадівці. У райцентрі вчинилася паніка, бо Ямне – село велике, і, за свідченнями партійців-утікачів, багато хто був озброєним. Серед кількох пропозицій, як-то виклик військових, міліцейського підкріплення, зборів та озброєння партійців, обрали варіант спробувати вмовити селян припинити повстання. Оскільки ніхто ще не був убитий, з цим рішенням погодилися навіть співробітники ОГПУ.

Тимчасом Ямне виставило на всіх напрямках із села озброєну варту. Захопили сільраду, побили вікна, всі документи спалили разом із портретами вождів пролетаріату. На провіантському магазині збили замки, майно почали повертали «куркулям», а хліб – ділити між усіма. Тут озброєним загоном керував Іван Андрійович Мироненко, найближчими його помічниками були сини Петра Андрійовича Іщенка Павло та Костянтин.

Після обіду 1 березня з Россошів прискакав гонець з новиною, що звідти радянських чиновників теж погнали до райцентру. В Россошах повстання очолив Степан Тимофійович Романенко. Цей-таки посланець сказав, що сільраду із Корбиніх Іванів вигнали так само. Із Писарівки надіслав повідомлення з одним зі своїх учнів учитель писарівської школи Петро Андрійович Сагайдачний: як білогвардійський офіцер, він не стояв осторонь, а вирішив інформувати про події в райцентрі. З усіх сільрад виїхали радянські чиновники з родинами, встигнувши взяти майно, і їх розмістили в школі. Самих партійців почали озброювати. Сподіватися на побиту міліцію було складно, але лишалося багато й тих, хто не постраждав. Зрештою зібралося

Провіантський магазин в с. Ямне, фото А. Парамонова, 2011 рік

майже пів ескадрону вершників і три десятки піших, гепеушники звідкись дістали кулемет «Льюїс», щоправда, його часто клинило й користі від нього не було.

Наступного дня з білою ганчіркою в руках до Ямного дійшов районний військовий комісар. Біля в'їзду до села його зустрів Семен Коршун і вислухав умови капітуляції. Серед іншого – здати власну зброю, повернути зброю та коней міліціонерів. Пообіцяли, що в такому разі керівників повстання покарають лише виселенням з Ямного, решту учасників до жодної відповідальності не притягнуть. Інвентар вимагали повернути на місце, бо він буде зарахований як колгоспний. Щодо зерна, то хай поки залишиться в людей, адже все одно ті, хто підуть у колгосп, принесуть і його. Часу на роздуми дали обмаль: завтра вранці заворушення мусить скінчитися.

На таких умовах повстанці припинили спротив. Семена Коршуна, Семена Обуховського, Миколу Стаценка та ще декого із заможних селян заарештували й вислали на три роки на північ. Зброю, звісно, здали частково, але ті, хто не долучався до повстання, донесли на тих, кого з нею бачили, і загін ГПУ та

міліції прийшов до них з обшуками. Господарства «куркулів» того ж року обібрали дощенту.

Єдиними, хто не підкорився владі, була бойова група Івана Андрійовича Мироненка. Озброєні селяни, переховуючися в лісах, нападали на радянських чиновників і міліціонерів. Це тривало до 1931 року, коли повсталі зрештою потрапили в оточення й здалися без бою.

Було би помилкою вважати, що радянська влада забула і простила своїх кривдників. Протягом 1931-1938 років більшість навіть рядових учасників повстання потрапили під арешт. Когось заслали до таборів, понад два десятки людей розстріляли. Особливо тих, хто повернувся після трирічного заслання до рідного села і продовжував боротьбу з радянщиною. Здебільшого вони потрапили під репресії як члени українського національного руху, бо виступали за відокремлення України від СРСР.

Жоден з вижилих у таборах не повернувся на батьківщину після Другої світової війни. Більшість реабілітували в 1950-ті роки після смерті Сталіна, але декого – тільки у 1989-1990 роках. На той час в Ямному не залишилося вже й їхніх родичів. Так радянська влада намагалася стерти з історії села імена тих, хто відстоював права, свободу, власну думку, українську ідентичність.

Парамонов А. Ф.

ХУТІР ГОРДЄЄВИХ ХАРКІВСЬКОГО ПОВІТУ

Про існування хутора, який належав родині Гордєєвих, я почув ще на початку 2000-х, коли ми з Володимиром Петровичем Титарем ініціювали заснування Харківського приватного музею міської садиби. Однією з пріоритетних тем у нас було вивчення історії родини сестер Синякових. І от тоді я дізнався про долю поета-футуриста Богдана Петровича Гордєєва (Божидара): він наклав на себе руки чи то через нещасне кохання до Марії Синякової, чи то через смерть батька, чи то через Першу світову війну, яка тоді розпочалася. За однією з версій, трагедія сталася саме на колишньому хуторі Гордєєвих. Власне, тоді ж мені стало відомо й про другого сина того, хто володів хутором, – відомого археолога і мистецтвознавця Дмитра Гордєєва: його невдовзі репресує і принизить нескінченними переслідуваннями радянська влада. Обидва брати входили до товариства художників «Блакитна лілея», заснованого харківцем Євгеном Агафоновим.

На початку 2000-х я тільки-но починав дослідження в Державному архіві Харківської області. Тоді бракувало власного досвіду, напрацьованих джерел, власної картотеки – все це з'явиться з часом. 2003 року були підготовлені численні публікації про родину Синякових та їхнє оточення, які ми оприлюднили і в Харкові, й за кордоном у газетах, альманахах, журналах. Фундаментальна ж робота вийшла в Харкові [1]. Наступного року деякі відомості щодо родин Синякових, Пєтнікових, Урєчіних, Пічет мені вдалося вдосконалити в новій публікації на основі новітніх архівних джерел [2]. Пізніше у спілкуванні з племінницею Марії Синякової Іриною Володимирівною Синяковою (вони жили разом) я дізнався багато нового та ще й отримав дорогоцінний архів родини. Проте нових відомостей про Гордєєвих мені не додалося.

2017 року я нарешті дістався Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва, де ознайомився з фондом Дмитра Петровича Гордєєва. Тут серед іншого зберігалися родинні фотографії, в тому числі зроблені на хуторі Гордєєвих. Однак його розташування залишалося невідомим. І лише в лютому 2020 року я натрапив на справи, які стосувалися купівлі хутора дійсним статським радником Петром Андрійовичем Гордєєвим. Весною того ж року разом із журналістом Філіпом Диканем та дослідником Вячеславом Горбоносовим ми поїхали на місце, де колись стояв хутір Гордєєвих. На жаль, жодних будівель на місці маєтку донині не збереглося. Тоді, маючи велике бажання широко розповісти про цей хутір, я все-таки чомусь відтерміновував публікацію. Сьогодні ж настав час поділитися напрацьованим матеріалом.

Першим відомим нам власником хутора Гордєєвого, розташованого за 7 верст од Харкова, був майор кірасирського полку Микола Іванович Золотарьов. Власне, й хутір мав назву на його честь – Миколаївський, або Золотарьов. Навіть яр, на якому стояв хутір, на межових планах показаний як Золотарьов. На 1778 рік ця територія входила до загальної дачі хуторів міста Харкова, що належали як приватним власникам, так і військовим обивателям міста.

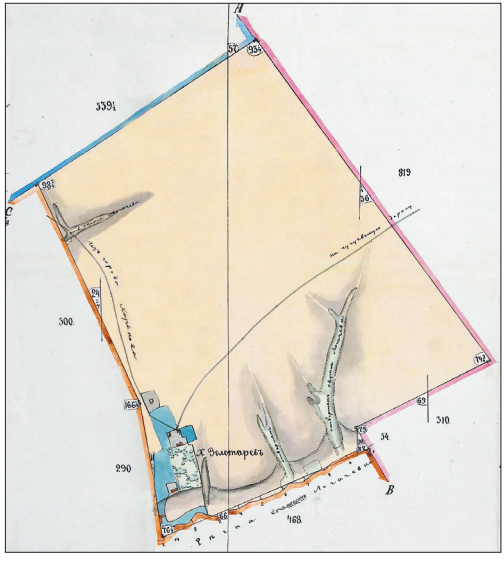

Хутір Золотарьов за межуванням 1865 року

До маєтку Золотарьова прилягало сільце Логачівка, воно ж

Нікольське, засноване секунд-майором Миколою Амвросимовичем Логачовим. Цьому ж поміщикові належали дві пустині – Малиновська та Студенок, які вперше згадуються 1782 року [3]. І Логачівка, й Золотарьов у релігійному відношенні належали до Покровської церкви села Безлюдівки.

Після реформи 1861 року в харківських хуторах почали проводити межування і відокремлювати черезсмужні землеволодіння державних селян і поміщиків. Тоді ж сільце Логачівка перейшло до власності колишніх кріпаків Логачових [4]. Хутір Золотарьов (Миколаївський) став окремою земельною дачею у 1865 році з власною межовою книгою. Усього за Миколою Золотарьовим рахувалося 212 десятин 894 квадратних сажні землі, з якої переважна більшість була орною – 194 десятини 1280 сажнів. Майже дві десятини займав сад, у садибі стояли змішаний двоповерховий будинок, велика комора, стайня, гумно і водяний млин на річці Логачівка.

Родина Золотарьових бувала на хуторі час від часу. Він не нагадував звичайний панський маєток, напевно, тому дружина Параскева із дворянської родини Савичів не дуже його полюбляла. Здебільшого вони жили в Харкові, де й народилися діти Веніамін, Єлизавета й Олександр [5].

До хутора вели три дороги: одна з Харкова через хутір Лосєв, інша на Чугуївський тракт, і ще одна, коротенька, з'єднувала хутір Золотарьов із Логачівкою. Сусідами Золотарьових були державні селяни міста Харкова, державні селяни сільця Логачівка. Також поруч розташовувалися церковна земля села Основа, хутір Корнієнків – володіння купця Матвія Івановича Корнієнка, та хутір Квіткин – володіння гвардії штабс-капітана Валеріана Андрійовича Квітки.

На 1878 рік хутір Золотарьов, він же Миколаївський, належав дворянину Олександрові Миколайовичу Золотарьову. Млина вже на хуторі не показано. А житлових будівель – дві [6].

1889 року хутір Золотарьов купив статський радник професор Петро Андрійович Гордєєв. Для цього йому довелося взяти

в борг десять тисяч рублів у дружини цехового Фекли Крючкової та 20700 рублів у Полтавському земельному банку.

Спадковий дворянин Київської губернії Петро Гордєєв народився в Умані. 1867 року вступив до Харківського ветеринарного інституту, через два роки перейшов до Імператорської медико-хірургічної академії та повернувся до Харкова у 1879 році екстраординарним професором. Тут, крім ведення професійної діяльності, брав активну участь у діяльності різних товариств, був гласним міської думи, повітової та губернської земських управ.

Петру Гордєєву надзвичайно пощастило з дружиною. Нею стала Єлизавета Дмитрівна Чирікова – дочка вчителя російської мови в Першій чоловічій гімназії Дмитра Петровича

Родина Гордєєвих: 1) Марія Францівна Чирікова, 2) Петро Андрійович, 3) Єлизавета Дмитрівна, 4) Тарас Петрович, 5) Христина Петрівна, 6) Дмитро Петрович, 7) Богдан Петрович, 1906 рік

Чирікова [7], який походив із селян села Старий Мерчик, а її мама Марія Францівна, вроджена Шперг, залишила про Харків чудові досі не видані спогади. У сім'ї Петра та Єлизавети Гордєєвих народилося четверо дітей: Тарас, Христина, Дмитро й Богдан [8].

Гордєєви і Чирікови проживали в одному, новозбудованому на Єпархіальній вулиці, будинку під № 29. Вечірні зустрічі тут були веселими аж до смерті Петра Андрійовича Гордєєва. Це сталося 18 травня 1914 року.

Вряди-годи родина Гордєєвих виїздила на власний хутір. Особливо любили його хлопчики, які безперервно вигадували всілякі розваги, ходили на риболовлю та полювання – це зафіксовано на родинних фотографіях [9].

Сини Петра Гордєєва на хуторі, фото поч. XX ст.

За часів Гордєєвих сад і садиба при хуторі розширилися до 22 десятин за рахунок орної землі. На самій садибі стояло вже чотири житлових будинки, комора, стайня з каретним сараєм, льох, лідник, клуня, загін для худоби. Професор Гордєєв запровадив трипільну сівозміну, привіз сучасний інвентар, зокрема плуги, сівалку, молотарку, віялку, почав вносити на поля гній: по 200 возів на десятину вносили щорічно на 90 десятин землі. Рогатої худоби в нього було 40 голів, а коней 22. При хуторі був і великий став, який залишився до наших днів. Замість водяного млина Гордєєв побудував паровий.

Став на річці Логачівка, фото А. Парамонова, 2021 рік

Щорічно Гордєєв здавав в оренду 65 десятин по 18 руб. за десятину на рік, але той, хто орендував цю землю, мусив ще два дні на тиждень працювати на землі Гордєєва. На своїх 50 десятинах сіяли овес (30 десятин) та ячмінь (20 десятин), ще

7 десятин городів засаджували кормовим буряком (5 десятин) та картоплею (2 десятини). Тут ми бачимо, що Гордєєв вирощував культури, які йому були потрібні для годування рогатої худоби та коней. Щорічно 20 десятин залишалися під толокою. Для ведення господарства, здебільшого це був догляд за худобою і роботи на млині, Гордєєв наймав робітників за платню 60-85 руб. на рік. Чистий дохід маєтку складав не менше 2500 руб. на рік.

Улітку 1906 року на хуторі Гордєєва сталася пожежа – згоріли всі будинки та до 3000 пудів різного хліба. Цей випадок підкосив економіку маєтку і поставив перед власником величезне питання, чи варто знову купувати інвентар, займатися будівництвом. Наступного року майже всі землі здавали в оренду по 20 руб. за десятину. За таких умов грошей на погашення боргів не вистачало. Нарешті 1908 року він вирішив продати хутір, погасити борги, а на залишок купити земельну ділянку в дачному селищі Новий Харків. 30 лютого 1909 року Гордєєв продає хутір дворянинові Володимиру Васильовичу Удянському, але той був лише перекупом, оскільки 6 жовтня 1910 року продав його міщанину м. Костянтинограда Юхиму Антоновичу Литвину і його дружині Олександрі Мойсеївні.

Те, що саме колишній хутір Золотарьов перейшов у власність Петра Андрійовича Гордєєва, вже немає ніяких сумнівів. Інша річ, що він офіційно в адміністративному відношенні жодного разу як Гордєєв хутір не згадувався і на мапах не був позначений – саме тому його було так складно відшукати. Назву Гордєєв хутір використовували в родині та найближчому оточенні, можливо, серед робітників, які працювали на його землях. Перебування ж у власності родини Гордєєвих протягом близько 20 років не дало змоги закріпитися новій назві.

Місцевість, де колись був розташований хутір Гордєєвих, мальовнича: старий став, на березі якого часто куняли рибалки, залишки саду, що приваблював відпочивальників. І на додачу – колишній Золотарьов яр, де паслися невеличкі отари овець. Усе це

складає приємну тишу і природню красу, хоча місто вже зовсім поруч, приблизно за кілометр звідси. Невдовзі Харків поглине Логачівку і мальовничий яр забудують містяни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Титарь В. П., Парамонов А. Ф., Фефелова Л. И.* Сестры Синяковы – харьковские музы футуристов // Харьковский исторический альманах. Зима 2002. Х.: Райдер, 2003.

2. *Парамонов А. Ф.* Сестры Синяковы – музы футуристов // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво. Число 2. Х.: Курсор, 2004. С. 93–111.

3. Экономические примечания на Харьковский уезд 1782 года. Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2006. С. 53, 62.

4. Державний архів Харківської області, ДАХО. Ф. 25, оп. 38, од. зб. 727. Арк. 20.

5. ДАХО. Ф. 14, оп. 11, од. зб. 9. Арк. 145 зв.-147.

6. ДАХО. Ф. 51, оп. 1, од. зб. 308. Арк. 66 зв.-67.

7. Биографический словарь бывших питомцев Первой Харьковской гимназии за истекшее столетие с 1805 по 1905 год. Харьков, 1905. С. 384.

8. ЦДАМЛМ України. Ф. 208, оп. 1, од. зб. 681.

9. ЦДАМЛМ України. Ф. 208, оп. 1, од. зб. 689.

Петренко О. Є.

ВІДОМОСТІ ПРО ЗЕМЕЛЬНІ ВОЛОДІННЯ ДРУЗЯКІНА І. А. ТА ПЕТРЕНКА П. О. («ДЕЛО ПО СООБЩЕНИЮ АЗОВСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ МЕЖЕВОЙ ЭКСПЕДИЦИИ ...»)

В справі про повідомлення Азовської межевої експедиції (1784) згадується про спільне володіння хутором Торецьким торськими поміщиками губернським реєстратором І. А. Друзякіним та копіїстом П. О. Петренком:

№ 20

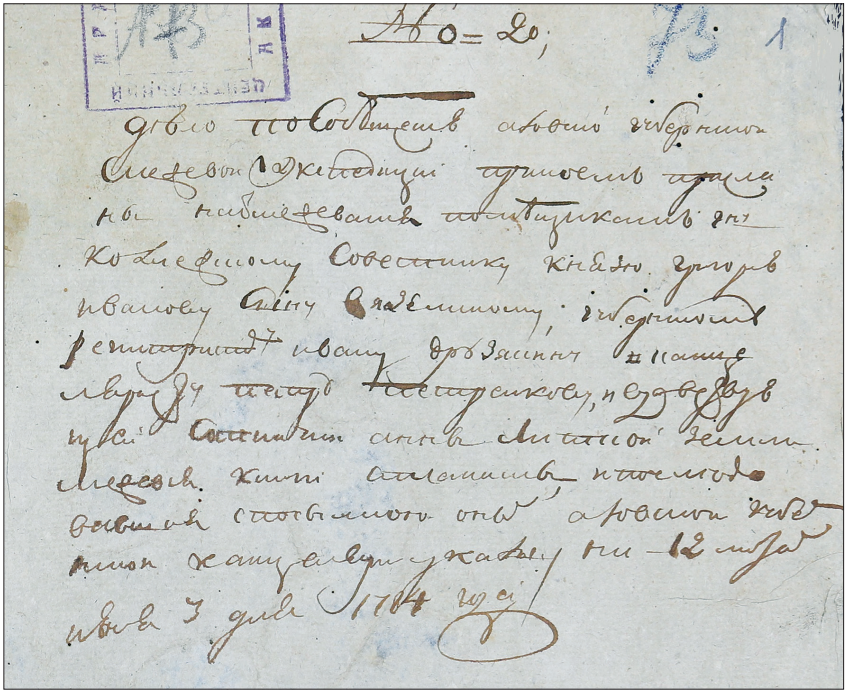

Дѣло по Сообщению Азовской губернской межевой Экспедиціи при коемъ присланы на отмежевание помещикамъ г-ну коллежскому советнику князю Григорию Иванову сыну Вяземскому, губернскому регистратору Ивану Друзякину, канцеляристу Петру Петренкову и вдовствующей сотнички Анны Липской земли межевые книги съ планами, последовавшие съ посылкою оных въ Азовскую губернию канцелярии указы / на 12 листах Июня 3 дня 1784 года.

№ 117. Получено Июня 3 дня 1784 года записать въ реестръ Изъ Азовской губернской межевой Экспедиции Въ Торскую воеводскую Канцелярію

На отмежеванныя въ Торскомъ уѣздѣ деревень Троицкой коллежского советника князя Григорія Иванова сына Вяземского, Ивановки и Яковлевки Губернского Регистратора Ивана Андреева сына Друзякина, Торецкой общаго владѣнія ево же Друзякина и канцеляриста Петра Алексѣева сына Петренка, пустоши Барабашевской вдовствующей сотнички Анны Тимофѣевой дочери жены Липской, округи, сочиненные спеціальные планы с межевыми книгами за надлежащимъ утвержденіемъ равно и послѣдовавшіе изъ Азовской Губернской Канцеляріи с посылкою оныхъ Указы, при семъ въ Торскую воеводскую Канцелярію для храненія въ Архивъ посылается.

О полученіи которых благоволитъ оная Канцелярія межевую Экспедицію уведомить.

Землемер Терентей ……подпись

Июня 16 дня 1784 года *Регистраторъ Федоръ Демидович ... подпись*

Кременчугъ *по реѣстру № 24*

[1, арк. 1-1а]

УКАЗЪ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА САМОДЕРЖИЦЫ ВСЕРОССІЙСКОЙ Из Азовской Губернской Канцеляріи, въ Торскую воеводскую Канцелярію ПО УКАЗУ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Азовская Губернская Канцелярія, по рапорту Губернской межевой Экспедиціи коимъ прописывая, межевщикъ

подпорутчикъ Адамовъ на отмежеванную подпорутчикомъ Любицкимъ въ прошламъ 1781 году въ Торском уѣздѣ деревни Торецкой округу состоящую въ общемъ владѣніи по полюбовному разводу губернскаго регистратора Ивана Андрѣева сына Друзякина и канцеляриста Петра Алексѣева сына Петренка, въ коей состоитъ земли удобной сто шестдесятъ три неудобной, шесть десятинъ тысяча пятдесятъ квадратных саженъ, всего сто шестдесятъ девять десятинъ, тысяча пятдесятъ квадратныхъ саженъ, одинъ спеціалной планъ съ межевою книгою за надлежащим рукоприкладствомъ и съ камеральным экономическимъ примечаніемъ при рапорте въ ту межевую Экспедицію представылъ, и какъ оной по свыдѣтелству оказался исправенъ, то скопированъ таковых же два плана для подписанія и утвержденія государственною печатью а такъ равно для выдачи владѣлцамъ и разынии въ протчія мѣста всего три плана с межевыми книгами въ сію канцелярию межевая Эспедиція при том рапортѣ представила: / для того ПРИКАЗАЛИ тѣ представлѣнные отъ губернской межевой Экспедиціи три плана с межевыми книгами кои по свидетельству оказались исправными, въ силу межевой инструкціи 29-главы, 4-пункта Приложа государственныя печати подписавъ какъ планы, такъ и межевые книги присудствующими сей канцеляріи, отослать при Указѣхъ 1й оригиналной въ губернскую межевую Экспедицию, 2и копіи въ Торскую воеводскую канцелярію для храненія въ архивахъ, 3 памѣщикамъ губернскому регистратору Ивану Андрѣеву сыну Друзякину и канцеляристу Петру Алексѣеву сыну Петренку, на вѣчное и потомственное всею значащеюся по плану землею владѣніе взыскавъ съ нихъ по сходству той же главы 8-го пункта за приложеніе государственной печати въ сумму межеванія по три копейки за каждую десятину. Всего съ неудобною за сто шестдесятъ девять десятинъ, тысячу пятдесятъ квадратныхъ сажень, пять рублевъ восемь съ половиною копеекъ, и по взысканіи оные денги отослать при Указѣ Губернскому казначею секундъ маіору Лысенкову велѣть принявь записать въ

приходъ и всію канцелярію рапортовать. Подписавъ о полученіи оныхъ на планахъ и межевыхъ книгахъ, при даче ж владелцамъ плана по содержанію межевой инструкціи 7 главы 9 пункта о береженіи межевыхъ признаковъ обязать ихъ Друзякина и Петренка въ сей канцеляріи подпискою, съ темъ ежели будутъ на межахъ просеки заростать, то оные должны быть ихъ коштомъ разчищены, а когда ямы заровняются и столбы выгниютъ о томъ объявлять въ ближайшихъ присудственныхъ мѣстахъ, отъ которыхъ вмѣсто прежныхъ таковыя ж вновъ ставитъ и по межѣ сохою или плугомъ проходить, а при томъ имъ Друзякину и Петренку дать знать, чтоб они за оказавшуюся нынѣ во владеніи ихъ удобную сто шестдесятъ три десятины землю за каждую десятину по пяти денегъ взносили ежегодно поземельные денги всего по четырѣ рубли по семи копеекъ съ половиною въ Торскую воеводскую канцелярію безъдоимочно;

Февраля 26 дня 1784 года

Подпись …

Секретарь Иванъ Зѣновьевъ …

Регистраторъ …

[1, арк. 8, 8 зв, 9]

Раніше дослідниця зі Слов'янська В. Шабанова вже розглядала тему межування хутора Торецького та прилеглих територій [2, с. 45-46], але на даному етапі досліджень ще не з'ясовано причини спільного володіння землею І. А. Друзякіним і П. О. Петренком, про що йдеться в розглянутому документі.

У «Планах дач генерального и специального межевания, 1746-1917 гг (коллекция). Часть 1. Губерния, уезд: Харьковская губерния, Изюмский» знайдено деяку інформацію про земельні володіння І. А. Друзякіна:

№№ очередные	№№ по Генеральному плану	Когда и кемъ межеваны	Когда и кемъ межи утверждены	Званіе дачъ и владельцовъ	По ревизіи мужеска пола душъ	Удобной		Неудобной		ВСЕГО		За исключеніемъ большой дороги		Когда въ Архивъ поступили	ОТМЕТКА
						Десятины	Сажени	Десятины	Сажени	Десятины	Сажени	Десятины	Сажени		
Алфавитъ хранящимся въ чертежномъ архивѣ планамъ съ книгами №203 (Лист 14 – II)															
87	Из №164	1781 Августа дня Любицкимъ		Ивановка деревня, владения губернского регистратора Ивана Андреева Друзякина		200				277	1880				1884 г. №757 архива №894
Лист 27 – Т															
18	165	1781 августа дня Любицкимъ		Торецкая деревня, владения губернского регистратора Ивана Андреева Друзяцика [правильно – Друзякина]		163				169	1050	3			От 27 июля 1884 № 757 г. Архив № 894
Лист 27 – Я															
3	136	782 земл. Любицкимъ, вновь снята 819 июня 18 Ивановым		Яковлевка деревня губернского регистратора Ивана Андреева Друзякина	3	83	368	2	200	85	568			20 сентября 827 года	

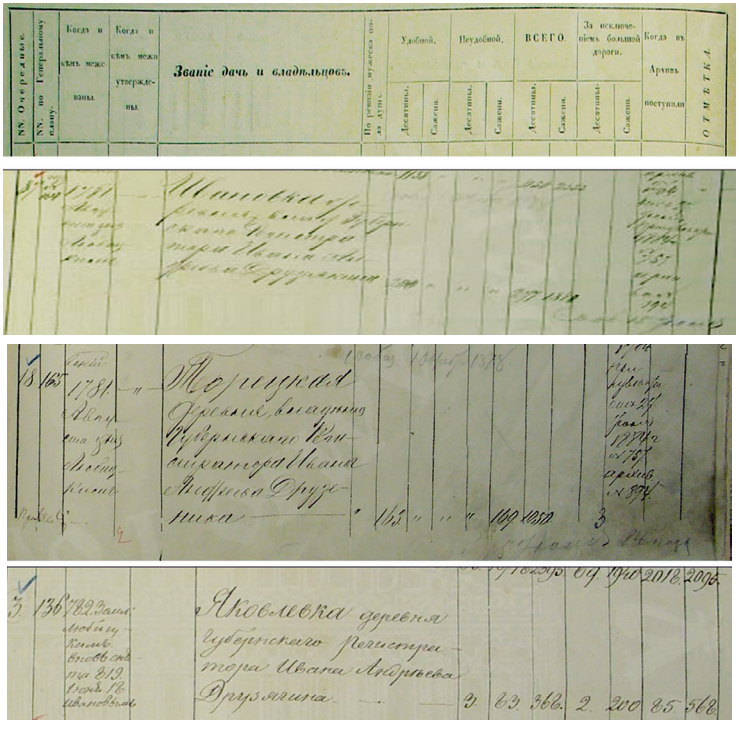

[3, арк. 14, 27, 36].

Земельну ділянку І. А. Друзякіна та П. О. Петренка вказано на карті орієнтовно (див. нижче):

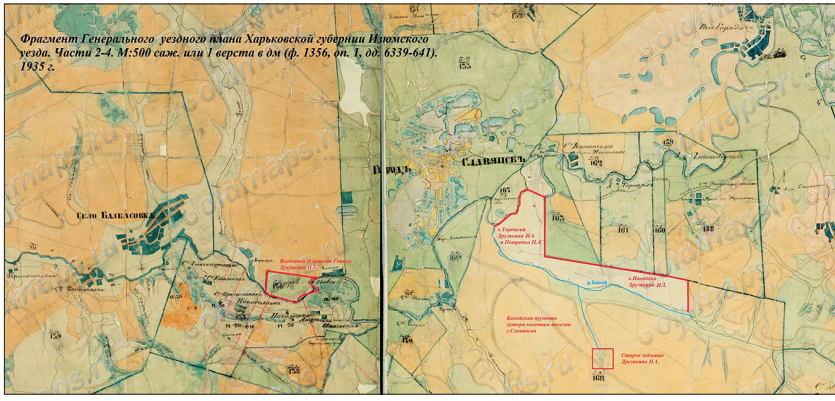

«Фрагмент Генерального уездного плана Харьковской губернии Изюмского уезда. Части 2-4. М:500 саж. или 1 верста в дм, 1835 г» [4].

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДІАКУ. Ф. 1798, оп. 1, спр. 73 (1784, на 13 стор.).

2. Миколайович Петренко. 200 років безсмертя / Петренко О. Є., Шабанова В. М. – К.: «Кий», 2017. – 238 с.

3. РГАДА. Ф. 1354, оп. 568, ч. 1, л. 14, 27, 36.

4. РГАДА. Ф. 1356, оп. 1, дд. 6339-6341.

Сердюк В. А.

САД У СТЕПУ: ЯК СЛОБОЖАНЩИНА І ПІВДЕННИЙ СТЕП ТВОРИЛИ СПІЛЬНУ ІСТОРІЮ

У цій статті – спроба показати живий, нерозривний зв'язок між двома українськими регіонами: Слобожанщиною та південними степами – тими, що колись називали Диким Полем, Землями Вольностей Запорозьких, херсонським або інгульським степом. Територіями, здавалося б, далекими одна від одної, але пов'язаними історією, долями людей, наукою, культурою – і навіть деревами.

Імперський міф про «Дике Поле»

Міф про «Дике Поле» – колоніальний продукт, позичений Російською імперією у Польщі. Він мав одну мету: виправдати захоплення земель Півдня України. Історія подавалася так: мовляв, «там ніхто не живе і нічого не росте», а отже, московити принесли «цивілізацію», збудували міста й села, дали назви, створили щось із нічого – і назвали ці землі «Новоросією».

Цей наратив має мало спільного з реальністю. Варто лише поглянути на карту італійця Річчі Дзаноні середини XVIII століття (1769 рік) – і одразу видно: ця територія не була пустелею. Там були поселення, фортеці, оборонні лінії, люди.

На одному з фрагментів карти бачимо згадку про "Koczubi" – Кочубіїв, пізніше знаний як Хаджибей. Це поселення існувало ще з початку XV століття. Після втручання московитів, за допомогою козаків, фортецю було захоплено й перейменовано на Одесу. Це було частиною масштабного імперського плану заволодіння протоками й Константинополем, який, втім, так і не здійснився. Але міф залишився. І досі місцева промосковська влада вперто святкує «день народження Одеси» з 1795 року…

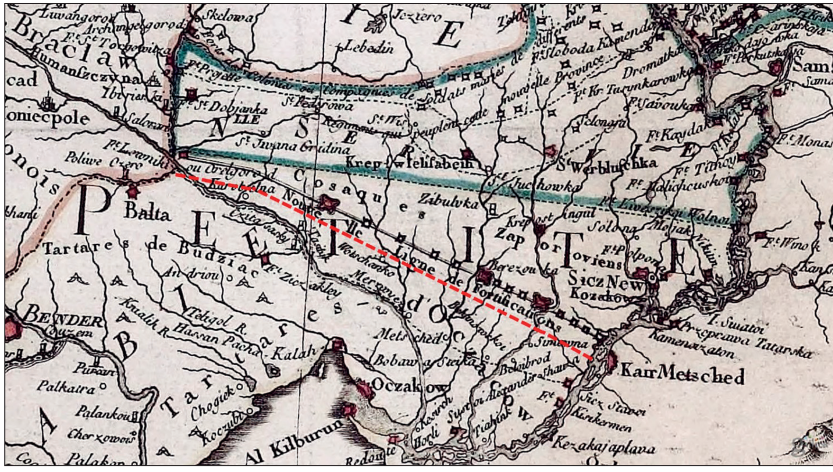

Карта Річчі Дзаноні, 1769 рік

Сентимент до двох земель

Цей текст – не лише історична розвідка. Це ще й особиста спроба з'єднати два рідних мені світи. В інгульському степу, з кінця XVIII століття, жили мої предки – Сердюки. Могили семи поколінь моїх праотців збереглися донині, як мовчазні свідки часу. А під Харковом, біля Чугуєва, поховані мій прадід, дідусь і бабуся по лінії мами. Там живуть родичі, там проходить ще одна частина мого родинного дерева.

Ці два світи з'єднані не тільки для мене. Вони об'єднані історично, культурно, науково. І одна з найяскравіших точок перетину – степовий парк "Веселі Боковеньки".

Мрія степовиків і народження "диво-саду"

Степовики віками передавали з вуст в уста легенду: колись з'явиться людина, яка насадить у степу сад – диво, в якому люди забуватимуть свої турботи і виходитимуть щасливими. І така людина справді з'явилася.

27 липня 1860 року, серед безмежного простору південного степу, в родині Лева та Анни Давидових народився хлопчик

Микола. У 33 роки він узявся за титанічну справу: створення ландшафтного саду та лісу в серці голого степу.

Проєкт ландшафтного парку розробив видатний український пейзажист Іполит Владиславський-Падалка, а дендрологічну частину курував Арнольд Регель. На площі 120 гектарів з'явилася унікальна ботанічна оаза, яку називали однією з найкращих у Європі.

Саджанці надходили з усіх куточків світу, включно з Каразінського розсадника. І навіть сьогодні в парку біля Долинської можна знайти «родичів» дерев із Слобожанщини – наочний доказ зв'язку між цими двома територіями.

Харківська школа вчених: науковий тил степу

Створення парку не було б можливим без участі численних науковців, більшість з яких пов'язані зі Слобожанщиною:

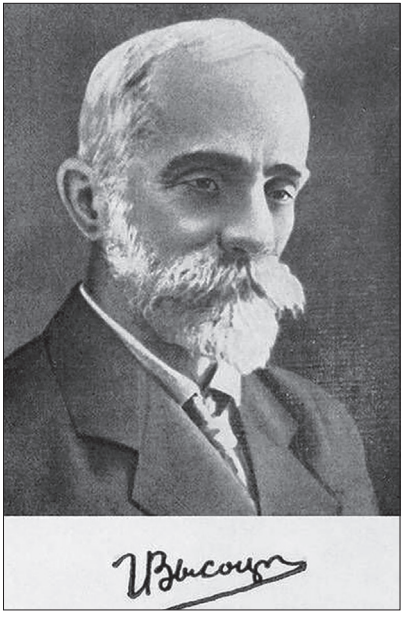

Г. М. Висоцький

• Антон Яцкевич, лісний кондуктор I розряду, раніше помічник лісничого Харківської губернії. Саме він врятував посадки, що загинули під час першої невдалої спроби створити сад. Він звернув увагу на старі сосни (саджанці 1830-х років), що прекрасно росли в парку. За його ініціативою розпочали масові насадження Pinus sylvestris, які й урятували диво-сад.

• Георгій Висоцький – вчений, який працював у Харкові, підтримав Давидова та допоміг організувати науково-дослідну станцію на базі парку. Він відвідував Веселі

Боковеньки у 1927-28 роках, писав про них як про «степову оазу», виступив редактором і автором передмови до книги Давидова *«Нарис Весело-Боковеньківського парку»*.

- Олександр Колесников, професор, родом з інгульського степу, працював у Харкові з 1914 року. Часто відвідував парк, писав про нього у своїх роботах. Пізніше, як в. о. ректора Харківського сільськогосподарського інституту, запросив до роботи Висоцького.
- Олексій Скоробагатов, видатний природоохоронець, учень Олександра Янати, з 1925 року мешкав у Харкові. Опікувався питаннями охорони природи, допомагав Веселим Боковенькам саджанцями. Висоцький писав: "Список екзотичних видів парку значно збільшується завдяки новим пересилкам, якими відає Скоробагатов".
- Вальтер Шмідт, завідувач Вовчанського лісогосподарського району (Харківська губернія), пізніше – один з керівників науково-дослідної експедиції Всеукраїнського управління лісами. У 1925 році досліджував Веселі Боковеньки, фотографував сад.

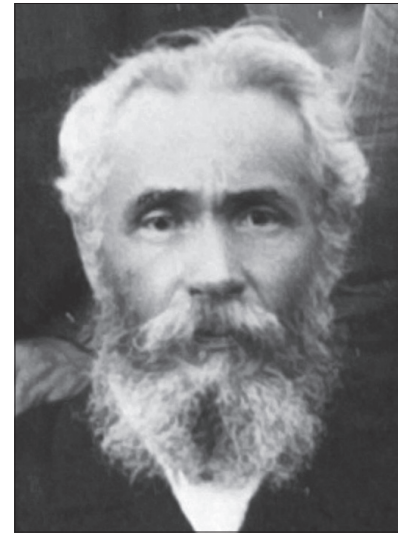

М. Л. Давидов, 1910 рік

О. І. Колесников

• Никон Кисилевич, автор праці «Вплив зими 1929 року на зріст екзотів», був знайомий із Давидовим, опікувався його похованням на Холодногірському цвинтарі у Харкові.

• Кравцов Сергій, аспірант Харківського агроінституту, очолював дослідну станцію після вимушеного переїзду Давидова до Харкова. Ймовірно, був репресований.

Трагічні долі і втрачений спадок

1930-ті роки стали фатальними для багатьох. Наприклад, Тарас Гладилович, народжений у Самборі, колишній командир УГА, дослідник ґрунтів парку, працював у Харкові. У 1937 році він зник у вирі сталінських репресій.

Олександр Линенко, друг і біограф Давидова, також пов'язав своє життя з Харковом. Учитель, географ, мандрівник, вихователь п'ятьох прийомних дітей – людей, врятованих від голоду 1933 року. Він зібрав величезну кількість матеріалів про парк, написав книгу, яка, на жаль, так і не вийшла друком. Її частини увійшли в дисертацію Гліба Ямщикова, що також залишилася незахищеною.

Федір Павленко, директор Веселих Боковеньок (1939-1941), після війни працював у Харкові. Він був, можливо, останнім, хто бачив уцілілі малюнки Владиславського-Падалки – сліди яких тепер втрачені.

Післявоєнна наука – знову Харків

Після Другої світової наукові зв'язки не припинялися:

• Наталія Старова, генетик, професорка, з 1948 року випускниця Харківського інституту, працювала у Веселих Боковеньках. Саме під її керівництвом створювалися плантації тополь нових селекцій, які досі ростуть у парку.

• Марина Хрустальова, кандидатка географічних наук, випускниця Харківського університету, працювала в парку 1960-61 років як геохімік ландшафтів.

Серед науковців, які поєднували Харків і Веселі Боковеньки, також: Дмитро Воробйов, Петро Бадалов, Т. Орловська та інші.

Спільні імена, спільна пам'ять

Інколи цей зв'язок виявляється навіть у несподіваних деталях. Наприклад, лікар Михайло Бєлоярцев – уродженець Слобожанщини, випускник Харківського медичного інституту, ще у 1910-х роках працював у степу, рятуючи людей від епідемій. Згодом став головним лікарем Братолюбівської земської лікарні (в 50 кілометрах від Кривого Рогу), врятував безліч життів, включаючи мого діда й батька.

Фінал – але не кінець

Зв'язок між Слобожанщиною та південним степом – це не тільки минуле. Це нитка, яка тягнеться крізь покоління, через дерева, які досі ростуть у парку, через імена, що залишаються у наукових працях, через пам'ять про справу, яку не вдалося знищити ні імперіям, ні війнам.

І, як та сосна, посаджена ще в XIX столітті, росте нове покоління українців, які знають правду. Нехай її поки не видно на всіх картах, але вона проростає – і поступово, крок за кроком, розвіює імперський міф, як весняне сонце тане останній сніг.

І наостанок, моє побажання шановному читачу. Хай добре росте той сад, у якому ви – садівник.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДАВО. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 109.
2. ЦДАВО. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 470. Арк. 3.
3. ДАХО. Ф. Р-6452. Оп. 4. Спр. № 575, 576.
4. ДАКрО. Р-2042. Оп. 2. Спр. 5.
5. РГИА. Ф. 1349. Оп. 2. Д. 1468. Л. 83-85.
6. Фонди музейної кімнати дендропарку "Веселі Боковеньки" ім. М. Давидова.
7. Г. М. Висоцький. Перспективи лісової дослідної справи на Україні.
8. В. П. Ткач, С. А. Лось. Пам'яті професора П. П. Бадалова // Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць.

9. М. Грисюк. Дендрологический парк «Веселые Боковеньки». Київ, 1956 рік. С. 54.

10. Г. Ямщиков «Наследие Арнольда Регеля. Исторический, национальный, пейзажный, архитектурный и художественный стиль садов и парков конца XIX - начала XX веков: монография». Издательство МГУЛ. 2009.

11. Б. Ф. Остапенко. Дмитро Васильович Воробйов – дослідник і вчитель // Наукові праці ЛАНУ. Випуск 2, 2003 рік.

12. Трипутина Н. П. Профессор А. И. Колесников: страницы жизни и деятельности: монография. Харків, 2011.

13. Т. В. Орловська, О. О. Марчук. Досвід вирощування сосни чорної австрійської у байрачному степу України // Лісівництво і агролісомеліорація. Харків: УкрНДІЛГА, 2008. – Вип. 112.

14. Серія книг «Господні зерна» Г. Д. Гусейнова. Книги 1-8, P.S.

15. В. Сердюк. Рятівник життів // Краєзнавчі та родознавчі флоеми. Київ, 2021. С. 157-164.

16. Микола Давидов та його краєвидний сад. Київ, 2024.

Цибка В. І.

ТАЄМНИЧА СУМСЬКА ПІРАМІДА — ФАМІЛЬНИЙ СКЛЕП ПОМІЩИКІВ ПОХВІСНЄВИХ

Про так звану піраміду на сумському міському центральному або Петропавлівському цвинтарі знають більшість допитливих та люблячих сумську старовину сум'ян. Про неї дізнаються читачі місцевих газет [69] та гості міста, які знайомляться з містом на Пслі через розповіді місцевих екскурсоводів… Але цей об'єкт культурної спадщини, що взятий на облік як пам'ятка архітектури і містобудування місцевого значення, не удостоївся, на жаль, бути занесеним до Зводу пам'яток історії та культу-

Піраміда на сумському міському центральному цвинтарі. Вересень 2025 р. Фото автора

ри України по Сумській області [36]. Мабуть, тому ця пам'ятка не згадана й у довіднику «Некрополі Сумщини», виданому під егідою Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і його Сумської обласної організації [51].

Відсутність достатньої та достовірної інформації про цю меморіальну споруду зумовило те, що про неї дослідники старовини, науковці або не згадують зовсім [38; 67, с. 57-59], або задовольняються лише незначними повідомленнями [49; 50, с. 43]. Інша справа – сумські краєзнавці.

Про дослідницький інтерес розбудовника сумського краєзнавства Павла Андрійовича Сапухіна (17.04.1893-10.08.1970) до піраміди свідчить світлина, зроблена, слід вважати, наприкінці 1950-х чи на початку 1960-х років його дочкою – Ладою Павлівною Сапухіною (13.03. 1936-13.02.2021), яка згодом й сама стала відомим на Сумщині істориком, краєзнавцем, музейником, бібліофілом [68, с. 348; 44]. Таке припущення щодо автора фото зроблене на підставі іншої світлини – молодої жінки біля піраміди – треба думати, що Павло Андрійович того ж дня сфотографував свою доньку на тлі цікавої для нього меморіальної споруди. Не зважаючи на виявлений інтерес до піраміди, на жаль, не відомі окремі наукові доробки Павла Андрійовича чи Лади Павлівни Сапухіних щодо

Сумський краєзнавець Павло Андрійович Сапухін біля піраміди

цієї пам'ятки. Але у путівнику 1971 року випуску «Архітектурні пам'ятки Сумщини» спільного Сапухіна з архітектором А. І. Дейнекою авторства читаємо: *«Ті, кому доведеться відвідати Сумське кладовище з його столітнім парком, неодмінно зупиняться біля монументальної споруди – піраміди. Побудовано її наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Церква в той час суворо стежила, щоб в оформленні могил надгробками, пам'ятниками, каплицями обов'язково дотримувалися церковно-християнської традиції й уперто не мирилася з їх порушенням. Однак мавзолей на сумському кладовищі явно суперечить традиції. Не викликає сумніву, що це була усипальниця якоїсь вельможної особи, чиє громадське й майнове становище дозволяло не зважати на попівські вимоги.*

Усипальниця являє собою майстерно складену з цегли піраміду, що на відміну від гробниць єгипетських фараонів, має незамуровані вхідні двері й круглий отвір для невеликого віконця під конічною вершиною будівлі. Хрест, обов'язковий за старого часу для всяких надмогильних споруд на християнському кладовищі, не увінчує піраміди, й зовні на її стінах немає будь яких релігійних символів» [27, с. 30, 32]. Вже після смерті Павла Андрійовича у 1981, 1989 роках були надруковані нові, російськомовні редакції зазначеного путівника авторства одного Дейнеки, в яких вже не було ні процитованого тексту, ні будь-якої згадки про піраміду [28, 29]. Тож, зважаючи на духовну освіту П. А. Сапухіна (Сумське духовне училище, Харківська духовна семінарія, Петроградська духовна академія), можна бути впевненим, що процитований текст написаний саме Сапухіним. Таким чином, Павла Андрійовича Сапухіна слід вважати першим дослідником загадкової сумської піраміди.

Інший старійшина місцевого краєзнавства Павло Іванович Нікітенко, який став відомим поціновувачам старини завдяки датованому 1984 роком рукопису своєї не виданої друком книги «В уездном городе «С» или по улицам старого города. Были и

небылицы», вочевидь, не мав будь-якої додаткової інформації про об'єкт нашого дослідження і тому – жодної згадки про піраміду у його нотатках до історії Сум [52].

Так само краєзнавиця та авторка книжок присвячених історії міста Суми Маргаріта Вікторівна Сергієнко оминула тему загадкової сумської споруди. У складеній нею у співавторстві з Василем Клименком сумській історичній хронології немає дат, пов'язаних з цією спорудою [66].

Думку відомого сумського краєзнавця Віктора Федоровича Токарєва щодо піраміди передає разом зі своєю інформацією інший сумизнавець Олексій Васильович Ленський: *«В. Ф. Токарєв стверджує, що це могила родини Зубченків. Я теж такої думки, бо зразу за цією могилою починався цегельний завод Г. А. Зубченка, на якому працювало 46 чол.»* [47, с. 21]. У твердженні двох шановних корифеїв сумського краєзнавства є певний сенс: звісно, побудувати своїм коштом таку цегляну споруду могла або заможна людина, яка спроможна була придбати декілька десятків тисяч цеглин, або, що логічно, власник цегельні.

Додаткову інформацію про підприємство Григорія Зубченка знаходимо у довіднику 2023 року видання «Цегельні Харківської губернії». Виявляється, що цегельний завод селянина Григорія Олексійовича Зубченка у Сумах був заснований ще його батьком у 1874 році і мав таку офіційну адресу: м. Суми, поселення Перекоп, за міської межею. З оголошення у газеті «Харьковские губернские ведомости» від 29 травня 1883 року про заплановані у приміщенні окружного суду торги прав на частину маєтності, яка була у спільній власності братів Григорія та Василя Зубченків, дізнаємося уточнену адресу цегельні – на «вигінній землі» Петропавлівського цвинтаря. Отже, цегельний завод поблизу кладовища дійсно існував. У 1900 році Григорій Олексійович Зубченко подавав прохання до губернського правління на спорудження нової цегельні поблизу м. Суми – на думку авторів довідника – на хут. Оболонь. І вже

саме на цій цегельні у 1909 році працювало 46 робітників, про який згадував О. В. Ленський [1, с. 175-176].

Таким чином, час заснування цегельні Зубченка унеможливлює використання її цегли для будівництва піраміди-склепу. І ніхто з любителів старини, хто досліджував споруду, не згадує про цеглу з клеймом «ГЗ» виробництва Г. Зубченка.

У своїй книзі «Легенди Сум. Книга припущень» дослідник Олександр Іванович Кисельов опублікував результати більш системного дослідження сумської піраміди. Ним наведено багато прикладів пірамід, як на території України, так і за її межами, на підтвердження того, що фамільний склеп у вигляді піраміди – достатньо поширене явище. Перелічені також усі поширені версії приналежності склепу: від похованого в ньому самогубці (1-ша версія), загиблого на дуелі гусара (2-га версія) до похованої в ньому матері Олександра Булатовича (5-та версія, висунута краєзнавцем Михайлом Маньком). Звісно, не забута й версія про приналежність піраміди масонам, де у них була чи то лабораторія, чи то місце для таємних зборів [42, с. 69]. Перші дві версії, навіть, потрапили до офіційного паспорту споруди, який склала мистецтвознавець Н. І. Стависька [42, с. 98].

О. Кисельов дослідив кожну з версій, зробив припущення, що автором проєкту піраміди був Олександр Паліцин, але, головне, першим оприлюднив факт, який стосується згаданої пам'ятки – факт захоронення *«въ мѣстном фамильном памятникѣ»* дружини гвардійського ротмістра у відставці Дмитра Похвіснєва 42-річної Анастасії Павлівни, померлої шістнадцятого жовтня 1877 року від *«чрезмерного употребленія сильнодѣйствующих лекарствъ»* і таким чином підтвердив першу версію про самогубцю [42, с. 105].

Згаданий й документально підтверджений факт [11, арк. 438 зв.-439] заставив автора статті звернути увагу на родину поміщиків Сумського та Лебединського повітів Похвіснєвих і спонукав до додаткового опрацювання архівних матеріалів у Державному архіві Сумської області (далі – ДАСО), Державно-

му архіві Харківської області (далі – ДАХО) та у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Системна обробка метричних книг сумських церков дала наступні результати.

У метричній книзі Іллінської церкви за 1874 рік виявлено актовий запис № 7 про смерть 25 січня жителя Басів надвірного радника Миколи Івановича Похвіснєва, померлого у віці 56 років *«отъ органического порока сердца в соединеніи съ водяной»*. Перед смертю Микола Іванович *«не исповѣданъ и не пріобщенъ по неизвѣщенію»*. Похований двадцять сьомого січня причтом церкви *«въ фамильномъ памятникѣ»*. Актовий запис засвідчили священик Андрій Ставровський, диякон Василь Несторов та виконуючий обов'язки псаломщика Яків Грибовський [18, арк. 88 зв. - 89].

У метричній книзі Іллінської церкви м. Суми за 1879 рік виявлено актовий запис № 15 про смерть 25 лютого мешканки Басів удови підпоручика Надії Андріївни Похвіснєвої померлої від запалення легень у віці 86 років та похованої двадцять сьомого лютого настоятелем Андрієм Ставровським з причтом *«въ фамильномъ памятникѣ»* [14, арк. 473 зв.-474].

А де ж похований другий син Надії Андріївни, брат Миколи Івановича, чоловік Анастасії Павлівни гвардії ротмістр у відставці Дмитро Іванович Похвіснєв? У метричній книзі соборної Преображенської церкви за 1890 рік є запис № 14 про смерть 31 травня відставного ротмістра Дмитра Івановича Похвіснєва померлого *«отъ старости»* у віці 79 років. Сповідав та долучав Святих Тайн священик Філарет Григорович, а поховання здійснили 2 червня священик Микола Фесенков з дияконами Арсенієм Михайловським та Євгенієм Ракшевським [17, арк. 52 зв.-53]. Однак, у актовому записі місце поховання не зазначено, хоча у попередніх та наступних актових записах, як зазвичай, записано: *«на кладбищѣ»*. І це при тому, що місце поховання указано, наприклад, в актовому запису з цієї ж метричної книги про смерть 4-го та поховання 5-го травня 22-річного селя-

нина с. Саксагани Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії Василя Федоровича Недодатка, який з невідомих причин *«застрѣлился»* [17, арк. 48 зв.-49]. Виникає запитання: чому актовий запис про поховання останнього, якщо не рахувати доньок Дмитра Івановича, представника родини Похвіснєвих відрізняється від традиційного зразку? Якщо Дмитро Іванович похований у окремій могилі, то цьому цілком відповідає усталена форма запису про місце поховання, на кшталт, *«на общемъ кладбищѣ»*, *«на приходскомъ кладбищѣ»*. Чи може відсутність у актовому записі традиційної згадки про місце поховання вказувати на місце поховання у родинному захороненні? Однозначно не може вказувати, бо, наприклад, у актовому записі про смерть 25 лютого 1890 року 87-річної удови колезького радника Марфи Михайлівни Кондрат'євої, померлої *«отъ старости»* та похованої протоієреєм Василем Нікольським з дияконом Порфирієм Подлуцьким, місце поховання теж не зазначено [17, арк. 47 зв.-48]. Автор дослідження впевнений, що Дмитро Іванович Похвіснєв, скоріш за все, похований *«въ фамильномъ памятникѣ»,* бо які є причини поховання окремо від дружини, тим паче при наявності сімейної усипальниці, де крім дружини поховані мати та брат*?*

Так чи інакше маємо родинне захоронення *«въ фамильномъ памятникѣ»,* як мінімум, трьох представників родини Похвіснєвих. Чи є згадана піраміда-склеп цим родинним захороненням? Прямого документального підтвердження не знайдено. Але непрямі докази надає відомий харківський дослідник та видавець Андрій Федорович Парамонов у довіднику «Цегельні Харківської губернії». Як виявляється, Похвіснєва Надія Андріївна (уроджена Донець-Захаржевська), дружина поручика Івана Дмитровича Похвіснєва заснувала 1825 року у с. Штепівка Лебединського повіту цегельний завод, який станом на 1869 рік мав три печі [1, с. 137]. Ще одну цегельню (засновано 1824 року) Надія Андріївна мала у своєму маєтку Баси. Станом на 1865 рік на ній працювало семеро робітників і два підлітки

під керівництвом майстра. Вироблялось 200 тис. шт. цегли вартістю 4 рублі за тисячу, яка витрачалась суто для економічних потреб маєтку. Виробництво потребувало 100 сажнів дрібних дров вартістю півтора рублі за сажень. Згодом цегельний завод у Басах перейшов у спадок синові власниці – гвардії ротмістру у відставці Дмитру Івановичу Похвіснєву. Станом на 1876 рік на цегельні працювало п'ять, а наступного – вісім робітників і один майстер – вироблялося 200 тис. шт. цегли на суму 1000 рублів [1, с. 186].

Отже, родина Похвіснєвих, як власниця двох цегелень, мала можливість без додаткових витрат на придбання цегли, збудувати цегляну піраміду заввишки трохи менше десяти метрів. Чи було це спорудження сімейного склепу якоюсь непересічною подією? Дослідник О. Кисельов привів багато прикладів того, що родинне поховання у вигляді піраміди-склепу – достатньо поширене явище. Додатково можна навести також ще декілька прикладів захоронення у фамільних склепах. Можна згадати про родинний склеп Курисів *«в ограде Луциковской Покровской церкви»*, де були поховані надвірний радник Платон Іванович Курис († 08.03.1855) та приєднана напередодні смерті до православ'я його дружина Єлізавета Львівна († 21.06.1883) [10, арк. 143 зв.-144, 169 зв.-171]. 2018 року у Шостці був знайдений родинний склеп директора Шосткинського порохового заводу генерал-майора Карла Ааронoвича Моландера [2]. Відставний гвардії капітан дворянин 80-річний Олександр Петрович Шечков помер 28 лютого 1905 року *«отъ гангрены»* і 2 березня був похований священиком церкви Різдва Богородиці с. Воргол Глухівського повіту Чернігівської губернії Федором Андрієвським із псаломщиком Стефаном Ромаскевичем *«въ семейном склепе»* [6, арк. 129 зв.-130]. Мешканка села Магдалинівка Новомосковського повіту Катеринославської губернії удова штабс-ротмістра 67-річна Ганна Арсенівна Магденко померла 9 листопада 1890 року *«отъ водяной»* і 11 листопада священиками Григорієм Масловським, Георгієм Шаблинським з прич-

том була похована з дозволу Пресвятішого Єпископа Серапіона *«въ церковной оградѣ въ фамильномъ склепѣ»* магдалинівської Миколаївської церкви [30, арк. 64 зв.-65]. *«Къ такимъ* [пам'яткам – авт.] *надо отнести прежде всего прекрасный, нынѣ погибающий, мавзолей въ честь родственника извѣстного основателя русской изящной словесности кн. К. Ф. Кантемира въ с. Рогань, мавзолей на могилѣ генерала Корсакова въ с. Славгородъ, фамильный мавзолей гр. Сиверсъ въ с. Старая Водолага и мавзолей в Куяновкѣ, Куколь-Яснопольскихъ»*, – доповнює перелік прикладів історик архітектури Г. К. Лукомський [48, с. 34].

Більш того, практика використання склепів для родинних поховань зустрічається і в інших сім'ях роду Похвіснєвих: у метричній книзі Троїцької церкви с. Анненське Сумського повіту [53] за 1872 рік є актовий запис № 7 про смерть сьомого травня поміщиці, дочки інженер-підпоручика Надії Григорівни Похвіснєвой, померлої у віці 54-х років *«отъ раку на груди»*. Поміщиця була похована дев'ятого травня священиком Андріаном Крижановським з виконуючим обов'язки псаломщика Михайлом Алєйніковим *«въ фамильномъ склепѣ – подъ церковію»* [12, арк. 71 зв.-72]. Наступного року у тому ж склепі був похований померлий першого лютого від тифу її племінник, син сестри Уляни та Данилевського Олександра Семеновича [4] 21-річний Микола Олександрович Данилевський [12, арк. 92 зв.-93].

Слід звернути увагу, що дочки інженер-поручика Григорія Степановича Похвіснєва були власницями цегельного заводу. Принаймні, Марія Григорівна Похвіснєва [60], сестра покійної Надії Григорівни, згадується у довіднику «Вся Россия» за 1895 рік як власниця цегельні з обсягом виробництва у 144 тис. шт. цегли [1, с. 185]. Цілком зрозуміло, що дворянки Надія та Марія Похвіснєви, будучи ктиторами Троїцької церкви с. Аннінське [20, арк. 46; 62, с. 33], змогли облаштувати під нею і сімейну усипальницю. Але повернемося до осіб, похованих у піраміді-склепі на сумському Петропавлівському цвинтарі.

Похвіснєва Надія Андріївна (1793-25.02.1879) – спадкова дворянка, донька Андрія Михайловича Донець-Захаржевського та Катерини Дмитрівни уродженої Норової, онука Дмитра Автономовича Норова (1730-27.01.1788), губернатора Слобідсько-Української губернії (1775-1780) та харківського намісника (1780-1788). Дружина поручика Івана Дмитровича Похвіснєва, від якого мала синів Миколу, Дмитра та дочку Софію. Поміщиця Сумського та Лебединського повітів, власниця маєтків у селах Баси, Штепівка, при яких працювали цегляні заводи. Жертвувала кошти на церкву Іоанна Предтечі с. Штепівка у 1841, 1844 роках [73, с. 161].

З дитинства жила та виховувалась у своєї тітки Параскеви Михайлівни Штерич (уродженої Донець-Захаржевської), дружини генерал-майора Івана Христофоровича Штерича [65, с. 423-424] – згадка про трирічну Надію є у сповідному розпису сумського Преображенського собору за 1799 рік [7, арк. 40 зв.; 80, арк. 1 зв.-2]. Племінниці Параскеви Михайлівни Тетяна Іванівна Судейкіна та Марія Григорівна Москальова, вочевидь, допомагали тітці у догляду за малолітньою Надією [80, арк. 1 зв.-2; 78, арк. 2 зв.-3].

Починаючи з одинадцятого жовтня 1817 року Сумський земський суд розглядав справу *«О спорном имении Богдановича с Пофисневою»*. Справа про розгляд суперечки на право користування майном між колишнім сумським городничім [5], поміщиком Іваном Федоровичем Богдановичем та поміщецею Надією Андрієвною Похвіснєвою розглядалась багато років – останній документ у справі датований двадцять восьмим листопада 1828 року [19].

У 1865-1867 роках розглядалася цивільна справа про борг у 5930 руб. удови підпоручика Н. А. Похвіснєвої (надвірний радник Микола Похвіснєв був довіреною особою матері) поміщику Павлоградського повіту Катеринославської губернії колезькому регістратору Андрію Криштофовічу. У відгуку на позов Надія Андріївна писала помічнику сумського міського пристава

Романову, що *«ни я ни сынъ мой надворный советникъ Похвиснєвъ въ настоящее время наличныхъ денегъ не имѣемъ»* і запропонувала для погашення боргу продати на прилюдних торгах вільні від застав сто десятин дубового лісу з землею біля с. Старе Сумського повіту [9, арк. 13-14]. На торгах, що відбулися аж у червні 1867 року, найвищу вартість у 6175 руб. за ліс запропонував представник сумського купця першої гільдії Івана Герасимовича Харитоненка купець другої гільдії Іван Максимович Лещинський [9, арк. 51-53 зв, 57-59]. Справа тривала ще деякий час, бо губернське правління з'ясовувало чи знаходиться згаданий дубовий ліс у одноосібному володінні поміщиці Надії Похвіснєвої, чи у володінні її разом з синами. З цієї ж справи дізнаємося про перебування штепівського маєтку Похвіснєвої під заставою за борг у 8100 руб. підполковнику Євграфу та губернському секретарю Павлу Щокін-Кротовим [9, арк. 43-45], а також про *«долги несостоятельнаго сына Похвисневой»* Миколи Івановича [9, арк. 53 зв]. Надія Андріївна Похвіснєва похована *«въ фамильномъ памятникѣ».*

Похвіснєв Микола Іванович (~1818-25.01.1874) – дворянин, надвірний радник, син Івана Дмитровича та Надії Андріївни Похвіснєвих. Згадується у архівному документі *«Памятная тетрадь Харьковской епархии Лебединского уезда села Штеповки Иоанно-Предтечевской церкви, учиненная по указу Харьковской духовной консистории вследствие предложения Его Преосвященства Филарета, епископа Харьковского и Ахтырского и кавалера 1849-го года»* як той, хто робив пожертви на облаштування штепівської церкви у 1841, 1846 роках [73, с. 161].

Як згадує далека родичка Похвіснєвих Надія Дмитрівна Башкірцева, десь у п'ятдесятих роках XIX ст. (архівні данні свідчать – 1866 року) бездітний заможний поміщик Зміївського повіту Дмитро Андрійович Донець-Захаржевський (1784-18.12.1871) обрав спадкоємцем свого племінника Миколу Івановича, сина Надії Андріївни Похвіснєвої, який в очікуванні спадкових мільйонів дядька почав жити в борг, *«былъ в долгу,*

какъ въ шелку» і нарешті, у грудні 1871 року був оголошений неспроможним боржником. Дмитро Андрійович довідався про це, *«пришелъ въ страшное негодованіе»* і був готовий змінити заповіт, але назабаром його *«нашли в постели мертвымъ»* – поліцейське розслідування встановило, що дійсний статський радник Д. А. Донець-Захаржевський був задушений *«лакеемъ Николая Похвиснева Михаиломъ Кривокобыльскимъ и мещаниномъ Кузьмою Никулинымъ»* [37, с. 351-354; 21, арк. 12]. Н. Д. Башкірцева стверджує, що *«самъ Похвистневъ, безнадежно больной, уѣхалъ лѣчиться за границу и тамъ скончался»* [37, с. 34], але, як показало моє дослідження, Микола Похвіснєв помер у своєму маєтку в Басах. Хоча М. І. Похвіснєв і не був притягнутий до суду, підозра про його причетність до вбивства родича укоренилася як у сучасників підозрюваного, істориків минулих часів [48, с. 61], так і у сучасних дослідників минулого [56, с. 30]. М. І. Похвіснєв похований *«въ фамильномъ памятникъ»*. Навіть після смерті його ім'я ще деякий час згадувалось у документах земських установ та у судових рішеннях [76].

Похвіснєв Дмитро Іванович (~1819-31.05.1890) – дворянин, відставний гвардії ротмістр, син Івана Дмитровича та Надії Андріївни Похвіснєвих. Від дружини Анастасії Павлівни мав доньок: Марію, приблизно 1857 року народження, Софію, приблизно 1859 року народження та Ольгу (26.05.1865). Марія вийшла заміж за відставного штабс-ротмістра, князя Євгенія Олександровича Кудашева [16, арк. 179 зв.-180], сина генерал-майора Олександра Володимировича Кудашева. Подружжя мало п'ятеро дітей: Ольгу, Ксенію, Георгія, Варвару та Олександра. Софія 13 липня 1880 року вийшла заміж за *«10 Драгунскаго Нвгородскаго Его Королевскаго Высочества Принца Вильгельма Виртемберскаго полка прапорщика»* Михайла Павловича Луцкевича [15, арк. 361 зв.-362], який станом на 1897 рік служив секретарем при Тобольскому губернському тюремному інспекторі і мав крім дружини 7-річну доньку Софію [31].

Д. І. Похвіснєв отримав у спадок від матері цегельний завод у Басах, крім якого мав у власності ще й круп'яний та винокурний заводи. У 1888 році Харківська казенна палата об'явила *«всемъстный»* розшук *«имущества и капиталовъ принадлежащихъ наслѣднику умершей Настасьи Павловны Похвисневой мужу ея Гвардии Ротмистру Дмитрію Ивановичу Похвисневу»* за неоплачений штраф 76 руб. за порушення гербового уставу [26, арк. 45-45 зв.]. Д. І. Похвіснєв, ймовірно, похований *«въ фамильномъ памятникъ»*. Похвіснєва Анастасія Павлівна (~1835-16.10.1877) – дворянка, дружина Дмитра Івановича Похвіснєва. Похована *«въ фамильномъ памятникъ»*.

Фрагмент змішаного родоводу дворян Сумського, Лебединського повітів Харківської губернії Похвіснєвих зображений на іл.1.

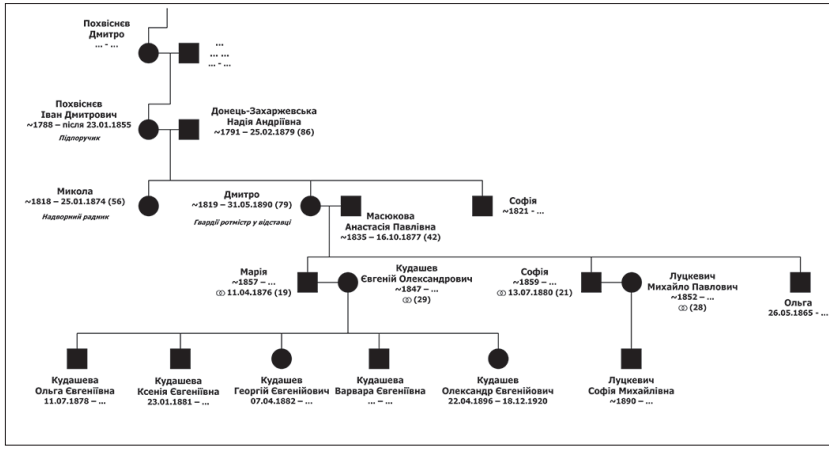

Іл. 1. Фрагмент змішаного родоводу дворян Сумського, Лебединського повітів Харківської губернії Похвіснєвих

Таким чином, знайдена в архівних джерелах інформація уможливлює наступні роздуми та висновки, пов'язані з пошуком відповідей на наступні питання:

А) Що це за споруда?

Б) Коли вона побудована?

В) Хто замовник будівництва пам'ятки?

Г) За проєктом якого архітектора вона збудована?

Д) Хто будував піраміду?

А. Перший дослідник сумської піраміди Павло Сапухін, який під час свого одночасного навчання у Петроградській духовній академії і в Інституті історії мистецтв, ймовірно, міг бачити, наприклад, піраміду у пейзажному парку Царського Села, або дзвіницю у вигляді піраміди церкви Святої Трійці у Санкт-Петербурзі, зведеної у 1785-1890 роках, а під час свого проживання та вчителювання у Великій Пасарівці міг спостерігати залишки мавзолея пірамідальної форми на могилі генерала Корсакова у Славгороді, відразу визначився з призначенням споруди на Петропавлівському кладовищі – «*усипальниця якоїсь вільможної особи*». Під час проведеного автором архівного дослідження були виявлені факти захоронення представників дворянського роду Похвіснєвих у *«въ фамильномъ памятникъ»*. Документально підтверджено, що у фамільному склепі поховані: Микола Іванович († 1874), Анастасія Павлівна († 1877) та Надія Андріївна († 1879) Похвіснєви. Немає підтвердження того, що Дмитро Іванович Похвіснєв († 1890), чоловік покійної Анастасії Павлівни, тут також похований, але невелика вірогідність цього є.

Отже, об'єкт культурної спадщини у формі піраміди на Сумскому міському центральному цвинтарі є фамільним захороненням родини поміщиків Сумського та Лебединських повітів Харківської губернії Похвіснєвих.

Б. Є два припущення дослідників щодо дати будівництва піраміди. Павло Андрійович Сапухін стверджував, що вона була побудована наприкінці XVIII – на початку XIX століть. Мистецтвознавець Наталія Ставицька, складаючи паспорт споруди, внесла дату побудови – початок XIX століття. Думки Сапухіна притримується і краєзнавець Олександр Кисельов,

пов'язуючи цю дату з ймовірним автором проєкту піраміди. Але у своїй книзі «Легенди Сум. Книга припущень» він наводить думку сумського краєзнавця і відомого колекціонера цегли Віктора Токарєва: *«Судя по характеру кирпича это примерно 1870-1875 гг.»* [42, с. 73]. Думка краєзнавця Олексія Лєнського співпадала з думкою Токарєва. Дослідниця Сумського некрополю Людмила Рожкова вважає, що пам'ятка була збудована у період 1870-1875 років [64]. Пропоную разом поміркувати з цього приводу, беручи до уваги як оприлюднені у цій статті архівні данні, так і вже давно відомі науковому та краєзнавчому загалу факти.

1. Дата заснування Петропавлівського кладовища невідома. Церква на цьому цвинтарі з'явилась у 1851 році, але, ймовірно, що захоронення містян відбувалося якийсь час й до зведення храму. Але, без сумніву, це тривало зовсім не півстоліття, бо за такий час розміри цвинтаря були з причини, наприклад, масових смертей під час епідемій холери 1831, 1848 років значно більшими на момент будівництва Петропавлівської церкви, яке, безумовно, велося на вільній від поховань ділянці цвинтаря. Піраміда й зараз розташована біля межі сучасного кладовища, то якби вона зводилась наприкінці XVIII - на початку XIX століть, то це відбувалося на значній відстані від міста й інших поховань. Зауваження щодо місця розташування піраміди за межами цвинтаря початку дев'ятнадцятого століття занесено і до паспорта споруди. З огляду на те, що досліджувана споруда – фамільний склеп, то виникає запитання: «яка заможна та поважна людина буде будувати родинну усипальницю поза межами міста серед бур'янів та чагарника?». Зважаючи на думку О. Кисельова щодо можливих замовників будівництва піраміди додатково виникає ще одне запитання: «чи буде заможна та поважна людина, маючи, навіть не садибу з доглянутим парком, а цілий, як на думку доктора історичних наук Дмитра Кудінова, палацово-парковий ансамбль [67] на лівому березі Псла, будувати родинний склеп на правому березі у той час, коли, за свід-

ченням архитектора Василя Ярославського, *«рѣка Пселъ текла гораздо шире теперяшняго подлѣ города»* [81, с. 35]? Відповідь очевидна.

Висновок: розташування піраміди свідчить про помилковість першого припущення щодо дати будівництва піраміди.

2. У Славгороді Охтирського повіту Харківської губернії свого часу був *«мраморный памятникъ надъ прахомъ генералъ-маіора Алексѣя Ивановича Корсакова».* Ось як його описує дослідник пам'яток архітектури, мистецтвознавець Георгій Крискентійович Лукомський у своїй книжці «Старинные усадьбы Харьковской губернии» (1917): *«Мавзолей на могилѣ, какъ гласит о томъ надпись, генералъ-маіора Алексѣя Ивановича Корсакова, поставленъ былъ въ 1818 году, 18 апр. Несмотря на не столь небольшую давность, онъ пришелъ въ ужасное состояніе, впрочемъ не лишенное живописности. Деревья, его окружающіе, кустарники, поросшіе на склонахъ пирамидального покрытія и руины стѣнъ образуют очень поэтическій уголокъ. Но почему въ такія развалины обратилась постройка? Кладка ли была плоха или отсутствіе покрытія на скатахъ пирамиды* (виділення – автора статті) *повліяло так дурно на состояніе стѣнъ? Выщербились углы, деформировался почти до неузнаваемолсти верхъ мавзолея: трудно опредѣлить теперь, что это была пирамида съ четырьма по угламъ обелисками. Каковъ былъ стиль сооруженія сказать теперь представляется совершенно невозможнымъ.»* [48, с. 76]. Зважаючи на те, що за майже століття славгородська піраміда зазнала значної руйнації, то чому стан сумської піраміди, якщо вона збудована на межі XVIII і XIX століть, тобто навіть старшої споруди ніж славгородська, значно краще і через два століття? Відповідь підказує сам Георгій Крискентійович – кладка! Тобто слід вважати, що на міцність споруди впливає не тільки якість цегли, а й якість розчину для цегляної кладки.

Основна складова розчину – вапно. До речі, вапно для будівництва сумського Преображенського храму, який був закла-

дений 13 липня 1776 і був освячений 12 жовтня 1788 року, поставлялося підрядником із Білгорода [45, с. 111]. А станом на 1865 рік у Сумському повіті вже діяло шість вапняних заводів: завод губернського секретаря Семена Івановича Брюхатова, побудований у 1855 році; завод гвардії поручика Михайла Миколайовича Зборомирського в дачах с. Пушкарівка, побудований у 1840 році; завод удови генерала від інфантерії княгині Софії Петрівни Голіциної на березі Псла біля с. Могриця, побудований у 1831 році; завод гвардії полковника Петра Дмитровича Бутурліна у с. Піщане (*російск.* – деревня Песчаная), про дату будівництва якого *«по давн. времени свѣдѣний не имѣется»*; завод губернських секретарів Олександра та Івана Івановичів Лінтварьових біля с. Вільшанка, побудований у 1852 році та завод казенних селян слободи Чернеччина, який перебував у оренді сумського купця 2-ї гільдії Олександра Михайловича Колосова і *«основан. съ давн. временъ»* [55, с. 129-130].

Так само, станом на 1865 рік у Сумському повіті із двадцяти семи гончарно-цегляних та цегляних заводів більшість була побудована у період 1830-1864 років і тільки по заводам поміщика Сергія Олексійовича Фролова-Багрєєва, гвардії ротмістра Івана Андрійовича Куколь-Яснопольского у с. Рогозному, графині Марії Дмитріївни Апраксиної в с. Великий Бобрик та заводу Сумської міської громади немає відомостей про дату будівництва [55, с. 132-139]. Цегляний завод підпоручиці Надії Андріївни Похвіснєвої у Верхніх Басах був побудований у 1824 році [55, с. 132], а її другий її завод у с. Штепівіка Лебединського повіту – у 1825 році [55, с. 108].

Дати будівництва більшості цегляних та вапняних заводів, а особливо дати будівництва заводів Похвістнєвих дуже важливі для розмірковувань щодо можливості будівництва досліджуваної споруди у той чи інший період.

Без сумніву, якість цегли та вапняного розчину для її кладки значно виросла якщо порівнювати початок XIX століття і 1870-роки і, як наслідок цього, будівель та споруд побудованих

у другій половині XIX століття зберіглося значно більше, ніж побудованих на початку століття. У Сумах, навіть, збереглася будівля колишнього реального училища будівництво якого було закінчено у квітні 1877 року. Для порівняння слід згадати першу кам'яну дзвіницю Спасо-Преображенського собору: закладена 1797-го й повністю збудована 1801 року вона мала значні тріщини, тому у 1812 році була розібрана, з її цегли було збудовано кам'яні лавки та церковну огорожу [45, с. 111].

Висновок 1: Якщо зважати на той документально підтверджений факт, представники якої родини були поховані у фамільному склепі, то відповідь на запитання «коли була збудована усипальниця – до появи у власності родини цегельних заводів чи після» очевидна.

Висновок 2: Стан збереженості сумської піраміди свідчить про якість цегли та використання якісного вапняного розчину, що можливе, у більшості випадків, лише для другої половини XIX століття. Отже, із двох дат будівництва запропонованих дослідниками слід віддати перевагу більш пізнішій.

3. Відомо, що церква в ім'я Петра і Павла була збудована у середині XIX століття. У жовтні 1851 року вона була освячена архієпископом Філаретом (Гумилевським), який оголосив промову з поясненням значення храму для віруючих [74, стб. 305]. Преосвященний Філарет, якого історик Дмитро Багалій вважав «Нестором Слободскоукраинской истории», є автором багатотомної наукової праці «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» (1857-1859 рр.), яку відомий харківський дослідник і видавець Андрій Парамонов вважає *«енциклопедією історії Слобідської України»* [73, с. 5]. У передмові до III тому цієї праці видання 2006 року доктор історичних наук Володимир Маслійчук наводить цитату про те як дослідник церквної історії Харківської губернії священик Микола Лащенко оцінював Філарета як науковця: *«С целью найти необходимые для сего документы он рылся почти во всех известных тогда архивах общественных учреждений, куда имел свободный*

доступ» [73, с. 5]. Отож, у 1857 році вийшов друком у московській типографії В. Готьє третій том праці Філарета, присвячений у тому числі і Сумському повіту. В ньому є історичні та статистичні відомості про сумські церкви, включаючи і про Петропавлівський храм тощо. Але згадки про піраміду немає. Як таке може бути, що такий прискіпливий дослідник і поціновувач старовини як Філарет не помітив цієї споруди, якщо вона була побудована ще півстоліття назад? *«Мраморный памятникъ надъ прахомъ генералъ-маіора Алексѣя Ивановича Корсакова»* у Славгороді він згадує [74, стб. 142], згадує про захоронення померлого 21 вересня 1840 року власника села Щурове Ізюмського повіту поручика Миколи Степановича Адамова «*в устроенном им фамильном склепе, за церковью, близ жены своей…*» [75, стб. 165], згадує інші пам'ятки, а сумську піраміду – ні!

Висновок: таким чином, сам автор Історико-статистичного опису Харківської єпархії Філарет (Гумілевський) спростовує першу версію щодо дати будівництва споруди.

4. На думку автора сумська піраміда, яка згадується в архівних документах як фамільний пам'ятник, буда збудована у 1872-1873 роках [72]. Перше, документально підтверджене поховання у ньому датовано двадцять сьомим січня 1874 року. Оскільки у актовому записі про смерть Миколи Івановича Похвіснєва зазначено місце поховання *«въ фамильномъ памятникъ»*, то слід вважати, що на цю дату споруда була вже збудована. З урахуванням тогочасної практики будівництва у весняно-літній період, необхідності дотримання вимог Будівельного Устава тощо [54], можна вважати, що власне будівництво відбувалося у 1872-1873 роках.

В. Хто був замовником будівництва? Краєзнавець О. І. Кисельов вважає: *«Скоріше за все, замовників було двоє: сусіди і друзі генерал-майорша Параскева Штерич і городничий Іван Богданович. Вона, щоб перепоховати свого батька полковника Михайла Донець-Захаржевського, а він, щоб перепоховати свою дружину Єпраксію Яківну Богданович – племінницю Параски Штерич»*

[41, с. 5]. Чи можливо це? Якщо Параскева Михайлівна хотіла перепоховати батька з належною йому, як сумському полковнику шаною, то вона могла б: зробити значний внесок у будівництво Спасо-Преображенського собору з побажанням захоронення батька в храмі, або біля нього з відповідною мармуровою надгробною плитою. На кошти Параскеви Михайлівни у 1801 році за проєктом і під наглядом архітектора Олександра Олександровича Паліцина розпочалося будівництво камінної церкви св. Іоанна Предтечі у її маєтку в с. Штепівка Лебединського повіту. Церква була освячена у 1811 році. За бажанням замовниці міг бути побудований і родинний склеп під церквою чи каплиця зі склепом. Звісно, для цих випадків потрібно отримати відповідний дозвіл церковної влади. Якщо П. М. Штерич звертала за дозволом, то тоді у архівних фондах Сумського духовного правління, Бєлгородської чи Слобідсько-Української духовних консисторій мали бути відповідні «прошения» поміщиці, але, на даний момент, дослідникам вони не відомі.

Можливо, місце поховання сумського полковника підкаже місце поховання його дружини. Переймаючись цим питанням дослідник О. Кисельов дізнався про дату смерті Анастасії Лаврентіївни з надпису на звороті подареної її родичкою ікони, але місце поховання не було встановлено. У складеній на виконання царського Указу від 23 червня 1794 року Сумським городничим відомості *«о жительствующихъ въ городѣ Сумахъ отставныхъ дворянъ»* записана удова, «полковница» Анастасія Лаврентіївна Захаржевська, якій за попередньою ревізією 1782 року було 70 років і яка *«выбыла на жительство [въ] вотъчину свою Варонѣжского наместничества Купянской окъруги въ село Бурлуки»* [23, арк. 253]. У метричній книзі Архангело-Михайлівської церкви слободи Великого Бурлука виявлено актовий запис про смерть та поховання дванадцятого березня 1797 року у віці 80 років Анастасії Лаврентійовни. *«Означенного Михайловского прихода помещица госпожа полковница Настасия Лаврентиева дочь Захаржевская по исповеди и по сообще-*

ніи Божественных тайнъ умре по христианской должности с надгоробнымъ отпеваніемъ погребена», – зазначено у актовому записі [77, арк. 321]. Отже, Анастасія Лаврентіївна, дружина колишнього сумського полковника Михайла Михайловича Донець-Захаржевського похована у с. Великий Бурлук. Без сумніву, Параскева Михайлівна Штерич знала про дату смерті і місце поховання матері, то ж, слід вважати, у неї й думки не виникло перепоховати батька окремо від матері. *«Прасковья Михайловна Штеричева была весьма набожная, основательного ума дама и примерная хозяйка»*, – так висловлювався про генеральшу архітектор Василь Іванович Ярославський [81, с. 35]. Не могла ця віруюча людина поховати своїх батька та племінницю у споруді, на якій краєзнавець з вищою духовною освітою П. А. Сапухін не знайшов жодних християнських символів.

Актового запису про смерть Євпраксії Яківни Богданович не виявлено за браком метричних книг за потрібні роки. Але у згаданій відомості сумських дворян разом з Анастасією Лаврентіївною Захаржевською записана *«сына ее секундъ майора Якова Михайловича Донъ Захаржевского дочь написанная въ последнюю предъ симъ ревизію Евпраксия»* вік якої за ревізією 1782 року був 10 років і яка *«умре въ 791 году»* [23, арк. 253].

Чи була піраміда збудована Параскевою Михайлівною Штерич до 1791 року щоб Іван Федорович Богданович міг за згоди генеральши поховати в ній свою померлу дружину? Думається, що ні. Бо *«примерная хозяйка»* не буде будувати фамільний склеп до того, як ще не побудований власний дім. Якщо піраміда збудована після 1791 року, то Івану Федоровичу було потрібно узгодити перезахоронення дружини з церковними інстанціями. Але таких архівних матеріалів дослідниками не виявлено.

Чи міг Іван Федорович Богданович самостійно замовити будівництво усипальниці для своєї померлої першої дружини? Перебуваючи на державній службі на посаді сумського городничого, І. Ф. Богданович не мав фінансових можливо-

стей замовити будівництво самостійно. Його маєток у Нижніх Басах був невеликим. Згідно ревізії 1795 року Богданович мав у власності сім «великороссійскихъ крестьянъ» [22, арк. 165 зв.] та 114 душ слобідських селян [25, арк. 236 зв.], з яких 91 селян було куплено 15 грудня 1792 року у П. М. Штерич [25, арк. 221]. Для порівняння – Параскева Штерич на хуторі Верхні Баси мала у власності сто дев'ять «великороссійскихъ крестьянъ» [22, арк. 161] та 115 душ слобідських селян, з яких 24 чоловіків та 33 жінок з хутора Важническього та міста Суми дістались їй у 1795 році від матері [25, арк. 221] , а крім того 572 душ слобідських селян у с. Штепівка Лебединського повіту [25, арк. 925].

Як би Іван Федорович Богданович після смерті дружини залишився вдівцем, то можна було б припускати, що він переймався будівництвом усипальниці для померлої коханої дружини. Але він більше переймався облаштуванням особистого життя – дітьми більше займалася Параскева Михайлівна. А сам Іван Федорович 1797 року спробував одружитися на дочці сестри чоловіка своєї сестри, але не отримав дозволу духовної консисторії і укладання шлюбу не відбулося. Лише 1799 року він вдруге одружився на молодій особі *«французской породы»* [79, арк. 7 зв.] і від цього шлюбу мав багато дітей.

Отже, ні Параскева Михайлівна Штерич, ні Іван Федорович Богданович не могли бути замовниками будівництва піраміди.

На мою думку, без сумніву, замовником будівництва усипальниці була родина Похвіснєвих. Скоріш за все, ініціатором була не Надія Андріївна, бо якщо вона започаткувала питання будівництва родинної усипальниці, то остання була б збудована, наприклад, у вигляді каплички з сімейним склепом. Вважаю, що можливим ініціатором цього будівництва був надвірний радник Микола Іванович Похвіснєв, а його брат ротмістр Дмитро Іванович не мав заперечень, бо Надія Андріївна була на той час похилого віку. Враховуючи факт, що Микола Іванович ще у грудні 1871 року був оголошений банкрутом, то, найбільш

вірогідно, що замовником будівництва піраміди юридично виступав саме Д. І. Похвіснєв.

Г. Хто спроєктував піраміду? Питання авторства проєкту, за яким збудована піраміда, щільно пов'язане з питанням дати будівництва. Більшість прихильників версії спорудження усипальниці наприкінці XVIII – на початку XIX століть впевнені, що вона була збудована за проєктом просвітника, поета і архітектора Олександра Олександровича Паліцина. Доказом цього подається датований 1800 роком акварельний малюнок учня О. О. Паліцина Миколи Федоровича Алфьорова [59] з зображенням піраміди серед нічного лісу і з посиланням на «прожект» Паліцина. Дослідниця Людмила Рожкова вважає, що проєкт піраміди створювали разом Поліцин з Алфьоровим [64]. Дехто з дослідників вважає автором проєкту самого М. Ф. Алфьорова. Але прихильники «паліцинського» проєкту у своїх припущеннях зовсім не згадують так чи інакше залучених до нього можливих помічників Паліцина – Василя Івановича Ярославського чи Катерину Федорівну Алфьорову, відому як «Прівєта», «Чадцо».

«Будемо вважати Паліцина автором проекту піраміди, доки хтось не докаже протилежне...», – стверджує дослідник Олександр Кисельов [42, с. 103].

Бажання краєзнавців збільшити «цінність» споруди за рахунок авторства Паліцина цілком зрозуміле – можливо, це засіб привернути увагу до занедбаного стану споруди, спонукати міську владу до реставрації пам'ятки.

А якщо піраміда була збудована на початку 1870-х років, то хто ж тоді був автором проєкту? Малоймовірно, що використовували проєктну документацію майже вісімдесятирічної давнини. І одне важливе зауваження: під проєктом будемо розуміти не якийсь акварельний малюнок, а відповідні архітектурно-будівельні креслення споруди з усією необхідною інформацією, кошторис будівництва, а тривимірний малюнок споруди призначений більше для замовника – як візуалізація його наміру.

Вказівку на можливих авторів проєкту можна знайти, звернувши увагу на одну споруду у Сумах, яка збереглася до наших днів – будівлю колишнього Сумського реального училища.

Архівні документи стосовно авторства проєкту цього навчального закладу автору не відомі, але у Журналах Сумських повітових земських зборів за 1874 рік у контексті будівництва будівлі реального училища є згадка про архітектора Харківської губернської земської управи Кирила Олексійовича Толкунова, який отримав від Сумської міської управи 150 карбованців. З огляду на те, що К. О. Толкунов був автором проєктів Харківського і Вороніжського реальних училищ, то, без сумніву, і Сумське училище будо збудовано за його проєктом. Відомо, що він з техніком Сумської міської управи Бондарєвим займався відводом землі під будівлю училища [46, с. 9]. Ймовірно, що під час його приїзду до Сум, він і отримав приватне замовлення на проєкт усипальниці від Похвіснєвих і мав можливість оглянути місце будівництва майбутньої піраміди.

Отже, на думку автора, проєкт піраміди на сумському міському цвинтарі розробив харківський архітектор К. О. Толкунов. Нагляд за будівельними роботами міг здійснювати цивільний інженер [35] Іван Якович Бондарев, який, згідно довідника «Календарь Харьковской губернии на 1877 год» займав посаду техніка Сумської міської управи [40, с. 198] і мав інженерний хист [70].

Окреме питання: чому Похвіснєви обрали будівництво сімейного склепу у вигляді піраміди? Чи європейська мода на будівництво сімейних пірамід-усипальниць докотилася не тільки до столиць, а й до віддалених губерній Російської імперії? Чи відставний ротмістр Дмитро Іванович Похвіснев хотів мати сімейну усипальницю такої ж оригінальної форми як і у генерал-майора Корсакова? Чи надвірний радник Микола Іванович Похвіснєв, перебуваючи останні роки свого життя під психологічним тиском своїх боргів, судових тяжб, громадської думки про його причетність до смерті дядька, здоров'я, що похитну-

лося, хотів самітності та спокою, хотів бути впевненим, що його могилу не сплюндрують і не плюватимуть на неї чисельні кредитори? Точної відповіді ніхто не знає.

Д. Хто ж будував піраміду? Відповідь – артіль мулярів буде вірною. Чи можна зробити припущення щодо конкретних підрядників та будівельників? Так, можна. Звісно, підрядник міг наняти робітників звідки угодно, багато спеціалізованих артілей пропонувало свої послуги – наприклад, згідно «Харьковського календаря» на 1869 рік тільки у Харкові зареєстровано шістнадцять артілей мулярів. Але, зважаючи на дослідження Петра Савича Єфіменка про кустарні на інші промисли у Сумському повіті, можна зробити висновок щодо великої вірогідності найму мулярів для будівництва піраміди з с. Нова Січ Сумського повіту. *«Каменъщиковъ, т. е. рабочихъ, строющихъ разные постройки изъ жженого кирпича, наибольше въ д. Новой Сѣчи, Писаревской волости, именно около ста человѣкъ; въ д. Владиміровкѣ ихъ 30, въ с. Басовкѣ 27 и Локнѣ 13. Въ Новой Сѣчѣ лѣтъ сорокъ тому назадъ занимались настоящимъ промысломъ только 5 человѣкъ, а лѣтъ 25 назадъ уже ходило работать до 70-ти человѣкъ»*, – пише П. С. Єфіменко [32, с. 77].

Більш того, його дослідження дає підставу для припущення щодо конкретного підрядчика: Єфіменко у якості зразки наводить приклади трьох «условій», тобто договорів між замовником будівельних робіт та виконавцем. Одне з таких «условій» викликає неабиякий інтерес для нашого дослідження: *«1875 года марта 1 дня. Мы нижеподписавшіеся Харьковской губерніи, Сумского уѣзда, землевладѣлецъ гвардіи ротмистръ Дмитрій Ивановичъ Похвисневъ и Писаревской волости крестьянинъ-собственникъ Петръ Федотовъ Козупыця заключили сіе условіе въ слѣдующемъ: 1-е Похвисневъ договорилъ его, Козупица, построить въ моемъ имѣніи въ деревнѣ Басахъ кухню, а также при Басовскомъ ви-*

нокуренномъ заводѣ складочный подвалъ, для чего я, Похвиснєвъ, обовязываюсь поставить матеріалъ, какъ то: известь, кирпичъ, песокъ, воду, ряшки, перерѣзы, черпаки, ушаты, ящики, бочки и тачки и тому подоб. За произведенную вышеописанную работу, я, Похвиснєвъ, обовязываюсь, ему, Козупицѣ, платить за каждую тысячу, употребленную въ дѣйствіе, по 2 руб. 25 коп… » [32, с. 79]. Звісно, поміщик Дмитро Похвіснєв міг найняти будь якого іншого підрядника: будь то новосіченських селян Івана Тимофійовича Козупицю, Юхима Гавриловича Чорного чи селянина того ж села Суходуба [32, с. 79-80; 39]. Але, якщо у нього був вибір, то він найняв для будівельних робіт, без сумніву, вже перевіреного ним особисто спеціаліста. Отже, можемо зробити обґрунтоване припущення, що підрядником на будівництві фамільної піраміди Похвіснєвих був селянин с. Нова Січ Петро Федосійович Козупиця [61], який, з огляду на його поважний вік, мав великий досвід у будівництві цегляних споруд.

Відсутність до цього моменту у науковому обігу результатів досліджень, відповідних архівних матеріалів, неприродна смерть А. П. Похвіснєвої, неприваблива особистість Миколи Івановича Похвіснєва, підозрюваного у причетності до вбивства свого родича, створили підґрунтя для набуття цим похованням ареолу таємничості, який спричинив у середовищі краєзнавців породження ряду вигадок та домислів, до розповсюдження яких долучилися й деякі місцеві засоби масової інформації [3; 58].

Автор має надію, що «сумська піраміда» буде все ж таки включена до «Зводу пам'яток історії та культури України по Сумській області» як пам'ятка культурної спадщини місцевого значення з відповідною назвою, міська влада займеться реставрацією піраміди, а сумські гіди-амбасадори, поважаючи своїх слухачів, будуть надавати їм більш достовірну інформацію про цю меморіальну споруду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ,
ЛІТЕРАТУРИ ТА ПРИМІТКИ:

1. Броневський Ю., Іванов В., Парамонов А., Погрібний А. Цегельні Харківської губернії. Харків: Видавець Андрій Парамонов. 2023. 400 с.

2. В Шостке нашли семейный склеп директора порохового завода. *Фокус*. 31.08.2018. URL: https://focus.ua/ukraine/405540

3. Гусєва Владислава. Піраміда-склеп, будинок з привидом, Бугайський трикутник: містичні місця Сумщини. *ЦУКР.* 13 вересня 2024 року. URL: https://cukr.city/city/2024/mistychni-sumy.

4. Данилевський Олександр Семенович (28.08.1809-03.04.1888) – дворянин Полтавської губернії, директор Полтавської гімназії і училищ, однокласник та друг письменника М. В. Гоголя. Помер у с. Аннінське, де проживав довгий час, але, на відміну від сина, Миколи був похований не в фамільному склепі Похвіснєвих, а *«въ саду владѣльца въ 10-ти саженях отъ церкви»* [43; 13, арк. 177 зв.-178].

5. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1. 3 арк.

6. ДАСО. Ф. 1190. Оп. 3. Спр. 2. 524 арк.

7. ДАСО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1. 1205 арк.

8. ДАСО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2. 299 арк.

9. ДАСО. Ф. 579. Оп. 1. Спр. 57. 108 арк.

10. ДАСО. Ф. 743. Оп. 2. Спр. 13. 180 арк.

11. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 13. 872 арк.

12. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 220. 222 арк.

13. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 221. 232 арк.

14. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 23. 1108 арк.

15. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 29. 638 арк.

16. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 8. 754 арк.

17. ДАСО. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 94. 685 арк.

18. ДАСО. Ф. 744. Оп. 5. Спр. 5. 236 арк.

19. ДАСО. Ф. 748. Оп. 1. Спр. 23. 282 арк.

20. ДАХО. Ф. 40. Оп. 107. Спр. 261. 127 арк.

21. ДАХО. Ф. 3. Оп. 244. Спр. 136. 18 арк.

22. ДАХО. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 105. 1062 арк.
23. ДАХО. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 116. 669 арк.
24. ДАХО. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 276. 1787 арк.
25. ДАХО. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 86. 1093 арк.
26. ДАХО. Ф. 4. Оп. 106. Спр. 153. 108 арк.
27. Дейнека А. І., Сапухін П. А. Архітектурні пам'ятки Сумщини. Харків: Прапор, 1971. 98 с.
28. Дейнека А. И. Памятники архитектуры Сумщины: путеводитель. Харьков: Прапор, 1989. 216 с.
29. Дейнека А. И. Памятники архитектуры Сумщины: путеводитель. Харьков: Прапор, 1981. 103 с.
30. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 193. Оп. 4. Спр. 79. 193 арк.
31. Державний архів у м. Тобольськ. Ф. 417. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 62.
32. Ефименко П. Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. Вып 14. Кустарные, отхожие и некоторые сельские промыслы в Сумском уезде. Харьков: Типография Губернского правления, 1882. 111 с.
33. Журналы очередного и чрезвычайных Сумских уездных земских собраний бывших 10, 11, 12, 13, 14, 15 и 16 сентября, 7, 8 и 9 октября 1878 г. и 22 апреля 1879 года с приложениями к ним. Харьков: Типография Окружного штаба, 1879. 523 с.
34. Журналы очередного Сумского уездного земского собрания бывшего 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 и 22 сентября 1877 года. Сумы: Типография К. М. Пашкова, 1878. [2], 302 с.
35. Звання цивільного інженера свідчить про здобуту спеціальну освіту, але серед випускників Будівельного училища Головного управління шляхів сполучення та публічних будівель (м. Санкт-Петербург) І. Я. Бондарєва не виявлено.
36. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область. Київ. 2017. 1855 с.
37. Из Украинской старины. Воспоминания Н. Д. Башкирцевой. *Русский Архив.* 1900. № 3. С. 321-354.

38. Измайлов Н. И. Г. Сумы и Сумской уезд. Сумы: Типография П. К. Пашкова, 1912. 23 с.

39. Ім'я, по батькові цього підрядчика П. С. Єфіменко не надає.

40. Календарь Харьковской губернии на 1877 год с приложением карты Харьковской губернии / издание Харьковского губернского статистического комитета. Год 5-й. Харьков: [Типография Харьковского губернского правления], 1876. X, 26, [1], 27-380, VIII, 381-430, 240, 76, [3] с., [1] л. карт, [1] л. табл., [14] л. рекл. объявл.

41. Кисельов О. Забутий родинний пам'ятник. *Паліцінська спадщина*. 2025. № 1. С. 4–5.

42. Кисельов О. І. Легенди Сум. Книга припущень. Суми: Вінниченко М. Д., 2019. 130 с.

43. Комаров Віктор. «Ближайший мой». *Ваш шанс*. 2010, 25 серпня. URL: https://www.shans.com.ua/?m=nr&in=285&ir=379.

44. Кудінов Д. Лада Павлівна Сапухіна: історик, краєзнавець, музейник. *Лада Сапухіна: до 80-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик* / Сумськ. обл. універс. наук. б-ка; уклад. Л. П. Сапухіна, О. К. Линник. Суми, 2016. С. 12–14.

45. Левитский И. Историческое прошлое г. Сум Харьковский губернии. *Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе.* М., 1908. Т. 2. С. 79-114.

46. Ленський О. В. Сумське реальне училище. Суми: Власне видавництво Ленського О. В., 2011. 60 с.

47. Ленський О. В. Не превращайте память нашу на свалку брошенных костей: фотоальбом. Суми: Власне видавництво, 2011. 52 с.

48. Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. Ч. 1. Уезды: Ахтырский, Богодуховский, Валковский, Волчанский, Сумский, Харьковский. Петроград, гр. Н. В. Клейнмихель, 1917. 339 с.

49. Михайліченко М. А. Пам'ятки культурної спадщини на території Міського кладовища м. Суми. *Сумські історико-краєз-*

навчі студії. Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції (Суми, 1 листопада 2019 р.) / Редкол.: О. В. Зосименко, Д. В. Кудінов, Ю. О. Нікітін, В. О. Оліцький. Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2019. С. 43-46.

50. Михайліченко М. А., Кудінов Д. В. Проблеми обліку та збереження пам'яток культурної спадщини (на прикладі Міського кладовища м. Суми). *Сумська старовина.* 2022. № LX. С. 78-84.

51. Некрополі Сумщини / Українське товариство охорони пам'яток історії та культури; Сумська обласна організація Товариства охорони пам'яток історії та культури. Суми: Собор, 2004. 120 с.

52. Никитенко П. И. В уездном городе «С» или по улицам старого города. Были и небылицы. *Рукопись.* Сумы, 1984. 79 с.

53. Нині – с. Ганнівка в межах м. Суми.

54. Ось зразок вимог «Устава строительного», наприклад, стосовно приватних міських та казенних будівель: *«Не дозволяется въ городахъ каменные домы, построенные въ одно лѣто, штукатурить снаружи до истеченія года отъ окончанія постройки, и вообще предписывается соблюдать другія падлежащія правила по архітектурѣ для просушки новыхъ стѣнъ.»* [71, с. 102].

55. Памятная книжка Харьковской губернии на 1866 год: с приложением плана города Харькова / [издана Харьковским губернским статистическим комитетом]; составлена секретарем Харьк. губерн. стат. комитета Яковом Голяховским. Харьков: Унив. тип., 1866. VIII, [1], 342, [1], 139 с., [1] л. карты.

56. Парамонов А. Ф. Старинные усадьбы Изюмского уезда. Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2004. 272 с.

57. Парамонов А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. Кн. Первая. Харьков: Райдер, 2003. 272 с.

58. Піраміда-склеп, будинок з привидом, Бугайський трикутник: містичні місця Сумщини. *Сумські дебати.* 15 вересня 2024 року. URL: https://debaty.sumy.ua/news/society/piramida-sklep-budinok-z-prividom-bugajskij-trikutnik-mistichni-mistsya-sumshhini.

59. Побожій С. І. Алфьорови. *Сумщина в іменах: Енцикл. довід.* Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. С. 23-24.

60. Похвіснєва Марія Григорівна померла 25 лютого 1895 року [57, с. 205; 63, с. 354]. Відсутність у фондах Державного архіву Сумської області метричної книги Троїцької церкви с. Аннінське за 1895 рік унеможливлює визначення місця поховання М. Г. Похвіснєвої. Але є велика ймовірність того, що Марія Григорівна похована разом з сестрою Надією у фамільному склепі.

61. Правильне по батькові – Федосійович. У ревізькій казці селян поміщика Олександра Михайловича Дубянського с. Нова Січ за 1835 рік записаний 41-річний Федос Романович Козупиця з 39-річною дружиною Домною та дітьми: Уляна (20 років); Параскева (15 років); Петро (13 років); Василь (10 років); Прокіп (8 років); Агафія (4 роки); Максим (2 роки). Отже, Петро Федосійович Козупиця народився приблизно 1821 року [24, арк. 1670 зв.-1671].

62. Православные храмы и моныстыри Харьковской губернии 1681–1917 гг. Альбом-каталог / Автор предисл. и сост. А. Ф. Парамонов. Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007. 348 с.

63. Река времен. Книга истории и культуры. Кн. 4. М.: «Эллиас-Лак», 1996. 416 с.

64. Рожкова Л. І. Сумський некрополь у дослідженнях краєзнавців. *Матеріали третіх наукових читань.* Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2019. С. 46-65.

65. Русский биографический словарь. [Том 23]. Шебанов-Шютц. СПб., 1911. 577 с.

66. Сергиенко М., Клименко В. Путешествие с дитетантом, или вехи истории города Сумы. Сумы: Издательство «Ярославна», 2016. 138 с.

67. Суми. Запрошуємо до знайомства: путівник / авт. тексту Д. В. Кудінов; кер. Проекту І. О. Дяденко, В. К. Шейко; ред. М. Л. Охріменко. Київ: Фолігрант, 2013. 160 с.

68. Сумщина. Велика спадщина. Краєзнавство / за заг. ред.

О. Корнієнка; авт.-упоряд.: О. І. Кисельов, О. М. Корнієнко. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга»», 2019. 384 с.

69. Сурков Владимир. Пирамида: потерять нельзя спасти. Почему город не заботится о, возможно, старейшем памятнике центрального кладбища? *Ваш шанс.* 2019, № 5. 30 січня - 6 лютого. С. 19 А.

70. У Журналах Сумських повітових земських зборів зустрічається інформація про те, що І. Я. Бондарєв виконував і самостійно деякі проєкти. Так у докладі Сумським земським зборам ревізійної комісії для перевірки витрат на будівництво Олександрівської гімназії від 21 вересня 1877 року є примітка: *«По смете Архитектора Толкунова назначалось* [извести – авт.] *1½ четв. на 1000, а по смете Бондарева по 3 четв. на 1000, т. е. вдвое.»* [34, с. 275], а у відозві члена управи Івана Дмитровича Кондрат'єва на лист управи від 7 серпня 1878 року є вираз: *«… еслибы строить по проэкту сдѣланному бывшимъ техникомъ Бондаревымъ …»* [33, с. 432]. У Харьківських календарях за 1880-ті роки Іван Якович Бондарєв згадується як технік Харківської губернської земської управи, який мешкав за адресою: вул. Москалевська, власний дім № 48. За відомостями харківського дослідника А. Ф. Парамонова І. Я. Бондарєв *«робив проєкти будівель і, навіть, храмів в казенні села, у яких не було грошей для найма архітектора»* [Приватне повідомлення А. Ф. Парамонова від 16 жовтня 2025 року].

71. Устав строительный, измененный по продолжениям 1863-1872 г. и дополненный решениями Уголовного кассационного департамента Правительствующего сената и циркулярами Министерства внутренних дел. [Санкт-Петербург], 1874. [2], IV, 413 с.

72. Утім, є одне зауваження. До цього моменту не виявлений актовий запис про смерть підпоручика Івана Дмитровича Похвіснєва (вочевидь, він помер після 1855 року, бо за цей рік ще є згадки про нього без вживання слова *«умерший»* [8, арк. 274, 275]). Після потрібного опрацювання метричних книг, які перебувають

на збереженні у Державному архіві Харківської області та виявленні відповідного актового запису будемо знати дату смерті та місце поховання І. Д. Похвіснєва. Чи не помер він на початку 1870 років? Чи не похований він також «*въ фамильномъ памятникъ*»? У такому випадку слід відкорегувати дату будівництва піраміди. Можливо І. Д. Похвіснєв помер раніше, а на початку 70-х років XIX ст. був перепохований у сімейному склепі.

73. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 3. / Редкол.: А. Ф. Парамонов (пред.) и др. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, Издательство САГА, 2006. 364 с.

74. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд-ние II и III : Уезды Харьковский, Валковский, Ахтырский, Богодуховский, Сумской и Лебединский. Москва: Тип. В. Готье, 1858. 331, 4, 602 стб.

75. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды; Купянские и Старобельские округи военного поселения. Отд. 5. Х., 1858. 462 стб.

76. Хроника Харьковского земства (По вопросам, обсуждавшимся в чрезвычайном губернском собрании 16 - 23 февраля 1874 года). *Харьковский календарь на 1875 год.* Харьков: Типография И. Д. Гинзбурга и А. Я. Кудрина, 1874. С. 167-170.

77. ЦДІАК України. Ф. 1191. Оп. 1. Спр. 65. 404 арк.

78. ЦДІАК України. Ф. 2004. Оп. 1. Спр. 154. 956 арк.

79. ЦДІАК України. Ф. 2004. Оп. 1. Спр. 164. 171 арк.

80. ЦДІАК України. Ф. 2004. Оп. 1. Спр. 165. 145 арк.

81. Ярославский В. И. Записки В. И. Ярославского. *Харьковский сборник: Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1887 г. Выпуск 1 / Харьковский губернский статистический комитет; Под ред. П. С. Ефименко.* Харьков: Типография Губернского Правления, 1887. С. 29-52.

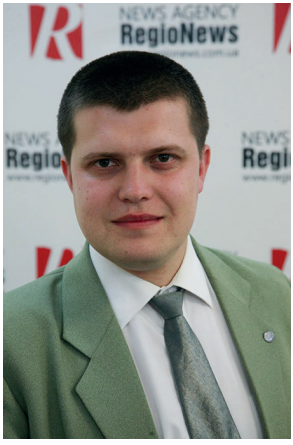

Букет Євген Васильович (нар. 23 жовтня 1981, Київ). Спеціальний кореспондент Інформаційного агентства Міністерства оборони України «АрміяInform», член правління Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки письменників України і Національної спілки журналістів України. Лауреат Міжнародної премії ім. Олеся Гончара (2008) та Премії ім. В'ячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики (2018). Почесний краєзнавець України (2016) (м. Київ).

Дєдуш Олексій Валентинович (нар. 6 листопада 1990, м. Біла Церква). Кандидат історичних наук у галузі етнології (2021). Науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Співзасновник науково-популярної спільноти «Ukrainian Free Genealogy». Сферою наукових інтересів є українська національна ідентичність, генеалогія, локальна історія, шевченкознавство, історія штундизму, професійне звичаєве право (м. Біла Церква, Київська область).

Кисиленко Василь Юрійович. Історик-краєзнавець, генеалог, педагог, перекладач європейських мов (смт Безлюдівка, Харківська обл.).

Корж Вікторія Володимирівна. Закінчила Донбаську державну машинобудівну академію, аспірантуру, кандидат технічних наук (м. Краматорськ, Донецька обл.).

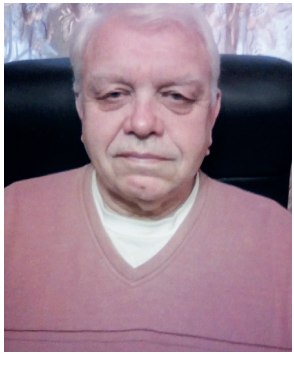

Корж Володимир Григорович. Освіта вища технічна, пенсіонер. Основні інтереси – дорадянський період історії Святогірська (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Кушнарьов Сергій Сергійович. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Східної Європи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків).

Лисенко Олексій Олексійович. Народився 11.12.1982 в м. Сєвєродонецьк Луганської області. Генеалог, краєзнавець. В 2021-2023 науковий співробітник Лисичанського міського краєзнавчого музею. Основні інтереси – історія села Смолянинове і сусідніх хуторів Сєвєродонецького району, генеалогія їх мешканців, історія Харківського слобідського полку (м. Лисичанськ, Луганська обл.).

Матвієнко Євген Валерійович (нар. 14 квітня 1985 р.). Генеалог, шевченкознавець. Ініціатор написання та співавтор книги «Шевченків сад. Родові дерева Моринців і Кирилівки» (2025). Має дві вищі освіти – у сфері фінансів та ІТ-технологій. Понад десять років працює на керівних посадах у фінансовому секторі, зокрема у ризик-менеджменті та у сфері продажів (м. Ірпінь, Київська обл).

Парамонов Андрій Федорович. Народився 12 вересня 1969 року у с. Олексіївка Первомайського району Харківської області. Агроном-грунтознавець (1993). Журналіст, дослідник історії Слобідської України. Автор публікацій, нотаток, книг, документальних фільмів з історії Харкова, Харківської губернії. Нагороди: творча премія Харківського міськвиконкому (2009), медаль «За збереження історії» (2017), почесна грамота Харківської міської ради (2019), «Почесна нагорода Харківської обласної ради «Слобожанська слава» (2019) (м. Харків).

Петренко Олександр Євграфович. Документальний краєзнавець, кандидат хімічних наук, письменник, засновник документального генеалого-краєзнавчо-літературного проєкту «Ідентифікація Петренків», засновник альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» (м. Київ).

Сердюк Владислав Анатолійович (Іспанія). Історик, докторант УВУ (Мюнхен), лауреат Премії Воляників-Швабинських (США).

Цибка Веніамін Іванович. Генеалог, архівіст, краєзнавець. Голова Фонду підтримки інформаційних проєктів «Алгоніка» (м. Суми). Голова Сумської обласної організації Спілки архівістів України (2009-2010). Член Національної Спілки краєзнавців України з 2010 року. Член правління Сумської обласної організації НСКУ (м. Суми).

Альманах, присвячений поету-романтику першої половини XIX століття Михайлу Миколайовичу Петренку (1817-1862), започатковано 2018 року у межах документального проєкту «Ідентифікація Петренків».

Автори надсилають статті, пов'язані не тільки з історією Слобідської України, тому з 2025 року назву Альманаху змінено.

- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2018. – 287 с.
- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: ФОП Євенок О. О., 2019. – 376 с.
- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: Євенок О. О., 2020. – 420 с.
- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: Євенок О. О., 2021. – 460 с.
- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: «Бук-Друк», 2023. – 328 с.
- «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: «Бук-Друк», 2024. – 287 с.
- «Погляд у минуле. Краєзнавчі дослідження» (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: Вид: «Бук-Друк», 2025. – 224 с.

З книжками можна ознайомитися в деяких бібліотеках,
також тексти (ПДФ, кольорові версії) доступні з сайту проєкту
«Ідентифікація Петренків»:
http://www.identificationofpetrenko.com.ua/proza

а також
WikiMedia:
https://commons.wikimedia.org/wiki/.

Процес триває …
Далі буде …

Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний проєкт
«Ідентифікація Петренків»

ПОГЛЯД У МИНУЛЕ. КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

(до 2025 року «СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ»)

збірник науково-документальних праць

Упорядник: О. Є. Петренко
Макет, верстка: О. В. Тунік-Мозговенко
Дизайн обкладинки: О. В. Тунік-Мозговенко

Шановний читачу, сподіваємося Альманах Вам сподобався.
Із цікавістю й удячністю очікуємо на зауваження,
критику та відгуки.
e-mail: petrenko-a@ukr.net
Дослідження тривають і далі буде...

Формат 60х84 1/16. Ум. друк. арк. ____.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Cambria.
Зам. № _____.

ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А.
тел.: 073 101 22 33

Свідоцтво серія ДК №7412 від 27.07.2021 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 073 101 22 33, e-mail: bookovych@gmail.com

Свідоцтво серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.

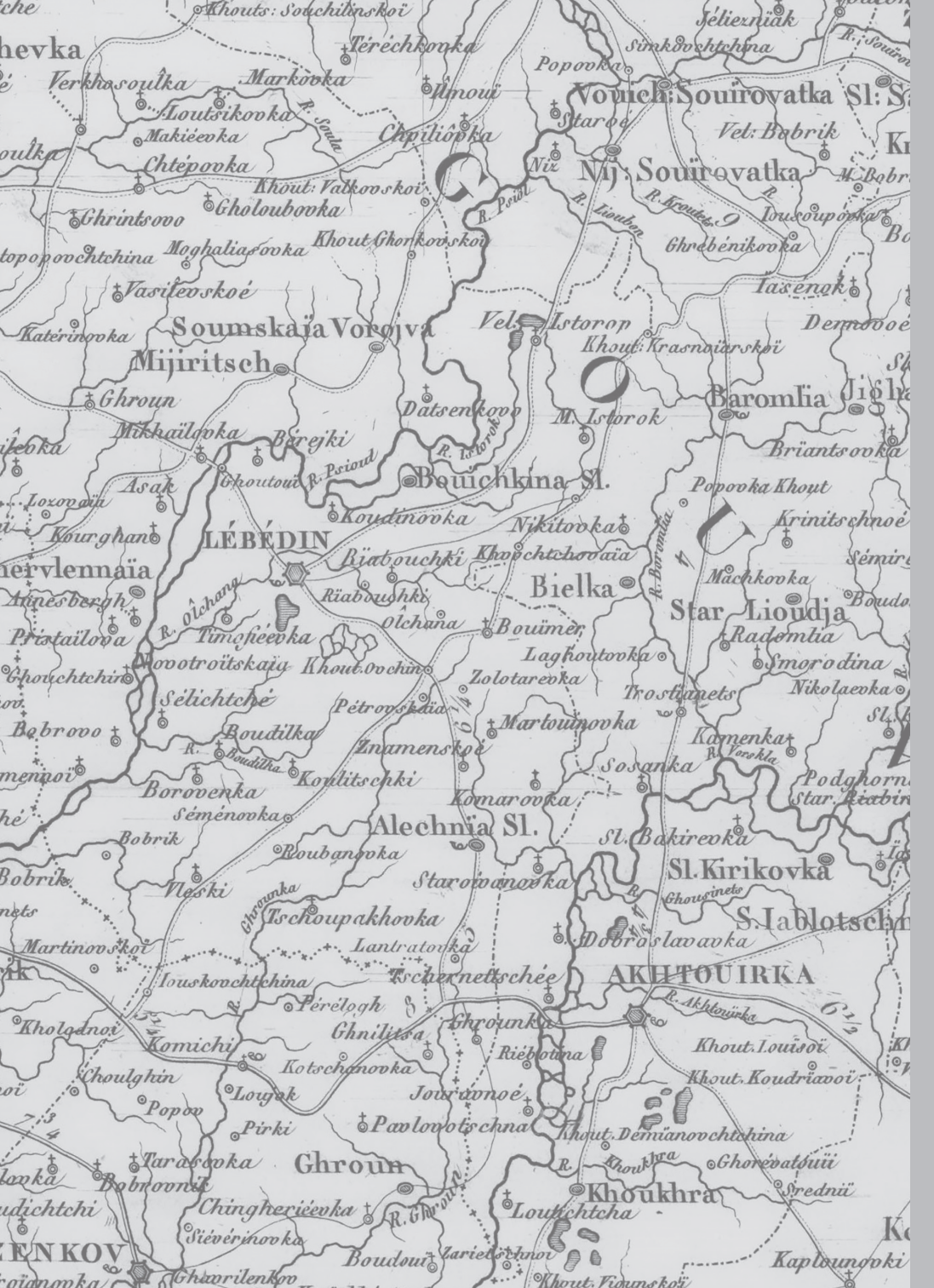

Khouts: Souchilinskoï
Téréchkovka
Jélieznïak
Simkovchtchina
Popovka
Vouich: Souïrovatka
Verkhosoulka
Markovka
Ilmouï
Loutsikovka
Makiéevka
Chpiliôvka
Staroé
Vel: Bobrik
Chtépovka
Niz
Nij: Souïrovatka
Khout: Valkovskoï
Gholoubovka
Ghrintsovo
Iousoupovka
Moghaliasovka
Khout Ghorkovskoï
Ghrebénikovka
Vasilevskoé
Iasénok
Soumskaïa Vorojva
Vel: Istorop
Katérinovka
Khout: Krasnoïarskoï
Mijiritsch
Ghroun
Datsenkovo
M. Istorok
Baromlia
Mikhaïlovka
Bérejki
Briantsovka
Asak
Ghoutouï
Bouïchkina Sl.
Popovka Khout
Lozovaïa
Koudinovka
Nikitovka
Krinitschnoé
Kourghan
LÉBÉDIN
Riabouchki
Khvochtchovaïa
Bielka
Machkovka
Annesbergh
Riabouchki
Star Lioudja
Pristaïlova
Timofiéevka
Olchana
Bouïmer
Radomlia
Novotroïtskaïa
Khout. Ovchin
Laghoutovka
Smorodina
Ghouchtchin
Zolotarevka
Sélichtché
Trostianets
Nikolaevka
Pétrovskaïa
Martouïnovka
Bobrovo
Boudilka
Kamenka
Znamenskoé
Sosanka
Koulitschki
Podghorn
Borovenka
Komarovka
Séménovka
Alechnïa Sl.
Bobrik
Sl. Bakirevka
Roubanovka
Sl. Kirikovka
Staroïvanovka
Vleski
Tschoupakhovka
S. Iablotschn
Martinovskoï
Lantratovka
Dobroslavavka
Iouskovchtchina
Tschernettschée
AKHTOUIRKA
Pérélogh
Ghnilitsa
Ghrounka
Kholodnoï
Komichi
Riéblotina
Khout. Louïsoï
Choulghin
Kotschanovka
Khout. Koudriavoï
Loujok
Jouravnoé
Popov
Pirki
Pavlovotschna
Khout. Demïanovchtchina
Tarasovka
Ghroun
Ghorévatouïi
Bobrovnik
Khoukhra
Srednïi
Chingheriéevka
Loutichtcha
Siévérinovka
Boudouï
Zarietschnoï
Kaplounovki
Ghavrilenkov
Khout. Viounskoï